

О. ТВАРДОВСЬКИЙ

АЛЕКСАНДР ТВАРДОВСКИЙ

*Стихи
и поэмы*

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО
ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ
КИЇВ ~ 1960

ОЛЕКСАНДР ТВАРДОВСЬКИЙ

Вірші поєми

*Переклад з російської
АНДРІЯ МАЛИШКА*

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО
ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ
КИЇВ - 1960

Bipmi

* *
*

Радуюсь, іду по ріднім краю.
Дощ пройшов. Блищить зелений луг.
Я тебе не знав, не пам'ятаю,
Невідомий друже, дальній друг.

Де ти бився звечора чи зрана
Та поліг на бойовій путі,
Щоб Вітчизна рідна і кохана
Розцвітала щастям у житті.

Сонце світить далеч вечорову,
Дим весняний стелеться між нив.
Я дворогу гілочку бузкову,
Ідучи в задумі, загубив...

Друже мій, несуч твою надію,
Щоб в дорогу дальню чесно йти.
Жити вмю, і співати вмю,
І умерти зможу, як і ти!..

1934

ЗУСТРІЧ

Не тебе ж то в славний день,
Де від сонця мріли далі,
Стільки сіл під гук пісень
Зустрічали на вокзалі?..

Де не глянь — людський прибій,
Всім ти рідна і знайома,
Тільки де ж старенький твій,
Знать, один лишився вдома?..

Вікували, бить — не смів,
Випадали кривда й щастя,
Та забув за много днів,
Що ім'я у тебе Настя.

Як старі, багато літ
Проживали без усмішки,
Хоч би слово на привіт,
Хоч би ласки було трішки...

Скільки люду звідусіль!
Тільки він десь самотою.
В тебе серце тисне біль,
Заливає гіркотою.

Марно радість промине;
Що ж не вийшов ти зарані,
Стріти в шані не мене,—
Орден Ленінський в пошані.

— Здрастуй, здрастуй! — гомін, гук
І привіти щохвилини.
Чемодан беруть із рук,
Попід руки — й до машини.

— Здрастуй...— Чує голосок.
Жалібний і глухуватий.
— Чи дасте хоч би разок
Власну жінку привітати?..

Подивилася стара,
Давній спогад ліг на душу.
— Здрастуй...— Сліз не витира...
— Здрастуй,— мовить він,— Настюшо...

Плаче він,— хіба ж не рад? —
І підходить не відразу.
Ніби щось було не в лад,
Ніби він таїть образу.

Ось він рядом, сльози втер,
Чує гомін звідусюди...
— Ну, цілуйтеся тепер!
Ну, дивіться, добрі люди...

1936

* * *

Хто ж тебе знав, друже добрий ти мій,
Що заживеш ти не в долі своїй?
Мав ще від батька торбину й батіг,—
Тільки що вроду з дитинства зберіг.
Хата без вікон і двір без воріт,—
Тільки що розумом вийшов у світ.
Рваний піджак, постолои шкіряні —
Тільки що був дорогий ти мені.

Хто ж тебе знав, невеселий ти мій,
Що заживеш ти не в долі своїй?
Тож не судилось мені на роду
Заміж піти із біди та в біду.
Голос дівочий у хаті затих,
Вивів на ганок мене мій жених.
Пил завихрив, задзвенів бубонець,
Пісню скінчили — і долі кінець...
Йди та живи,— наказали в рідні,
Тільки всього, без любові всі дні.
Вік прожила край чужого стола,
Тільки всього, що забуть не змогла.
Пізно казати про смутки свої
Треба раңіш би те знати в сім'ї.

Знати б, що доля складеться не так,
Знати б, чим стане пастух та батрак.
Що ж, хоч посидимо вдвох, як тоді,
Ніби ми в парі отут, молоді.
Міє камінчики хвиля з глибин,
Тьохкає десь соловейко один,
Блимають зорі, як білі вогні,
Кличе на вальси гармонь вдалині...

1936

ПОДРУГИ

Мати жала й на гнучку
Любувалася дочку.

Серп виблискує в долині,
В жмені золото зерна,
У дівочій жар-хустині
Поруч з матір'ю вона.

Мати дивиться на неї:
— Гарно, доню, жито жнеш,
І від матінки своєї
Ні на крок не відстаєш.

Доня вийде танцювать,
Так очей не відірвать.

Щічки в жарі мимоволі,
Ніжки йдуть, не чуть ходи.
— Вся у матір,— кажуть в колі,—
Мов дві крапельки води.

Рік за роком без сутуги,
В праці, в пісні — не одні,

Мати й донька, як подруги,
Все дружили довгі дні.

Тільки мати все бажала,
Щоб дочка вперед ішла,
Щоб пшеницю краще жала,
Краще матері жила.

Виїздить дочка від нас
Споряджати саме час.

Рушничок, нова сорочка
Та подушечка своя.
— Прощавай, подруго-дочко,
Світла радосте моя.

Цілувала клопітлива,
Проводжала в ранню рань.
— Будь учена та щаслива.
Ким ти хочеш,
Тим і стань.

1936

ПІСНЯ

Сам не зміг запам'ятати
Цю далеку пісню я.
Ну ж бо, слухай, рідна мати,
Митрофанівно моя.

На платівці без зупинки
Пісня плине навкруги,
Як ходили на зажинки
Десь дівчата на луги.

Ти здригнулась, мила госте,
Бачу, пісню пізнаєш...
Гнеться стёбло злоторосте,
Ходить жито біля меж.

В полі, мамо, сиротливо
Гнешся, хліб збираєш свій,
Треба всю по горстці ниву
Перебрати все одній.

Від світань до вечорини,
Із серпом в гарячі дні.
Несміливий плач дитини
Ледве чути на стерні.

Ти присіла там, де жала,
І при сивім курайцю,
Мов забувшись, заспівала
Наді мною пісню цю.

В полі пил, стежки обкісні,
Бідне жито плине в даль.
Що ж ти плачеш? Жалко пісні
Чи минувшини так жаль?

Чи дорослого вже сина,
Що не прийде до двора?
На столі співа машина,
Й плаче матінка стара.

1936

СИН

В путь далеку спорядився,
Мчався не помалу,
Над селом він покружився,
Де зростав ізмалу.

Від моторів бивсь віддунок,
Як спускався низько,
Кинув матері дарунок,
Землякам записку.

Розвернувся над полями,
Над ліси, над хати.
Був не був.— Прощайте, мамо! —
Здивувалась мати.

Он куди синок піднявся!
Славно їй і гірко.
Не з'явився, не спитався,
Полетів до зірки.

Він летить на добру славу,
Шлях лежить загірно,
І ліси під ним, як трави,
Стелються покірно.

За долини-перекати
Зникнув шум грозовий,
І біжить малий до хати —
Внук білоголовий.

Дворик. Сад. Гілки колючі,
Стежка зеленава.
Тріскотить пропелер в тучі —
Дітлахам забава.

1936

НАРЕЧЕНІЙ

Ми було ходили всюди
В парі з юністю своєю,
Називали тебе люди
Нареченою моєю.

Ми росли удвох, а збоку
Виріс інший десь в краю,
Заслужив він за півроку
Всю сповна любов твою.

Він літає без тривоги,
Я ж з тобою день при дні.
Ти ж про зустріч і про нього
Похваляєшся мені.

І, твої узявши руки,
Чую я — таять вони
Тиху ніжність від розлуки,
Гордість вірної жони.

Вся ти ним живеш і дишеш,
В думках з ним, ти не сама.
Тут нічого не напишеш
Та й писать про що нема.

Для подяки є причина,
Хоч мені й немилий світ.
Видно, гарний він хлопчина,
Передай йому привіт.

Хай сміливий,
Хай учений,
Хай іще поб'є рекорд,
Та нехай же наречену,
Скільки може, любить,
Чорт!

1936

* *
*

Не старіє у тебе краса,
А з роками буйніш закрвіта.
Ніби птиці легкі в небеса,
Пролітають над нею літа.

Не старіє у тебе краса,
Хоч зросла на сирітській землі,
І нестатки були не малі,
Все у наймах, де піт як роса.

Не старіє у тебе краса,
Твої очі не згасли від сліз,
І волосся, як в осені ліс,—
Та ж хороша і пишна коса.

Не одної зазнала біди,
Скільки горя було на путі,
Ти живеш і співаєш завжди
Від любові, що стріла в житті.

Чи поглянеш на діток своїх,
Радість ллється до серця твого:
Схожі всі, і дзвінкий у них сміх,
Мов горіхи з куща одного.

Честь велика у полі, де ти,
Молодій із тобою іти.
Твоя слава гучна не згаса,
Не старіє у тебе краса.

Ти весною ідеш по саду,
І трава зацвіта по сліду.
В'ється в полі доріжка крута,
Розступаються буйні жита.

Он береза струнка у гаю,
Білокора і пишна, шумить,
На красу задивившись твою,
Підійма свої віти в блакить.

Не старіє у тебе краса,
На роботу дівчата ідуть,
Голос пам'ятний твій пізнають,
А без нього і пісня згаса.

І вікно відкрива кожен дім,
Пісня кожному серце пройма.
Ти співаєш! Співаєш усім,
Бо ти пісня сама.

1937

СУПЕРНИКИ

Він з нею сидить —
я ж від болю німію,
Повисла гармонь
на тугім ремені.
Я грати, на жаль,
на гармоні не вмю,
Тому-то і заздрісно
й сумно мені.

Він з нею танцює —
і добра з них пара,
На плечах долоні
і очі в півсні,
А я у цій справі
тюхтій і нездара,
І пробувать навіть
не варто мені.

Куди мені діть
свої ноги і руки,
Ніяк не сховати
у серці жалю,

Пройдуся, постою
чи зблідну від муки
Та знову цигарку
собі запалю.

Сказати б, що я
непригодний до діла,
Сказати б, невдахою
числився я.
Та слава моя
до Москви долетіла,
І праця усюди
відома моя.

Нехай я не вартий
нічого у танці,
А він тут пошану
давно заслужив,
Та стали б у полі
ми поруч до праці,
У мене б, я певен,
він пити просив.

Ти руку їй тиснеш,
бо в тебе мов свято.
Вона ж посміхнулась,
напевно, мені.
І ось вона тут.
Погляда винувато,
Покірні й лукаві
ті очі сумні.
І знову ти граєш
усе, що бажать,
Всі хвалять,
і я тебе також хвалю,
Дивлюся, як пальці
лади натискають,
І навіть тебе
я ціню і люблю.

За те, що гулянка
твоя непогана,

За те, що і я
не такий вже дивак,
За те, що по-справжньому
любить кохана,
Звичайно мене,
а тебе — тільки так!

1937

ЯК ДАНИЛО ПОМИРАВ

(За українськими мотивами)

Жив на світі дід Данило
Сотню літ і п'ять,
А сто шостий йому стукнув —
Час і помираєть.

Вволю хліба, вволю сала,
Шана є, привіт.
Якби совість дозволяла,
Жив би двісті літ.

Та невесело Данилу,
Ніби всьому край:
Не дають роботи діду,
Кажуть всі: — Гуляй!

А гуляти дні і ночі
Чи з руки у нас?
Вже б казали просто в'очі:
— Помирати час.

Потихеньку дід Данило
Дощок натягав,

Дістає гвіздки, рубанок
І не гає справ.

Теше, чистить — любо-мило,
Дошки ті як дзвін!
Все, що зробить дід Данило,—
Так віддай поклін!

Добру зладив домовину,
Хоч живий лягай,
Вже рихтується Данило
У небесний край.

В домовині необжитій
Склав сінце до ніг,
В піджаку, в сорочці шитій,
Під намітку ліг.

Люди ходять посмутніло,—
Сталась новина.
— Ось і вмер наш дід Данило.
— Ось тобі і на...

Всі гуторять: — Потрудився
На своїм віку.—
І приємно діду чути
Мову отаку.

— Ох і ветхий був бідака,—
Каже всім сусід.
«Ох і брешеш ти, собако!»
Мовчки дума дід.

— Соколів-синів залишив,
Що не знають бід.—
«А що правда, то вже правда»,
Ледь не скрикнув дід.

Шанобливо і спокійно
Всі рішили так:

Треба випить, був покійник
Випити мастак.

І такі слова від люду
Рад почути дід,
Бо не в докір, не в огуду,
Сказані як слід.

Кажуть ще: — Прощай, Даниле,
Дальня в тебе путь,
Ну, а нас сокири наші
До роботи ждуть.

Кажуть ще: — В нас хлопці вмілі,
Кожен — трудолюб,
Ти їх сам навчив у ділі,
Міцно ставив зруб.

Як сокирами зачешуть —
Все на лад іде!
Басовито, громовито
Дерево гуде.

Ой Даниле, ой Даниле,
Був би молодим!
З молодим було б під силу
Позмагатись їм.

Добре знав своє ти діло,
Журяться вони..
— Ах ви, — крикнув дід Данило, —
Сучії сини.

А в розмові знайте міру,
Сміх не до ладу.
— Дайде дідові сокиру!
На роботу йду!

1937

ПРО ДАНИЛА

В свято любо-мило
Підгуляв Данило.

В свято є причина
Випить,— ясне діло.
Благородно, чинно
Йшов собі Данило.

Хоч хильнув хмільного,—
Він же не пияк,—
Ображать нікого
Не хотів ніяк.

Навіть навпаки,—
Лиш сумні думки,
Що ніхто в образу
Не лайне ні разу.

Випив — мало бід.
Хай гуляє дід!

Краще б вслід гукали
Всі, хто діда знав:
— Ось що з дідом стало,
Ось як загуляв!

Він такій нагоді
Був би дуже рад,
Доповідь в народі
Розпочав би влад.

— Вірно, це негоже,—
І зітхне лукаво,—
А вже й випить, може,
Я не маю права.

Я не маю права,
Щоб не йшла неслава.
Вже тому — поскільки,
Людям не на сміх,
Викохав — і тільки —
П'ять синів своїх.

І всього я маю,—
В книжечку завів,—
Тисячу і двісті
Вісім трудоднів.

Та нікто для виду
Не перечить діду.
Випив, що ж за диво?
Спочивай на славу.
— Ні, чекай, можливо,
Я не маю права?..

Слова ж — ні від кого.
Дід трудився вік.
Випив, що ж такого? —
Сивий чоловік.

«То ж бо і немило»,
Думає Данило.
— Щоб вас поносило,—
Гомонить Данило.

Дід тесляр-трудивець.
Зроду не лінивець,

Починає пісню:
«В островах мисливець...

В островах мисливець
Цілий день гуляє,
Він те полювання
Гірко проклинає»...

Та ніхто не гонить,
Пісні не боронить.
І йому з досади
Ті слова нудні.
«Дай-бо краще сяду,
Правда, а чи ні?»

Накажу я сину:
— Подавай машину,
Мчи на всім ходу —
Пішки не підю.

Не підю — і тільки,
Хоч язик всихай,
А тому — поскільки
Славний дід — і край:
Двір худобі й тік
Збудував за рік.

— Що ж ти сів, Даниле,
Може, занеміг?
Проведемо, милий,
В хату на поріг.

Сам піде Данило,
Сам він має ноги,
І ніяка сила
Не зіб'є з дороги.

У дворі Данило.
Стоп. Кінець путі.
Далі — не під силу,
Східці, бач, круті.

І тоді із хати
Вибігли сини,
П'яного поспати
Повели вони.

Вклали тихо й гоже,
А йому не спиться.
І ніяк не може
Дід угомониться.

Груди він стискає,
Мов гармонь, руками
І перебирає
По стіні ногами.

А стара сміється,
За живіт береться:
— Ах ти, незугарний,
П'єш горілку-мед.
Підірвав ти марно
Свій авторитет...

В свято любо-мило
Підгуляв Данило.

1937

НА ВЕСІЛЛІ

Три літа хлопець все ходив,
Любив, як уві сні,
Для неї він гармонь купив,
Для неї грав пісні.

Для неї грав, і нею снів,
І слухав солов'я,
Він трое літ її любив,
А одружився — я.

І як то є, до свайби дня
Зібралися тоді:
Старі й малі — моя рідня
І друзі молоді.

Всі п'ють напої медові.
Гульня — до пізніх зір.
Три п'ятитонки й легкові
Заїхали у двір.

І враз затихнув шум і дзвін,
Майнула тінь в вікні,
В широкі двері — входить він
З гармонню на ремні.

Гармонь поставив край вікна,
До нас зайшовши в дім,
І я налив тоді вина
Йому й гостям усім.

І чарку він підняв своєю,
Весільний стіл притих.
Сказав: — Я першу чарку п'ю
За наших молодих...

Пішли знов танці і пісні.
В тривозі ж я сиджу.
Він просить: — Ще налий мені.
— Не варто,— я кажу,—

Спішить не треба, між людьми
Себе міцніш тримай.
А краще ти баян візьми,
Що-небудь нам заграй.

Він на стілець спокійно сів,
В задумі, як завжди.
Міхи тремтячі він розвів,
Натиснув на лади.

Заграв, та як! І ноги всім
Занили на танок,
В широкім колі гомінкім,
Барвистім, як вінок.

Забулись — чарка, і їда,
І все, що на столі,
До нього всі,— і молода
До нього в тім числі.

Він трое літ ходив, любив,
І все без перемін,
Для неї ще й гармонь купив,
Навчався грати він.

І проявляє хлопець хист,
І полечку снує.

Мов, гляньте, з мене гармоніст
Нічого, як не є...

Стомилась пари молоді,
Баян же не стиха.
І гості дивляться тоді
На мене — жениха.

Набилось друзів і рідні,
І свайбі не кінець,
І вже не можна тут мені
Не вийти на танець.

«Ну, що ж?» подумав я. Іду.
Усім віддав поклін,
Поправив пояс на ходу
І дрібно взяв розгін.

І вже гуде важкий поміст,—
Зійшлися нарівні:
Він гармоніст, я танцюрист,—
Весілля в стороні.

— Давай, давай! Жарку нема! —
І кличу на гопак.
І сам танцюю жартома,
Немов між іншим, так.

А сам, хоч випивши-таки,
Веду собі своє.
Дзвенить посуда і чарки,
Народ в долоні б'є.

А він шпаркіш дає, жене,
Поміст курить пилком,
Його прихвалюють, мене,
Усі ж — обох разом.

І всі один — і ті, і ті —
Наш визначають хист,

Що гармоніст на висоті,
На рівні танцюрист.

З обличчя втерши чесний піт,
У колі я стою.
Дає він руку на привіт,
А я йому свою.

І за столом ми сидимо,
Не маючи незгод,
Удвох лємо, удвох п'ємо,
Веселимо народ.

А що минуло, не біда
В товариша мого.
Вгощає двох нас молода,
А любить одного.

Три літа хлопець знав любов,
Три літа — довгий час.
Та на весілля він прийшов
І гостем був у нас.

1938

ЩЕ ПРО ДАНИЛА

Сонце димне йде на схід,—
Гріє біля ганку.
Дід Данило свій обхід
Починає зранку.

Вітер куряву здійма
Від коліс по сліду,
Внук-шофер із-за керма
Кланяється діду.

День пливе у росний цвіт,
Вікна відчиняють,
Квокчуть кури з-під воріт,
Кролики шниряють.

Все від сну встає, цвіте,
Все загомонило,
А на серці щось не те,
Спохмурнів Данило.

І кісет завжди із ним,
Сірнички,— чин чином,
Тільки світ як нелюдим,
Є на те причини...

Робить дід поважний крок,
Тінь за ним у ногу,
Пролягає навскосок
Через всю дорогу.

Від димків кошлата нить
В'ється в небо зранку,
Дьогтем чоботи мастить
Сторож біля ганку.

Привітались.— Як діла? —
Дід питає стиха.—
Чи спокійна ніч була?
Не случилось лиха?

Сторож мов складає звіт,
Має певну гадку:
— Ніч була, сказати б слід,
В повному порядку.

На колгоспному дворі
Все було в спокою,
Тільки з неба три зорі
Впали над рікою.

Та собака валував,
Але то не штука,
Та сплеснулась там, де став,
Отакенна шука...

Дід, збираючись іти,
Каже сумно й строго:
— Бачу, стороже, що ти
І не чув нічого.

В мене в хаті уночі
Чув би дивні речі,
Як гримочуть рогачі
Ї відра біля печі.

Міг би вухо притулить,—
Вчув би тее диво,

І сказав би сам, що жить
З чортом неможливо.

Де той спокій, тишина,
Вік того не маєш...
— Це, виходить, що жона?
— Та вже зви, як знаєш...

І, нахмурений, в журбі,
Дід проходить мимо,
Залишивши по собі
Павутинку диму...

Свині, чуючи жару,
Лізуть під комору,
Сонце, наче по шнуру,
Піднялося вгору.

А повітря — сизий дим,
В росах трави пишні.
Пахне сіном молодим
І смолою з вишні.

У зеленому саду,
Десь попід гіллями,
Грає, дзвонить на меду
Городок з роями.

Луг некошений, роса,
Білі хмарки неба.
Ось де благо, ось краса,—
Помирать не треба!

Там, де вуликів ряди,
Дід собі ступає,
Бджіл у себе з бороди
Бережно здуває.

Йде із пасічником дід,
Чути знедалечка:
— Скоро липа піде в цвіт...
— Піде скоро й гречка...

І приємна, й неважка
Ділова розмова,
Та своє іспідтишка
В діда ние знову.

— Ось живу я,— дід своє,—
Стільки літ на світі,
Їсти-пити — всього є,
В шані та в привіті.

Кликну — встане цілий взвод
Від синів до внука.
Від сусідів — честь. А от
Лиш від баби — мука.

Не утішити її,
Все їй не по праву,
Має завидки свої
На мою на славу.

Нуль, мовляв, без мене ти,
Не хвались задаром...
І давай пекти й пекти,
Наче божа кара.

Бджілки пасічник зміта,
В'яло позіхає:
— Е, Даниле, суєта...
Все в житті буває.

— Так-то, так...— І дід сповіль
Встав, і легше стало.
Обійти ж усю артіль,
Ще шляху чимало.

Де на річку схил крутий,
Там, побіля саду,
Зруб виводить золотий
Теслярів бригада.

Дід Данило справу знав —
Тесляр був одвіку,

Скільки гнув, рубав, тесав,—
Не знайдеш і ліку.

І не десь в землі чужій,—
Запитай в артілі,—
Може він в окрузі всій
Перший майстер в ділі.

Кожен вінчик, кожен паз,
А чи зруб в куточку
Оком зміряє — якраз,
Все лягає в точку.

Вся бригада, наче рій,
Діда оточила:
— Похвали, поглянь мерщій,—
Тормошать Данила.

А Данило: — Що хвалить?
Це ж не на папері,
Треба в зруб води налить,
Зачинивши двері.

Як води не пустить він,
Значить в добрій марці,
Всім вам слава і поклін,
А тоді й по чарці.

Цьому жарту — сотні літ,
Але й те — порада,
І сміється широко дід,
І бригада рада.

Вус погладив бригадир,
Промовля гордливо:
— Як закінчим — буде пир,
Музика і пиво.

Тільки ж ти не підведи,
Буде любо-мило,
Ти ж і бабу приведи,
Марківну, Данило.

— Звісно, можна по труду,—
Бурмотить без злості.—
А без баби як прийду?
Нащо бабі гості?

— Як не є — тобі жона,
Всіх синів кохала,
Внуків нянчила вона,
Правнуків приймала.

Що там є — не близька путь,
Все життя ви разом.
Ну дивися ж, не забудь,—
Просить вся бригада...

Двері навстіж по путі
Кузня відчинила.
Сиплють іскри золоті,
Мов зовуть Данила.

Горно виє в літню рань,
Кліщі в пекло лізуть,
На підлозі — де не глянь,
Скільки тут заліза!

Лемеші, уламки шин,
Обручі, ресори,
Шестірні лежать з машин
І на трактор шпори.

Рейка гнута з полотна,
Кузов і лопати,
Із церковного вікна
Поржавілі ґрати.

І лоскоче діду ніс
Запах домовитий —
Фарб, мазути від коліс,
Диму і копита.

Діда кузня звеселя,
Тут він без клопоту,

Погляда на коваля,
На його роботу.

Ось він б'є гарячу сталь,
В'ється дим багровий.
— Ножик! — скаже враз коваль.
Ножик — і готовий.

Клепле речі — перший сорт
В кузні, в димовищі,
І прикурює, мов чорт,
Від гарячих кліщів.

Дід зітхнув, пора іти,
Вже засидів спину,
А коваль: — Куди ж це ти?
Почекай хвилину.

Хоч хвилину ще одну,—
Всовіща Данила,—
Кочергу лише загну,
Марківна ж просила...

Дід аж руку був опік,
Радий, що й казати,—
Кочергу узяв під бік,
Поспіша до хати.

Злим не був ніколи дід,
Догождав сусіду.
Та вже скоро й на обід,
Та вже й скучно діду.

Та і все ж таки — жона,
Всіх синів кохала,
Внуків нянчила вона,
Правнуків приймала.

Як там правди не ховай,
Всякого бувало:
Сам же був гарячий вкрай,
Провинивсь немало.

Серце б'ється без снаги,
Ніє винувано,
А прийти без кочерги
Гірше набагато.

Як не думать, не судить,
Кочерга — до речі,
В жінки серце затремтить,
Тьохне біля печі!

Тільки шана отака
І чого це ради?
Діда Власа підклика,
Голова сільради.

Закурив, присів на пні,
Привітав Данила:
— Тут заявочка мені
Нині поступила...

Дід із лоба зняв кашкет,
Запитав охоче:
— А від кого? Чи секрет?
— Пише стаття жіноча.

Ти у нас передовий,
Ми на тебе вірим.
Чом же з бабою, старий,
Не поладиш миром?

Скажем просто: кожен час
Ображаєш жінку,
Всюди ти один між нас,
А вона в затінку.

В тебе праця й запал є,
Молодим до пари,
Баба ж в хаті відстає,
А від того й чвари.

— Ні, дозволяю, це задарма,—
Дід перебиває,—

А чого в житті нема?
Все в житті буває.

Дід про себе ні гугу,
Нащо йому лихо?
Ось несу їй кочергу —
Значить, буде тихо.

І жона від лайок тих
Вже на мир охоча,
Тільки нація у них,
Як не є — жіноча.

Днями дружно все у нас,
Дещо й не до ладу...
— Хай же це в останній раз, —
Власов дав пораду.

І підвівся: — Ну, прощай,
Буде день багатим,
Клевер, батеньку, як чай,
Віє ароматом.

В синім небі хмара йде,
Не схмурніє за ніч?
Дощик нас не підведе,
Данило Іванич?

Дід в задумі, мимохить,
Промовля солідно:
— Ні, погода ще стоїть,
Постоїть ще видно...

Дід поволі йде вперед,
Та не дуже сміло.
У дворі велосипед.
Гості. Краще діло.

Квіти в хаті, під вікном,
Чисто на помості,
Внук Сергійко за столом,
Завітав у гості.

Дід, ступивши на поріг,
Все бере в замітку:
Он яешня і пиріг
Мліє на загнітку.

Хоч немало в баби справ,
Та зустріла мило:
— Де ж ти довго пропадав,
Де ходив, Данило?

— Обійшов я всю артіль,
Ще й до кузні стежку,
А тобі приніс звідтіль,
Бачиш, кочережку.

— Так і знала — принесеш...—
Голос повен ласки.
Кочергу вручає все ж
Дід не без опаски.

Каже, сівши за столом:
— На хорошій згадці,
Вип'єм, внуче-агроном,
По одній лампадці?

— Всім ти, діду, голова,
Руки в тебе вмілі,
Тільки чарку п'єш, бува...
— П'ю, але при ділі.

Дід говорить жартома:
— Зайві ці розмови.
Ще ж про чарку в нас нема,
Хлопче, постанови.

— Пий,— піддався агроном.
Випили помалу.
Закусили огірком,
Закусили салом.

Веселіші од вина
Повелися речі,

А стара стоїть одна,
Мовчки біля печі.

Ніби зайва між людей,
Ніби руки гріла,
Все життя отак гостей
Частувати вміла.

Щоб сиділи не сумні,
Їли все нівроку,
А сама завжди в тіні,
Як чужа, ізбоку.

Дума, буде все як слід,
Є чому радіти,
Бо для неї внук і дід
Рівні, наче діти.

І уже нема біди,
Радісно їй нині.
— Ну ж бо, Марківно, іди
Вип'єм по чарчині.

Низько кланяється їм:
— Пийте, пийте, що ви.
Вже куди з питтям моїм,—
Кланяється знову.

— Та підходь, не стій одна,
Йди до хліба-солі.
— Пийте, пийте,— і вона
Підступа поволі.

Скромно губи витира
І на добрім слові
Каже: — Пийте, я стара,
Будьте всі здорові.

І вже сіли двоє в ряд,
Як весільна пара,
А хлопчина апарат
Вийняв із футляра.

Баба з дідом за столом
Стихли, як на свята.
І сидять вони рядком,
Ніби молодята.

А над ними, на стіні,
Поруч з образами
Ворошилов на коні
Дивиться із рами.

Внук же, ставши на стільці,
З досвідом багатим,
Сам серйозний на лиці,
Клацнув апаратом.

— В тебе, діду, слави злет,
А діла ще більші.
Та уже ж один поет
Склав про тебе вірші.

Пообідавши як слід,
Курить дід щасливо.
— Все можливо,— каже дід,—
Це усе можливо...

1938

Д І Д ДАНИЛО В ЛАЗНІ

Понад лазнею, мов хмара,
Клубочиться сива пара,
Низько стелиться навкруг.
Пахнуть з лазні, з жару білі,
Каменюки розпашілі,
Пахнуть віником у милі
Дерева й зелений луг.

Лазня витоплена жарко.
Піддавай, води не жалко!
Річка близько, воду грій,
Парся, лісу не жалій!

Наточив собі водиці,
Ліг Данило на полиці,
Дід бере собі снаги —
В стелю — дубом дві ноги.

В теслярів важка робота,
Тож попаритись охота.
Двічі в рік, сказать до речі,
Лазив дід було до печі.
На снігу, серед двора,
Обливавсь із відра.

Але ж малася в Данила
Богатирська дужа сила.
Оповідь про це він сам,
Скільки він кряжів охоче
Обрубав і обтесав.

А було б ще більше діло,
Якби змолоду Данило
Мився в лазні, скільки міг!
Він би вищим був на зрості,
Гнув би двері на помості,
Ледь ступивши на поріг.

От які ми є здорові,
В діда, каже, сила є,
В приповідці, в жарт, в слові
Славу лазні воздає.
Якщо хочеш ти, щоб тіло
В парі добре пропотіло,
Щоб і сила не здавала,

Щоб робота легко йшла,
Слабота не приставала,
Щоб бджола не зайняла,
Щоб дружина не кляла,
Щоб розмова з добрим словом
Ще й з усмішкою була,—

Парся віником дубовим,
Піт втираючи з чола.
Люди, партеся доволі,
Завтра — свято буде в полі.
Хоч земля сама зчорна,—
Любить чистого вона.

Понад лазнею, мов хмара,
Клубочиться сива пара.
І зелена, і рясна,
У смолі шумить сосна,
Пахне попелом, ріллею,
Молоком парним
Весна.

1938

МІРОШНИК

Дівчатам, де не йдеться,
Розмова в них одна:
Мірошник задається,
Мірошник обмина...

Що хлопець на розваги
Мовчун і нелюдим,
Нітрішечки уваги
Тому, хто поруч з ним.

Зачепиш ненароком,
Не зміниться з лиця,
Пройде, не гляне оком,
Не скаже ні слівця.

Хлоп'ям малим та бистрим
Недавно гав ловив,
Тепер немов міністром
Себе він уявив.

Напевне в тім причина,—
Нема других причин,—
Є у млині машина,
При ній же він один.

Дівчата всю з початку
Ведуть розмову знов.
Одне ж стоїть дівчатко
І не веде розмов.

Дівча стоїть вродливе,
Очиці, як вогні.
Мірошник — не гордливий
І не зазнайка,— ні!

Не гордий, не сердитий,
А тільки в цю весну,—
Сказати б вам відкрито,—
Закоханий в одну.

1938

І В У Ш К А

Вмер наш Івушка-пічник,
Тихо жив і тихо зник...

Вмів із люлечки диміти,
Весельчак та балакун.
Не любив так їсти й пити,
Як любив курить тютюн.

І махоркою бувало
Пригощав мене немало.

Сипле й просить: — Удружи.
Закури, не відкажи.
Закури-но ти мого,
Він не гірший від твого.

Пригощать умів на диво,
Ще й додасть було хвали.
Все із ласкою, поштиво,
Що й не хочеш, а смали.

Вмер у хаті він старій,
Знаменитий люлькогрій.
Добре слово, без огуди,

Перед смертю говорив:
Мов, прощайте, добрі люди,
Досить з мене, покурив.

Ніби тільки тим відомий,
Та не в цім життя секрет,
Що, мовляв, лишив у домі
Тільки люльку та кисет.

Ні, прожив недарма Іва.
І не все курив табак,
Тільки тихо, не чванливо.
Жив пічник і вмер отак.

Вмілі руки мав, до речі,
До роботи здавна звик.
В нас в окрузі добрі печі,—
Склав їх Івушка-пічник.

І в лукавому завзятті,
Затопивши вперше піч,
До господарів у хаті
Він таку заводив річ:

— Ну топіте, хліб печіте,
Дружно, весело живіте.
А за піч даю завіт:
Без ремонту двадцять літ.

Всі працюйте чесно в полі,
За столом сідайте в колі.
А за піч даю завіт:
Без ремонту двадцять літ.

Майте щастя, добру славу,
Славтесь ви на всю державу.
А за піч даю завіт:
Без ремонту двадцять літ.

До роботи знов готовий,
Печі виклавши чоло,

Карбував дідусь бідовий
Рік, і місяць, і число.

Не зарадиш тому лиху...
Взяв і вмер дідусь потиху.
Вмер у хаті він старій,
Знаменитий люлькогрій.

Вмер неждано всім на диво,
Хто б тому повірить міг?
Ніби все живе наш Іва,
Ніби вийшов за поріг.

Люди Іву споминають,
Поговірку люди знають:
«Закури-но ти мого,
Він не гірший від твого».

А над сніжними полями,
Над веселими дворами
Дим пливе у небозвід.
Сніг блищить, зірками скаче,
В печах полум'я гаряче,
І життя іде як слід...

1938

ЗА ТИСЯЧУ ВЕРСТ...

За тисячу верст
Від отцякого дому
Враз вітер повіє
Знайомо-знайомо...

За тисячу верст
Від порога у хаті
Запахне дорога
У житі, у м'яті;

В гнучкім верболозі,
В закуренім листі,
Де пар серед поля
Й отави росисті;

Картоплею в цвіті,
І льоном в соку,
І теплим зерном
На колгоспнім току.

І сіном, і дахом
Старого сараю...
За тисячу верст
Від отцякого краю...

За тисячу верст,
Де дніпровські долини,
Там сонце ласкаве
Серпневої днини.

Пливуть павутини
В жнива на зорі,
Стоять горобини
У кожному дворі.

Хриплять молоді
Когутки біля ганку,
Дощі грибові
Випадають ізранку.

Пісні трактористів
Дзвенять біля гаю,
Готують весілля
До дня урожаю.

Жнива відійшли,
Гомінкі та багаті,
І віники в'яже
Данило у хаті.

Лозинку в лозинку
Кладе він на бік.
Півдня провозиться,
А париться — рік!

Привіт мій синовній
Далекому краю.
Поклін мій, Даниле,
Тобі посилаю.

І всім дідусям
Богатирської вдачі
Поклін мій — на літа,
Щасливі й гарячі.

Живіте, красуйтесь,
Усім вам бажаю,—
Від цього врожаю,
До того врожаю.

Поклін дивакам,
Що жартують в народі,
Любителям пісні
При всякій нагоді.

Любителям випить,
На свята — не в горі,
Усім перекажчикам
Славних історій...

Привіт землякам
І майстрам урожаю,
В них слава велика
В столиці лунає.

Їх служба, і дружба,
І труд беззавітний
Прославили нині
Мій край непомітний.

Поклін одноліткам
Від хати до хати,—
Дівчатам, хлоп'ятам,
Заміжнім, жонатим.

Поклін мій лісам,
І долинам, і водам,
Місцям незабутнім,
Бо звідти я родом,

Де квітли берези
Під спів солов'я,
Де вперше проходила
Юність моя...

Ой земле моя,
Визнаю і приймаю:

Є інші краї,
Крім отецького краю.

Для мене той край
На рівнині твоїй
Не гірше, не краще,
А тільки він мій.

І шуми узлісся,
Де птиці і води,
Й простеньке, й привітне
Обличчя природи.

І стежки, де в полі
Босоніж ходив,
Із вітром чабанським
Один серед нив;

Від діда казки,
І співанки гарячі,
І все, що я бачив
У літа дитячі,—

Я в спогаді все
Бережу, пам'ятаю,
За тисячу верст
Від отецького краю.

За тисячу верст
Від отецького краю
Я всі мої думи
Йому повіряю.

Поклін йому шлю
І пісень моїх лет,
Загор'ївський хлопець,
Радянський поет.

1938

ДРУЗЯМ

Це вам, з ким я корів стеріг,
Вогні палив біля доріг,
І гнізда дроти мав я хист,
Кутив не раз вільховий лист,—
Якщо колись кому із вас
Нагода трапиться на час
В Загір'ї бути — то це я,
Така допитливість моя,
Старі стежини сіл і нив
За всіх вас гостем обходив.

Піду в поля — хлібів стіна,
Шумить житами далина,
По груди гречка і вівси,
З трави не витягнеш коси.

Земля в цвітінні, де б не йти,
Народ — добріш, світліш — хати.
У сінокосі тоне край,
Лиш гармоніста тут подай!

Як вечір — танці весняні,
І журно, братці, тут мені,
В своїх місцях, і в цих полях,
Без вас гуляти у гостях.

Чекав я друзів з далини,
А що, як з'їдуться вони
Зі всіх кінців, країв, столиць,
З військових кораблів, з границь!
Як сядем ми в сім'ю одну
І за вином пошлем в чайну.
І вип'єм широко ми й не раз,
Без зайвих спірок та образ,
І не чванливо буде нам
Віддати шану орденам.

Далеко друзі молоді,
Усі на службах, у труді
І поодинці, без сім'ї,
Заїздите в свої краї.
Бо наша юнь, життя усе
По всім краю труди несе,
І в цих місцях, як в давній час,
Бувати нікому із нас...

І в цій отецькій стороні
Не спиться ночами мені.
Бо зорі літні над чолом,
Цвіркоче стежка цвіркуном,
І пахнуть липи на горбі,
Годинник тікає собі,
Лле місяць промені ясні,
А за стіною, як ві сні,
Як в те дитинство молоде
Рахунки листю сад веде,
Рахунки давні і прості,—
Все ті, і все ж таки не ті...

Хай вслід за мною кожен з вас
Тут проведе свій добрий час,
Відчує тих пісень луну,
Як я, зустріне ніч одну.
Тут і йому, як і мені,
Заб'ється серце в тишині.

Він думу вивірить свою
Про юність в рідному краю,
Про милі дні і давнину,
Про наших діток і війну,
Про всі дороги немалі,
Про славу рідної землі.

1939

ДІД ДАНИЛО В ЛІС ІДЕ

Мабуть, бути завірюсі,
Сніг, напевне, упаде,—
Бо у валянках, в кожусі,
Дід Данило в ліс іде.

Топче листя й жовту глицю,
Обминає рівний бук,
Знайде дерево-кривицю,
То і знахідка до рук.

Підшукать дубок з колінцем,
Стовбурок, що літа гнуть,
Ловко вирубать полінце,
Взять на плечі й далі в путь.

Справа нібито й нічого,
Правду ж мовили діди:
Відшукать підеш прямого,—
Там криве стоїть завжди,
А шукать підеш кривого,—
Так пряме, куди не йди.
Нарубав дубків Данило,
Щоб на зиму був запас,

Щоб знайшлося завжди діло
В довгий вечір, в пізній час.

Хоч не знав її науки,
Хоч і тесля — та мастак,
Від доуки — на всі руки,
Не гулятиме варстак.

Із нуждою йдуть до хати,
Конюх, сторож, кладовщик.
Чи граблі, гаки, санчата —
Все тесати здавна звик.
Все, що руки запасали,
Дід віддасть, як добролюб.
Тільки любить, щоб питали,
Що цінніше — клен чи дуб.

Ця розмова діду любя,
Він смакує кожну мить,
Що, мовляв, не жить без дуба,
А без клена можна жить,
Що не може клен для зруба
Так, як дуб, стовпом служить.
Що береза з кленом схожа,—
Жилка та ж і той же цвіт,
А дубка ніщо не може
Замінить на цілий світ.

Дуб — один. Про те й розмова.
Цар дерев. Коштовна річ.
Правда,— добрий лист кленовий,
Як саджати хліб у піч.
Це давно було на ділі,
Чи недавньої пори,—
Так чи ні, а діду милі
Ті розмови й вечори.

Ходить жваво, невтомимо,
Й дуже хочеться йому
Вечорами в цюю зиму
Вести спірку, всім любиму,

Не лишатись одному.
В дуба вік — могутня сила,
Дубу соки йдуть щорік.
«Дубу,— думає Данило,—
А в Данила — менший вік».
Ходить, курить на поляні,
Зупиняється на крок,
Ходить, поли кожушані
Підіткнувши під пасок.

Ліс мовчить. І тільки білка
Шасне в віттячко руде,—
І тоді хитнеться гілка,
Лист останній упаде.

І неначе в сон схилило.
Розгулявся вітровій,
З лісу вийшов дід Данило —
Білих мух літає рій.
З рукава здмухнув сніжинки,
В'язку взяв, іти пора;
«Бач, зима несе новинки,
Це по мене йде, стара».

Ось він прийде, мабуть, зляже
І помре між добрих справ,
І напевне хтось там скаже:
— Дід Данило дуба дав.—
Знає примовку відому,
Жарти — жартом. А дуб'я
Нарубав — неси додому,
Дослужи всім, а потому,
Видно, справа не твоя.

1939

ПОЇЗДКА В ЗАГІР'Я

Дощик в райдузі синій,
Збивши спеку з доріг,
Слідом нашої машині
Три верстви перебіг.
Десь далеко, на спадку,
Лиш доніс до лица
Милі пахощі —згадку
Молодого сінця.

І повіяло літом
В давній-давній порі
І дитинством, прожитим
Десь отут, на зорі.

І дивлюся, й гадаю
Край свого села,
Де, яка в цьому краю
В полі стежка була,
Де доріжка...

А нині
Тут на кожній версті
Інші стежки в долині
І прикмети не ті.

Що землі перерито,
Що лісів полягло,
Що кордонів закрито,
Що води протекло!..

Здрастуй, здрастуй, кохана
Стороно!

Вже не раз
Снилась ніччю і зрана
Ця днина, цей час...

Не у злиднях бувалих,—
Світ ми звемо своїм,—
Не з саквами по шпалах
Повертаємо в дім
Здалека.

Та одначе,
Мов змінився твій крок,
І долоня тремтяча
Не знайде цигарок.

Кури — врозтіч до тину,
І, як перші гінці,
Оточили машину
Дітлахи-горобці.

Двір. І липа кошлата
Бджіл ховає між віть.
— Що ж, присядьмо, хлоп'ята,
Хто тут чий, говоріть...

І мені не в примітку,
Як це сталося воно,
Що мої однолітки
Вже дорослі давно,
І що батькова хата
Гріє інших в цей час,
Що не ми тут — малята,
А вже інші між нас.

Скільки білого квіту
Змило з липи дощем,
Літо, повниться літо,
Не весна за кущем.
Тінь простелює груша,
Вже півдня помине.

Хтось там крикнув:
— Санюша! —
Я здригнув,— не мене.

І не знають хлоп'ята,
Що із цим же ім'ям
Біля двору і хати
Я гасав маленям.

Та ж і стежка, й подвір'я,
Та здається мені,
Що не наше Загір'я,—
Наше десь в стороні...

Діда взнала відразу
Юна пам'ять моя.
Бачу, начебто Лазар.
— Лазар?
— Нібито я...

Постарів, як бурлака,
Сивина аж до вій.
Лазар,— перший співака,
Жартівливий бабій.

— Вже стопчу,— каже,— в світі
Небагато слідів.
Щось багато в цім літі
Повмирало дідів...

Вже підходять, стрічають,—
Бо минули ж роки,
І мене величають
І рідня, й земляки,
Молоді, смаглолиці,

Всім тут стежечка-путь...
— Ну-бо, як там в столиці,
Як там наші живуть?

І нема хвилювання,
І нема суєти,
Лиш сердечне зітхання:
— Ось приїхав і ти...

Хоч на довгу годину
І залишив ти нас,
Брешеш, в рідну країну
Ти заїдеш хоч раз,
Бо кутки свої в'яжуть,
Де ти, брат, не бував.
Був на фронті ти, кажуть,
Наших там не стрічав?

Все Загір'я готове
День віддасть для розмов.
А чи згадка, чи слово —
Все про наших ізнов.

Повз низенькі пороги
Тут лягли у житті
Всі великі дороги
І широкі путі.

Не страшний-бо для люду
Білий світ-грозовий,
Наші й наші повсюди,
Наче в хаті своїй.

Наші знають науку,
Наші в діло ідуть,
Односельців онуки
Тільки де не ростуть!

Позростають хлоп'ятка,—
В них свої земляки,
Тільки буде в них згадка,
Де родились батьки.

Іншу стежку знайому
Пригадають колись,
Їх потягне додому,
В інше місце кудись.

Є де жить на просторі,—
Від села до Москви,
Час, як вітер на морі,
Шапку рве з голови...

— Що ж ми, добрії люди,—
Мовив Лазар вкінці,—
Що ж сидіти ми будем,
Як в дворі горобці?

І запрошують в хату,
Де живе удова,
На вечерю багату
Сковорідка співа.

Стогне чайник від пари,
Навстіж хата сама.
Півлітровок дві пари
Мовчки вносить Кузьма.

Наш Кузьма непомітний,
Все він робить як слід,
Хлібороб многодітний,
Щонайближчий сусід.

Всім поставив чарчини,
І, наливши одну,—
Для такої причини
Він підніс її:

— Ну!

Пить — так пити на згадку,
Якщо трапився час...

І пішло по порядку,
Як заведено в нас.

Не було лихослов'я,
Тільки жарти і сміх,
Ми пили за здоров'я
Односельців своїх.

За народ, за погоду,
За пшениченьку знов,
Лазар пісню виводив,
Як колись, про любов.

І співали всі колом,
І Петрівна — одна.
В пісні слалася бодем
Давнина-давнина.
Кожне слово до діла
І зітхання в журбі,
Мов чиесь-то хотіла
Горе взяти собі...

Так минула подія,
Не забув цього я,
Буде завжди у мрії
Перша зустріч моя;
Поклонився сусіду,
Не дослухавши спів,
Я вже звідси поїду
Через декілька днів.
І хустинки, і квіти
Заховають сльозу,
І поклони, й привіти
Землякам повезу.
Чи вночі, а чи зрана
Знов побачу свій край.

Здрастуй, здрастуй, кохана
Стороно.

І — прощай!..

1940

НА ХУТОРІ ЗАГІР'Я

На хуторі Загір'я
Росли ми з юних літ,
У зелені подвір'я
Прослалось до воріт.
По грядках — мак і квіти,
І сонях золотів,
На південь — саду віти:
П'ять яблунь — п'ять сортів.

На хуторі Загір'я,
Як свідчить давнина,
Ліси, поля і взгір'я
Всі мали імена.

На Білій гірці сонце
Гуляло між промінь,
На Жовтій — ледь в сторонці
Ялинок темна тинь.
Де небо з голубами,
Там поля цвіт буя,
Ми — Поле під дубами —
Дали йому ім'я.
Свій двір, своя держава,
І бідна нива ця
Лежала зліва й справа

До першого копця.
Де чисте яснові́ря,
Широка даль землі,
На хуторі Загі́р'я
Зростали ми, малі.
Вп'ято́х одній корові
Зривали лободу,
І гіллячки плодови́
Ми стерегли в саду.
У клуні хліб сушили,
Щоб не було нужди,
По борозні ходили
Поважно, як діди.

Ми, хуторяни-діти,
У мрія́х без кінця
Ділили сад, і квіти,
І поле на їдця.
І суперечку вміли
Вести із ранніх пір —
Кому які наділи,
Кому де ставить двір.

І все по чесній мірці
Ділилося вповні,
Щоб не тобі задві́рці,
Мені ж сухі одмі́рці,—
І щоб на Білій гірці,
І щоб на Жовтій гірці
Жили ми нарівні.
Двори з дворами — рядом,
В них батькові сини,
І поділились садом
По яблуні вони.

Ділили корівчину,
І на п'ято́х — поріг,
І свитку-сірячину,
І з хомутом батіг.
Ділили все у мирі —
Лопату, плуг, покіс,

І на п'ятох — чотири
Обіддя від коліс...

Дитинство — сміх з журбою!
О вигадко проста!
Десятою травою
Наділ мій зароста.

І де межа біліла,
Шукать її дарма,
Бо зникла гірка Біла
Та й Жовтої нема.
Там колоски пшениці
Зелено-наливні,
Всі хуторські границі
Покрили в наші дні.

На хутір свій Загір'я
Я, в батька другий син,
На те старе подвір'я
Приїхав сам один.

А де ж ви, милі братця,
Отецька рідна кров?
Якби іще зібраться
В старій хатині знов.

Злетіться, мов із казки,
Я радий бачить вас,
І пастухи, й підпаски,
Всі нашої закваски.
Так ні! Тепер не час.

Десь в літньому світанні,
Де зерно наливне,
Наш старший на Кубані
Комбайном жито жне.

А з ким наділи брали
Ми рядом при шляху, —
Він майстром на Уралі
Працює у цеху.

Один десь на границі
Біля Дністра-ріки,
А наймолодший вчиться
Водити літаки.

Щоб лиш робити вміли —
Є клопоту в рідні:
Великі всім наділи
У рідній стороні.

Тому — його станиця,
Тому — завод і сталь,
А інший, ніби птиця,
Літати хоче в даль.

Лягла і зліва й справа
Земля у всі кінці,
Свій край, своя держава —
Служіте, молодці!

З обов'язку й по праву,
Коли настане час,
На смерть, на бій, на славу
За край — свою державу —
Ставайте кожен з вас!

На хутір свій Загір'я,
У батька другий син,
Я на старе подвір'я
Прийшов, стою один.

Стою в зеленім житі,
Де був, як острівець,
Глухий, чудний на світі
Наш хутір-хутірець.

Пішло далеке літо,
Немов весняний грім,
Рясним дощем прибито,
Землею в полі вкрито,
І димним цвітом жито
Цвіте на місці тім...

1940

День пригріє — біля дому
Пахне осінню трава,
Картоплина і солома
Сухозбита, ярова.
І хоча земля тужава,
Повна літнього тепла,
Льон розісланий отава
По краечках підняла.
Потемніли ріки тихі,
У саду димки між віт.
Відійшли гриби, горіхи,
І худоба із воріт
Вже не вийшла. В полі пусто.
Вже зернистий іній ліг.
І рипить листом капуста
На грядках біля доріг.
І за криком журавлиним,
Рік закінчивши як слід,
На ремонт ідуть машини
І тонкий ламають лід.

1940

ЛЕНІН І ПІЧНИК

В Горках люди залюбки
Ілліча на сходку звали,
І юрбою малюки —
Лиш забачать — обступали.

Був недужий він. Ходив
На прогулянку щоднини,
Хто зустрінеться, любив
Привітатись до людини.

Коли пішки йшов селом,
Кожен знав його, можливо,
Та випадок з пічником
Трапивсь ось який на диво.

Йшов пічник біля ріки,
Стрів людину незнайому:
Йде по лузі заливному
Без дороги — навпрошки.

Став пічник, як на заваді,
Подивився строго вслід.
Бо хіба ж при царській владі
Міг почванитися дід?

Тільки грядочку городу,
Сажень вулиці в селі,—
І нічого більш від роду
Він не мав на цій землі.

— Гей ти, хто там ходить лугом?
Хто велів топтати покіс?! —
Та з плеча на всю округу
І поїхав, і поніс.

Розкричавсь. А перехожий
Посміхнувся, кепку зняв.
— Добре лаятися можеш,—
Тільки це йому й сказав.

Ще постояв із хвилину,
Що ж, мовляв, ти пробачай,
Іншу, мов, знайду стежину...
Ну й скінчити б цей випадок.

Та пічник не шитий ликом,—
В нас, мовляв, смикалка є! —
Аж заходиться від крику:
— Як-но прізвище твое?

Лисий сам, маленький зростом,
Посміхнувся той на крик.
— Ленін,— діду каже просто.
— Ленін? — тут і сів пічник.

Тепле літо йде на спадок,
Осінь з хлібом на поріг,
Та забути цей випадок
Аж ніяк пічник не міг.

І по свіжій по пороші
До старого, ледве світ,
На коні, в візку хорошим —
Два військових до воріт.

Стурбувалась, хоче вийти
Їм назустріч вся сім'я.

Входять гості:
— Ви такий-то?
Звісив руки:
— Буду я...
— Ну збирайтесь! —
Дід у шубі

Вже не знайде рукава.
А жона йому:
— За грубі
За свої ідеш слова...

І у слъози без розмови,
От, мов, горе у сім'ї.
— Попрошу,— сказав військовий,—
Інструменти взять свої.

Мчаться сани за пригорки,
У роздоллі сніговім.
Поворот, садиба Горки,
Сад, подвір'я, білий дім.

В домі тихо, нелюдимо,
Ні горшків, ані кота.
Тягне холодом і димом —
Що вже клуня — краще й та.

Тільки сів пічник ізбоку,
Зняв мішок собі до ніг,
Як зачулись тихі кроки,
Дім ожив, і на поріг —

Сам отой же перехожий.
Пічника зустрів, пізнав:
— Добре лаятися можеш,—
Привітавшись, сказав.

Більш ні слова, бо знайомі,
Зустрічалися колись.
— Щось не гріє грубка в домі,
Щось димить. А подивись!

Звівся майстер безтривожно,
Зашарівся на лиці:
— В цьому ділі ми знавці.
Подивитись, як же, можна!

Теплу шубу зняв із пліч,
Інструмент узяв у руки,
Навкруги голландську піч,
Ніби лікар, всю обстукав.

В чім причина, в чім біда,
Здогадався — і до діла.
Закипіла враз вода,
Глина свіжа підоспіла.

Цегла є, пісок на піч,
І робота йде як треба,
Тут пічник, а там Ілліч
За стіною пише в себе.

Добре скласти димохід —
То його робота.
Щоб відзначитись як слід,
В нього є охота.

Тільки б жив Ілліч здоров,
А робота мила,
Щоб, яких не всунеш дров,
Гріла, не диміла.

Щоб в теплі писав Ілліч,
Призабувши втому,
Щоб вітри співали в ніч
В димарі новому.

Придививсь пічник-мастак:
Тяга йде не дуже, —
Діла цього — на п'ятак,
Любий ти наш друже...

Все обдумавши, кладе
За цеглиною цеглину,

Не хвилину, не годину,
Ніби пісеньку веде...

Піч готова. Все до речі.
Жар від проби дотліва.
Вийшов тут Ілліч до печі
І сказав свої слова.

Як тих слів не пам'ятати,
Ще таких не чув пічник:
— Добре вмієш працювати,
До роботи, певне, звик.

Очі майстра в тій хвилині
Засльозились, як на зло,
Тільки жаль, що руки в глині,—
Ніяк витерти було.

Ніби в горлі все здавилось,
Ніби серце жар пройма,
А коли сльоза скотилась,
Подививсь — його нема...

За столом удвох сиділи,
Чай пили у довгу ніч,
Честь по честі гомоніли
Про діла, про тую ж піч.

Дід, допивши склянку знову,
Бачить — Ленін гостю рад,
І з тривогою розмову
Перевів на інший лад.

Промовчать, мовляв, не смію,—
Дід підвівся з-за стола,—
Мов, пробачте ту подію,
Що на лузі в нас була.

Не судіть помилку строго,
Я тоді сердитий був.
— Он ти що? — Ілліч до нього
Посміхнувся.— Я й забув.

А як вийшов дід із двору,
Подивився в небеса:
Дим стовпом стоїть угору,—
Ну і тяга, ну й краса!

Надивившись доволі,
Все згадавши, як було,
Через сад, у білім полі
Почухрав собі в село.

Вийшла жінка, зустрічає:
— Що та як? Вже спать пора.
— Та із Леніним за чаєм
Щось засидівся, стара.

ЛИСТ

Шлю привіт тобі, мамо,
Той, що знаєш сама,
Той гарячий, той самий,
Той, що й слова нема!

Мамо, вір же на слово
На сердечне моє,
Я жива, я здорова,
Як була — так і є.

Та чи інша, не знаю,
Часто згадую вас;
Я оце спочиваю,
На листівку є час.

І затихла землянка,
Тільки чути мені,
Як броньовані танки
Десь гудуть вдалині.

Столик в медиків, вата
Та бинти ще на нім —
Ось і вся, як сказати,
І приймальна, і дім.

А на грубці є чайник,—
На добу в ньому чай,
Все обжите й звичайне
І — живи, не скучай.

Ні, послухай спочатку,
Що зі мною бува,
Це слова не дівчатка,
Це від друга слова.

Все роблю я до діла,
Хоч бої без числа,
Я зміцніла, змужніла,
Навіть ще підросла.

І працюю так само,
А бувала й без сил.
Перший ранений, мамо,
Мені воду носив.

Я зітхнути боюся,
Хоч і важко мені,
Я ж бо лікар, матусю,
І при тім — на війні.

А коли перев'язку
Чи бинти я кладу —
Тут і ласка, і казка,
І помовка в ходу.

Все, що треба, не шкода,
Вже тримайсь до кінця.
А яка ж нагорода —
Стрінуть потім бійця!

Злікував свою руку,
Повертається в бій
І ховає розлуку
У душі молодій.

І рукою він знову
Руку тисне — і в путь.

І спасибі промовить,
Що повік не забудь.

І заплакати боюся,
Хоч і важко мені.
Я ж бо лікар, матусю,
І при тім — на війні.

А які ж, мамо, люди,
Наче рідна сім'я,
Хай же згадкою буде
Ім хоч ласка твоя...

Я залишусь. Так треба,
Ти додому не жди,
Тільки дружба до тебе
В мене в серці завжди.

І над зшитками в ночі
Жди мене до весни,
Не виплакуй ти очі,
А легенько засни.

Вип'ю чашечку чаю,
І собі ти налий.
І... кінчаю, кінчаю:
Там боєць ледь живий...

До побачення, мамо,
Більше часу нема,
Шлю привіт тобі, самий,
Самий... знаєш сама!

1940

СІРНИЧОК

Погріти б руки на вогні,
Один сірник був при мені.

Була світлицею в снігу
Коробочка німа,
І він — один на всю тайгу,
Запалиш — і нема.

Шинеля змерзлася моя,
Гуляє снігу курія.

Це другу ніч в тайзі стрічай,
А їй нема кінця.
Ну, сірничок, ти виручай,
Не підведи бійця...

Долоню ніби хто пригрів,
Під нею вогник уцілів.

І покрутились черв'ячки —
Сучки й сухе сінце,
Тріщать, як виспілі стрючки,
Стріляють у лице.

Із димом радісне тепло
Під рукави повзком зайшло.

І гріє ноги жар палкий,
І що вже ніч мені!
Отак буває дорогий
Сірник той на війні.

1940

ТОБІ, УКРАЇНО

Який урожай вистигав од границі,
Налитим колоссям шумів з далини,
Як пахли поля молоді пшениці
Поглянь, подивися і легко зітхни.

Зітхни, подивися — і в ранки імлісті
Побачиш, як дихає вільна земля,—
Поля золотисті, діброви у листі,
Заплависті луки і знову поля.

Як тишею мріють побілені хати,
Сідай, спочивай біля кожних воріт!
Яка сторона і привітна, й багата!
Яким урожаєм хлопнула б у світ!

О земле Вкраїни, луги і долини,
Заводи донбаські, і гори Карпат,
Цієї важкої суворі днини
Ти нашому сердцю миліша стократ.

Неначе я сам народивсь на Вкраїні,
Топтав ці дороги у шелесті трав,
І мову любив, і пісні солов'їні,
І ніжність коханої вперше пізнав.

Хоч в іншому місці зростав я на світі,
І трави в нас інші, і в мові — своє,
Та тут на просторі, в дорослому житті,
Неначе проходить дитинство моє.

Я завжди з твоїми синами й з тобою.
Тобі, Україно, життя віддаю,
Не край ми один захищаємо з бою,
А всю Батьківщину, як матір свою.

1941

ЛИСТ БАТЬКАМ

Отцю і матері поклін,
Привіт гарячий свій
Вам п'ятий шле, найменший син
По пошті польовій.

Я жив, здоров. Ну, що ж писать?
Ось довелось мені
Вітчизну рідну захищать
У грізній цій війні.

Як ще не знав важких атак,
Не чув, що за бої,
Усе здавалось, я — хлоп'як
У батьківській сім'ї.

Завжди вважала, мамо, ти,
Що на гіркий кінець
На фронт підуть усі брати,
А я ще — горобець.

Тепер би бачить горобця
Тобі і всій рідні,
В якого доброго бійця
Він виріс на війні.

Його обмив походів піт.
В дощі, в пилу, в піску
Він мов родився знов на світ
По іншому зразку.

Не знав хлопчина в грізний рік,
Як спати по ночах:
Підспід шинеля і під бік,
Вона ж — і в головах.

Не знав в дорозі фронтів,
Як трапиться біда —
Найкращий для бійця напій —
З калюжиці вода.

Не знав таких буденних справ
В житті фронтовика,
Що найсмачніша поміж страв —
Борщик із котьолка.

Іще одне пізнати рад
Був молодий боець,—
Що махорковий самосад —
Найкращий тютюнець.

Похід суворий на війні,
В тривозі кожен час.
Та їжа є, і сні міцні,
І дух завзятий в нас.

І хлопці тут один в один,
Скажу вам під кінець,
Що п'ятий ваш, найменший син,—
Обстріляний боець.

Я під вогнем ходити звик,
А вчора у бою
Попрацював мій вірний штик
Як треба, не втаю...

Хоч не люблю хвалитись я,
Скажу не в дивину:
Не оганьблю своє ім'я
І вашу сивину.

Простіть за літери криві,
Бо ніч була важка,
Бо лист писав я у траві
На спині у дружка.

1941

КОЛИ ТИ ЛЕТИШ

Коли ти світанком
Летиш на роботу,
Свого із землі
Пізнають по польоту.

По крилах знайомих,
По зірці чи звуку
Шофер пізнає,
Підіймаючи руку.

Колгоспниця вийде
В широкее поле,
Погляне, промовить:
— Лети, наш соколе.

Із ворогом бийся,
Між тучі і грому,
Живий і здоровий
Вертайся додому...

Уздівши на крилах
Проміннячка зірки,
Трилітній Микола
Біжить на задвірки.

Між соняхів видна
Голівка чубата,
Махають до тебе
Малі рученята.

Вітає тебе
В далині голубій,
Він також тебе
Посилає на бій.

А там, над рікою,
Де хвиль позолота,
Тебе вже побачила
Рідна піхота.

Обличчя у втомі
Стають молодими,
Якби ти вслухався,
То чув би між ними:

— Ти бачиш в ліску
Ворогів навісних,
Ти нам поможи
Підібратись до них.

Іх бий до загину,
Скеровуй кермо,
Їм зайву хвилину
Життя не дамо.

Спасибі, наш друже,
За поміч в бою,
Спасибі, наш рідний,
За працю твою...

І, вже розвернувшись,
Летиш ти додому,
Машина в роботі
Не зна перевтоми.

І знов під тобою
Все рідне навколо,

І мружить очиці
Від сонця Микола.

Кричить на городі:
— Ой бабо, ой мамо,
Біжіть подивіться,
Той самий, той самий!

1941

Батьків і прадідів приміта —
Немовби й справдилась вона:
Таких пшениць, такого літа
Давно чекала вже війна.

Колосся силою живою
Шуміло глухо вдалині,
Було тонула з головою
В житах людина на коні.

Жита шуміли, як пороги,
Схилялись колосом на путь,
Що, як то мовиться, з дороги
Вужеві нікуди звернуть.

В полях врожайних багатющих
Були прикмети, — рік хлібів
Був роком яблунь зеленющих,
І роком трав на луках, пущах,
І роком ягід і грибів.

Усе, що сік землі вібрало,
Її добро, її тепло, —

В щедроті, в зелені буяло,
Пагіння вгору підіймало,
Колосся й листя налило.

Все квітувало серед літа,
Земля вгиналась від зерна...
Батьків і прадідів приміта —
Немовби справдилась вона:

Грім грянув — почалась війна.

1942

ПІСЕНЬКА

Не спіши, дівчино,
Заміж за бійця:
Ще ж бо ти не знаєш
Долі молодця.

Може, він героєм
Прийде в ясні дні,
Може, не напише
Йї слова на війні.

Але де ти будеш
Виглядять з доріг,
Якщо німець в хату
Зайде на поріг?

Не спіши, дівчино,
Заміж за бійця,
Це лише початок,
Почекай кінця.

Хай за ним не плаче
Жінка молода,
Бо і так на фронті
Є своя біда.

Краще хай про нього
Згадує вісні,
Дорога та згадка
Хлопцю на війні.

1942

БАЛАДА
ПРО ТОВАРИША

Біля розбомблених доріг,
Біля глухих ярів,
По зорях ми йшли на схід,—
Товариша я вів.

Він відставав, він кров губив,
Він кулю в грудях ніс,
Він всю дорогу говорив:
— Кинь друга... Йди у ліс...

А був би я слабий такий
З нас двох — товаришів,
І я теж саме в час важкий
Сказав би від душі.

Він не лишив би край доріг
Товариша-бійця,
І він би також, скільки міг,
Волік би до кінця.

Ми йшли кущами по стерні,
І так хотілось пить,
І дощ збирали в п'ятірні,
Щоб горло обдурить.

Про їжу що вже й говорить,
Її забули смак.
Та як хотілося курить!
Курить — оце то так.

Курили часто при вогні,
На лузі в пізній час.
Отак було, як в давні дні,
Коли я коней пас.

Можливо, краще інший хтось
Опише біль мою,
Як нишком нам іти прийшлось
По рідному краю.

Вночі лягати на межу,
Ховатись в ковилі
І мову слухати чужу
На дорогій землі;

Лежать в копі, в дощі рясні,
Що так печуть, як ніж.
Плече в плече — і все ж у сні
Дрижать. Собачий дріж.

І кожен шерех, навіть хрущ
Тебе збудити міг,
Запам'ятався кожен куц,
Що нам давав нічліг.

Запам'ятав я кожен крок,
І ганок, де ми йшли,
Запам'ятав усіх жінок,
Що затишок дали.

Вони ділили хліб і сіль,
І в злиднях некупі
Вели вночі до диких піль
По потайній тропі.

Їм болем всім була війна,
І що біда своя?

Було їх сотні. Та одна...
Про неї річ моя.

— Лишись,— благала в тишині
Товариша не раз,—
Кривава ж рана! На війні,
Боюся, щоб не згас.

Підеш та й зляжеш на біду,
Куди ж ти між завій?
Лишився б краще.— Ні, піду,—
Сказав товариш мій.

— А то побудь. Живи хоч вік,
У глушині наш кут.
Скажу, що ти мій чоловік,
І вся розмова тут.

І хліб, і ягоди в саду,
Не з'їсти все самій.
І сала досить.— Ні, піду,—
Сказав товариш мій.

— Ну що ж, іди. Не повезло.
Білизна он лежить.
Із рук у неї, як на зло,
Все падало в ту мить.

Із попелу сковороду
На стіл нам подає.
Поїли ми.— А все ж піду,—
Товариш мій встає.

На друга глянула сумна:
— Прощай, лишусь сама.
Ото, гадаєте, дурна? —
Заплакала ридма.

На руку схилена щока,
Зорить сумна у сад.
В очах печаль стоїть гірка,
Що хоч вернись назад.

Переступили ми поріг,
Та не забудь мені
Ні босих тих сирітських ніг,
Ні ліктя на вікні.

Була нітрішечки не гірш
Краса її від сліз,
Лиш повні губи ще повніш
Та ледь припухлий ніс.

Та щоки стали наче мак
Під золотом волось.
Як важко це лишати так,
Хай скаже інший хтось...

І жаль обох було мені,
Та чим тут підсобить?
Хотіла долю на війні
Вона собі вхопить.

Вона хотіла, щоб в біді
Був другом чоловік.
Любила б вірно і тоді
Тримала б цілий вік.

Ночами чути запах трав,
Зерна важкий налив
А мій товариш, він мовчав...
Він плечі похилив.

На все, як кажуть, є свій час,
В житті чимало справ.
Бо то не жінка ждала нас,
А фронт бійців чекав.

Ми йшли біля чужих застав,
Спускались під обрив,
І сніг нас в полі не застав,
І ворог не відкрив.

І рана в грудях за цей час
У друга зажила,

І шлях, що вів до друзів нас,
Зима оповила.

І де колись, як з братом брат,
Нам довелось повзти,
Там знов нам випало назад
З дивізією йти.

Заграйте наступ, сурмачі,
На захід повертай.
Гармати, танки, тягачі —
Усе вперед давай!

Вперед — і кожен поспіша,
Це ж мріялось давно,
Вперед — діждалася душа,
Усім радіть дано!

Вперед, а не назад ступать,
Вперед — весела путь;
Вперед — і плечі не болять,
І чоботи не труть.

А люди, — кожен молодий, —
Аж рвуться до атак.
Ні, ти назад бійцем пройди,
Вперед — і я мастак.

Привал — лягай. Хто їсть, хто спить,
І всі тут за рідню.
— Ей ти, земляк, дай закурити!
— Несу. Давай вогню!

Дружок, земляк, усе як слід,
І всі немов брати.
Того ж, із ким ішов на схід,
Найбільше любиш ти...

І хоч земля за час боїв
Мінялась день при дні,
І ті місця, де з другом брів,
Скалічені в огні, —

Та все знайомим тут було,
Мов край коханий твій.
— А десь же тут і те село? —
Сказав товариш мій.

Зайти б у хату на поріг,
Сумну з недавніх пір,
А я б і сам додати міг,
Сказати: — Де той двір?

Де хата в затінку беріз,
З відром води вповні?
Лице, засмучене від сліз,
Що снилося й мені?..

Димок прослався від полків,
Йде кухня польова,
Ось і село з обох боків,
Обпалена трава.

Неповний ряд домів стоїть,
Покинутих з зими.
Там на ночівлю мимохідь
Розташувались ми.

Стоять і дивляться вони,
І пізнають село,
Що в темні ночі, восени,
Притулком нам було.

Де піч для нас, як для рідні,
Топили в пізній час,
Де другу хворому й мені
Допомогли не раз.

Де ждали нас не день, не два
У муці сподівань...
В руїнах піч, на ній трава
Зросла у ранню рань.

Та зірваний лежить на пні
Шмат даху тут і там,

Та ще вода мутна на дні
Знайомих з фронту ям.

Стій! Не минули тут бої
Людський привітний дім.
І тут ми бачили її,—
Вона лишилась в нім.

І провела нас, від лиця
Не відійнявши рук.
Стій, друже! Хай судьба оця
Тобі добавить мук.

Хай в серце біль тобі, як ніж,
В хвилину цю ввійде,
Стій і дивись! Між роздоріж
Той біль не підведе.

Вперед, за рідних в самоті,
За тих, хто був нам рад,
Хто зустрічав нас у путі,
Коли ми йшли назад.

І за шматок, і за ковток,
Що жінка нам дала.
І за любов її, браток,
Що без пори була.

Вперед, за погляд той її,
За святість наших мрій.
— Вперед, на захід, у бої! —
Сказав товариш мій.

І плакав гірко друг-солдат,
І сумував без меж.
Дівчині тій ні муж, ні брат,
І не коханець теж.

І я подумав: «Що ж, йому
Ті сльози не дарма.
Я й сам тримаюсь лиш тому,
Що плаче він ридма.

Коли б я з ран, а чи з недуг
Згубив усе своє,
За мене став би вірний друг,
На те і дружба є...»

Рідніш ставали день за днем
Солдатські в нас серця,
Ми з ним пішли. І ми ідем
На захід. До кінця.

1942

НАГОРОДА

Два роки спокою не знала
В тривозі, неначе в бою,
І це знаменó зберігала,
Радвладу священну свою.

Ховала його в самотині,
Без слова, сувора з лиця,
Ночами в тривожній годині
Міняла місця.

А вдень, коли в димній мережі
Бійці підійшли до села,
Паунок отой із пожежі
Вона принесла.

Під стягом тим грізно і гордо
Наш полк зупинився, як вал.
Червоного Прапора орден
Старенькій вручив генерал.

Бабуні сивенькій не в звичку
Такі зустрічати діла.
— Дали б ви мені хоч теличку,
І то б я вам вдячна була!

1943

ДВА РЯДКИ

Я в фронтову вписав книжчину
Рядочки про бійця-хлопчину,
Що в сороковім на біду
Поліг на фінському льоду.

Лежало зігнуте невміло
Його мале хлоп'яче тіло,
Мороз шинельку прикував,
Далеко шапка відлетіла.
Здавалось, хлопчик не лежав,
А біг у наступ між заграв,
Та лід за полу притримав...

В війну важку, у час жорстокий,
Чому — ума не прикладу —
Здалось — не хлопчик кароокий —
Неначе мертвий одинокий,
Неначе сам я на льоду
Лежу забитий, в кризі литій,
На тій війні незнаменитій,
Забутий хлопчик на льоду.

1943

БАТЬКО Й СИН

Приніс, мабуть, нещастя
Листочок польовий:
Його вважали мертвим,
А він прийшов живий.

Живий, у добрій славі,
Порадуйся, сім'я!
Чужі стоять навколо.
— Дружина ж де моя?

— Вона чекала довго,
Та без кінця ж війна.
За друга вийшла заміж,
Живе із ним вона.

— Так де ж він? З ним би треба
Поговорить мені.—
Відповідають люди:
— Загинув на війні.

Дружина з того горя
Вже не могла тужить.
Тепер вона в лікарні
Без пам'яті лежить.

В бійця нестало сили,
Мов загубив слова,
Він шепотом питає:
— Дочка моя жива?

Сказать не сміють люди,
Юрба стоїть німа.
— На школу бомба впала —
Дочки також нема.

О, краще б ти не їздив,
Ішов би знову в бій!
Та він ще раз питає:
— Живий хоч хлопчик мій?

— Твій син живий, здоровий,
Чекав тебе один.—
І обнялися в горі,
Як браття,— батько й син.

Немов брати по зброї,
Мов друзі у журбі.
— Не плач,— кричить хлопчина,—
Не велено тобі!

А сам схилив голівку
До батька на плече.
— Візьми мене з собою,—
Шепоче гаряче.

— Візьму, візьму, мій синку,
Ходім, малий, ходім,
На фронт, де я воюю,
В наш полк, в наш рідний дім.

1943.

Я ПОЛІГ
БІЛЯ РЖЕВА

Я поліг біля Ржева
В безіменнім болоті,
В п'ятій роті
Сталева
Вбила бомба в польоті.

Били блиски сліпучі
По передньому краю,
Як в безодню із кручі
Впав — і згадки немає.

І на білому світі
Наступила п'ятьма,
Ні петлички-налички
З гімнастьорки нема.

Я — де корені силу
Смокчуть в чорних гіллях,
Я — де з хмаркою пилу
Спіє жито в полях.

Я — де щебет пташиний
В вечори золоті,

Я — де ваші машини
Рвуть повітря в путі;

Де травинку в травинку
Річка трави пряде,
Там, куди на поминки
Навіть мати не йде.

Полічіте, солдати,
Скільки ночей назад
Раптом вийшов на дати
У бою Сталінград.

Фронт горів з виднокраю,
Мов на тілі рубці,
Я поліг і не знаю:
Чи у Ржеві бійці?

А чи маєм удачі
На середнім Дону?
Дні останні гарячі,—
Все було на кону.

І невже то із танками
Ворог вийшов за Дін,
І хоча б то останками
Аж до Волги йде він?

Ні, неправда. До краю
Він знеміг від атак.
А інакше — не знаю,
Навіть мертвому — як?

І у мертвих, щоб знали,
Є відрада одна:
За Вітчизну ми впали,
Та не впала вона.

В нас потьмарились очі,
Пломінь серця погас,
На повірці щоночі
Викликають не нас.

Орденів не чіпляти,
Що дала нам війна,
Вам — життя все багате,
Нам — відрада одна:

Що пройшли всі маршрути
За Вітчизну свою,
Хай наш голос не чути,—
Він із вами в бою.

Ви повинні там, браття,
Всі стоять, як стіна,
Бо вже мертвих прокляття —
То покара страшна.

Це нескорене слово
Нам навіки дано,
І за нами воно
Ходить вічно, гзово.

В мене мертво чоло
Не прикрила могила,
Всім, що потім було,
Смерть мене обділила.

Всім, що, може, давно
Вам у звичці ясніє,
Хай же буде воно
Жити в нашій надії.

Браття, може, там ви
І не Дон загубили
І в тилу у Москви
Віддали свої сили.

Там, де волзькі вали,
Ви копали окопи
І з боями дійшли
До кордону Європи.

Нам лиш знати б, узнать,
Що була у тривозі

Та остання п'ядь
На военній дорозі.

П'ядь, що кожен їй рад,
І якщо її збавить,
То, ступивши назад,
Ногу нікуди ставить.

П'ядь у грозяний час,
За якою вставала
За плечима у нас
Вічна кузня Урала.

Може, селами тими
Відступа людожер.
Може, ви, побратими,
Вже в Смоленську тепер?

Може, в дні сніговиці
Гинуть німці-вовки,
Може, вже до границі
Наші вийшли полки?

Може... Тільки ж ви знаєте
Заповіт наших прав!
Хоч Берлін,— пам'ятаєте,—
До Москви підступав.

Браття, вами поборені
Ті ворожі вали,
Якби мертві, нескорені,
Хоч би плакати могли!

Щоб з гармат із «катюшиних»
Залпи в грізну блакить
Нас, німих і заглушених,
Воскрешали на мить,

О брати наші звірені,
Лиш тоді б на війні
Ваше щастя незміряне
Ви пізнали б вповні.

В тому щасті незмінена
Й наша часточка є,
В ньому, смертю зупинена,
Віра й зненависть б'є.

Наше все! Не лукавими
Ми пройшли в боротьбі,
Все дали й не сховали ми
Анічого собі.

Все на вас перечислено
На віки, не на час,
І не в докір для вас,
Що в цім слові замислено.

Браття, в лютій війні
Ми різниці не знали:
І живі, і що впали,—
Всі були нарівні.

І ніхто перед нами
Із живих не в боргу,
Хто наш стяг між рядами
Підхопив на снігу.

Щоб за владу щасливу,
За Радвладу свою,
Кроком далі, можливо,
Впасти в лютім бою.

Я поліг біля Ржева,
Кат грозить ще Москві.
Де ви, воїни, де ви,
Побратими живі?

У містах вогнезорих,
У сім'ї, у селі?
В гарнізонах суворих
Не на нашій землі?

Земле, рідна без краю,
Жив би — знав і чужу...

Я вам жити бажаю,—
Що я більше скажу?

Завіщаю вам нині
Всім у щасті прожить
І своїй Батьківщині
З честю вірно служити.

Горювати — гордливо,
Не хилить голови,
Святкувати — не чванливо,
Як повернетесь ви.

Берегти її свято,
Перемогу свою,
В пам'ять воїна-брата,
Що поліг у бою.

1945—1946

ПАМ'ЯТІ ЛЕНІНА

I

У волость глуху, невідому,
Де ліс від села до села,
Та звістка до нашого дому
По санному сліду прийшла.

Пройшла у жалобному леті
Всю землю страшна новина,
І всі проводи на планеті
Заповнила горем вона.

А тут хоч не дальнії далі,
Глухі болота, мочарі,
Гудків ми не чули в печалі,
Вітри лиш гули в димарі.

Але в несподіванім горі
Устали, столиці зрівні,
Загір'я хатини суворі
В моїй лісовій стороні.

І там, де засніжена нива,
Де лісу глуха далина,

Стояла над світом журлива
Морозна важка тишина.

Полоззя, що плакало в полі,
Колодязний скрип журавля
Чутні були в тиші до болю
Від хутора аж до Кремля.

Навіщо це знесу і знову
Печаль ця заходить, як гість,
Коли вже проказано слово,
Коли вже заслухано вість?

І кожному з горем сидіти
Несила була в самоті.
Старі, і дорослі, і діти,
Зібрались ми в школі, в гурті.

А в школі від раннього часу
До цієї години скорбот,
Хлоп'ятам із старшого класу
Було забагато турбот.

В ялиник ішли в сніговицю,
Що був на задвірках села,
Ламали морозяну глицю
І в школі несли до стола.

Не ради забави хвилини,
Що радує серце хлоп'ят,—
Ми снігом покриті ялини
Ламали тоді не до свят.

Неначе на вірну присягу,
Над школою діти самі
Полотнище рідного стягу
Схилили у чорній каймі.

Помила шибки сторожиха,
І люди в призначений час
З подвір'я морозного тихо
Юрбою заходили в клас.

Не треба було до порядку
Просить, як на сходці в селі,
Учитель зайшов і спочатку
Свій зошит розклав на столі.

В мовчанні стояли юрбою,
Як діти у рідній сім'ї,
Неначе внесли із журбою
Незнані провини свої.

В кожухах, полатаних грубо,
Стояла юрба в тишині,
Людські шепотілися губи,
Слова повторяли сумні.

Ловили сувору промову,
Жорстоку й важку до кінця,
Щоб всю, до єдиного слова,
Забрати у власні серця.

Врочиста побожність і туга
У згадці спливає моїй,
Народу велика потуга
І віра незламна у ній.

Чи то ж не в годину розлуки
Відчув він дороги круті,
Готовність на битви і муки,
Що встали йому на путі?

Чи то ж не в жалю мовчазному,
Що бився, як хвилі ріки,
В пориві тому грозовому
На подвиг вставав у віки?

В пориві на жертви й страждання,
Які не під силу усім,
На вічне з минулим прощання,
На стрічу з грядущим своїм.

В пориві, щоб вийти з недолі
На дивну незвідану путь,

До трудного щастя і волі,
До слави, що з бою беруть.

Хіба ж не в пориві одному
Людський хвилювався прибій
В Колонному залі смутному
І в школі далекій моїй?

Коли проводжали в салюті
Учителя, друга, отця,
Знайшли ми в печалі-засмуті
Рішучість іти до кінця.

Сказали ми цілому світу,
Що підем по вірній путі
Служити його заповіту
І правді його у житті.

II

Є горе душі в самотині,
Є горе близької рідні,
Живе воно в певній годині,
Хоч би і на довгій дні.

Та горе народу безкрає
У літах пливе гаряче,
І внукам серця воно крає,
І правнукам душу пече.

Чверть віку минуло поволі,
Зросли наші дочки й сини.
Хіба ж відболіли ті болі
Чи легшими стали вони?

Ми тільки за діло в турботі,
Що випало в нашій судьбі,
Журитись не сміли в роботі,
Той біль тамували в собі.

Якби ми змінилися нині,
Обпалені горя вогнем,
Ми зрадили б згадці-святині,
Яку у серцях бережем.

Спитаємо друга і брата,
Товариш товариша: — Ні!
Лишається втратою втрата
На довгі, на вічні дні.

Чим ширше яснішають далі
Під Леніна стягом ясным,
Та згадка не в меншій печалі,
А в більшому смутку за ним.

В трудах і в боях повноправа,
Змужніла, як Ленін хотів,
Велика всесвітня держава
Свободних народів-братів.

Їй стелються слави данини
І шана майбутніх століть.
На світлім шляху Батьківщини
Уже пів-Європи стоїть.

Їй гімни несуть благородні
Співці на планеті земній.
Йому б це побачить сьогодні,
Що бачив у думі своїй.

Йому б, Іллічу дорогому,
Прокинутись, жити в цей час,
З дитинства та мрія знайома
На серці у кожного з нас.

Не змерхла минулого дата,
Горять її віщі вогні.
Лишилася втратою втрата
На довгі, на вічні дні.

В труді, непохитні і вперті,
Несем її в серці своїм,
Як Леніна справу в безсмерті,
Як пам'ять безсмертну по нім.

III

Не тисяча років розлуки
Минуло з тієї зими.
Коли-то — від діда до внука —
Лишились без Леніна ми,

Коли з ним столиця прощалась,
І хутір, і кожне село,
Не тисяча років промчалось,
А може, вже й більше було.

...Того не забуду ніколи,
Як люди у горі колись
В суворій мовчанці зі школи
Додому тоді розійшлись.

Як двері на ключ сторожиха
Замкнула і з ними пішла.
І порожньо стало і тихо
В тім класі, де сходка була.

Я в класі один в хуртовину
Лишивсь ночувать в тишині.
Тринадцятилітній хлопчина,—
Тепер вже далекий мені.

В чемерці, в вухатій ушанці,
На виріст одежа ота,
Ночівля у сні-спогаданці
Була в мене довгі літа...

Синіли сніги за стіною
У місячнім сяйві долин.
Здалося: вночі над труною
Лишивсь з Іллічем я один.

Вітри не лякали ревучі,
Минали хвилини малі,
По ньому гіркі і пекучі
Мене обгорнули жалі.

Нехай в ті далекі години
Ходив я собі в малюках,
Його ні одної книжини
Іще не тримав у руках.

Лиш знав я портрета приміти,
Не більше я знав у ті дні,
Як всі наші підлітки-діти
У рідній глухій стороні.

Відчув я, що з горя слабію,
Прилігши заснути на час,
Що я його більше жалію,
Ніж хто б то не був серед нас.

І думка зродилася сміла
Про смерть і кончину німу:
Нехай би мене вже зустріла,
А тільки б та смерть не йому.

Якщо вже не можна заміни
Зробити від серця свого,
То хочу в житті неодмінно
Загинуть за справу його.

В роботі не знатиму втоми,
В борні не схилятиму пліч,
Хоч це і не буде відомо,
Цього не узнає Ілліч.

В пошані, з любов'ю палкою
Я клятву давав Іллічу.
Торбинка моя під щогою
Намокла була від плачу.

І мріяв отак наостанку,
Аж доки заплющив свій зір.

Прокинувся десь на світанку,
Вже дрова привезли у двір.

А ранок зав'югу широку
Послав, наче білий помол.
Зима незабутнього року...

В той рік я вступив в комсомол.

1949

СВІТЛО —
ВСЬОМУ СВІТУ

Ранньої осені
В сонячній далі
Бачив я все це
В лісах на Уралі.

Там, де стояла
Гора посивіла,
Просіка пострілом
В далеч летіла.

І на дорозі,
Де днина осіння,
Дим і димки,
Копошіння, кипіння.

Гомін музики
Лине врочисто,
Табір — не табір,
Місто — не місто.

В горах відлуння
Гуде величаво.

— Нумо, підійдемо,
Глянуть цікаво.

Люди й підводи
При котлованах,
Дошки червоні
В числах і планах.

І гучномовці,
Й знамена крилаті,
Табір у праці,
Ніби на святі.

Трактор і тачка,
Лом і лопата,
Хустка жіноча
Й пілотка солдата.

Комбінезон
І спецівки робочих,
Різних облич,
А найбільше жіночих.

В робах дівчата,
Майстри-лісоруби,
Щоки палають,
Обвітрені губи.

Поруч із ними
Жінки смуглолиці,
Мужні, відважні
Солдатки-вдовиці.

Глина промерзла
Під кайлом гуркоче,
Діло не легке,
Важке, не жіноче.

Та подивися —
В роботі моторні,
Іскри на кремені
Крешуть, як в горні.

Та подивися
І що за дівчата,—
Дружба весела,
Праця завзята!

Плечі розправлять
Лиш на хвилину,
Коси сховають
Під білу хустину.

Витруть обличчя
І знов за лопати.
— Досить палить,
Мужики і хлоп'ята.

Голови в ямі—
Врівень з краями.
Стовп, як гармата,
Суне до ями.

Глини нарито,
Як гори, повсюди.
— Здрастуйте!
— Здрастуйте,
Добрії люди.

— Звідки ж їх стільки?
Робота бідова.
— Та із села—
Всенародна будова.

— Добре копаєте.
— Так і копаєм.
Так і копаєм,
Світла шукаєм.

Світла шукаєм.
На трасі в клопоті,
Тільки ж ми вас
Не стрічали в роботі.

— Може, артисти?
Концерт покажіте!
— А, журналісти!
Ну так пишіте.

Ось і пишіте,
Як ми копаєм,
Сосни рубаєм,
Світла шукаєм.

Тільки щоб вірно,
А ми почитаєм,
Як ми копаєм,
Світла шукаєм.

Слово, повторене
Тисячоусто,
В горах і долах
Відлунне густо.

Слово звучить
Над розбудженим краєм:
— Світла шукаєм!
— Світла шукаєм!

Селам і школам
В добру приміту.
І всьому світу!
І всьому світу!

1949

* * *

Чи день мине, чи ніч майне,
Та завжди у тривозі
Важкий обов'язок мене
Не кидає в дорозі.

Взяв борг людський, мов про запас,
І думаю з журбою:
Чи поквитатись буде час
За все, що взяв з собою!

За те добро, за те тепло,
За дружбу й добру зладу,
За все, що від людей прийшло,
Як щастя на пораду.

Здається часом: заплачу,
Вкладу усе в рядочки;
А часом: ні, не по плечу,
І знов прошу відстрочки.

Не сплю у сумніві ночей
І чую сили спадок.
Біда! А вийду на людей:
— Ну, як! — Хвалюсь: — Порядок...

І таємницю ту несу
В печальному полоні,
Неначе іду дочасу
Десь без квитка в вагоні

Неначе сам я лиходій,
Налякане ледащо,
Неначе друзям дав надій
І обдурив нізащо.

І важко від тії вини,
Що я такий зухвалець.
От зроблять підсумок вони,
І я — один, як палець!

Та й сам собі то я рівня
Один в гірку годину.
Не буде ночі, ані дня,
Ні втіхи, ні спочину.

За що ж таке в моїй судьбі,
Як все життя — на варті...

А що ж хотілося тобі?
Ти думав: щастя — в жарті?

Судьба мене не обділила,
Добром своїм не обійшла,
Дала всього, чого хотіла,
А ще і світла, і тепла.

Дала казок мені, хлоп'яті,
Пісень батьків, яким я рад,
І свят старих, з попом у хаті,
І свят нових — на інший лад.

І в глушині та у тривозі,
Де світ новий вставав сповіль,—
Морозних зим з саннями в дорозі,
В сніжисту довгу заметіль.

І весен в дружнім розвороті,
Морів, струмочків у дворі,
Ікри жабиної в болоті,
Смоли у сосен на корі.

І літніх гроз, і трав у росах.
І грибних місць, де б'ють ключі,

Ночівель в лузі на покосах,
І сліз над книгою вночі.

І жалю ревного доволі,
І мрій ясних від доброти,
І днів, не висиджених в школі,
І нуждоти, і наготи.

Всього — де вбогість походила
У отчій хаті край села...

Ні, ні, судьба не обділила,
Мене нічим не обійшла,

Ані щедротою здоров'я
І сил надовго про запас,
Ні тою першою любов'ю,
Що не зустріну в інший час.

Ні слави помислом-розгоном
В солодкім трунку мрійний слів,
Ні щедрим кухлем з самогоном
Поміж співців і мудреців,

Тихонь і тих базік до ладу
Про всі питання на порі,
Про нашу владу й царську владу,
Про все — в добрі і не в добрі...

Щоб жив я помислом високим
З народом стежку мав свою,
Не обійшла тридцятим роком
І сорок першим у бою...

Мені у серці все вмістила,
Що сам дивуєшся завжди,
Які то серцю є під силу
Жара і люті холоди.

І що вже ті малі напасті,
Невдачі різні на путі,

Коли в труді і в добрім щасті
Живу не марно у житті.

Не десь там осторонь кочую,
Люблю клопоти й землю, й цвіт,
Своїм горбом, як кажуть, чую
Його крутий солоний піт.

І кожну хвильку, і годину,
Віддаючи огонь снаги,
Вважаю труд свій за крихтину
З того, що взяв я на борги.

А люди зроблять перевірку,
І я лицем не похилюсь.

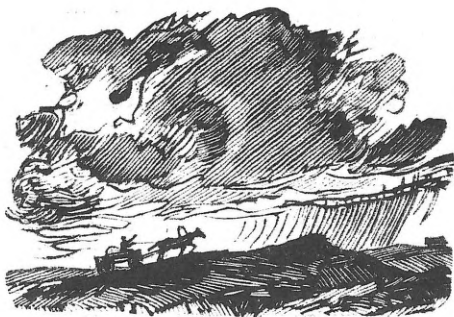
Можливо, буде важко й гірко,
Але щоб страшно — не боюсь!

1955

Сторона Муравія

(Поема)

Розділ I

До півдня зранку іде він,
Далека в'ється путь,
Світ білий з чотирьох сторін,
І в небі хмари йдуть.

Летять на рідні береги,
Як ланцюжок в імлі,
Летять,— а що тут навкруги,
Не знають журавлі...

На переправі, між лози,
Крик, гомін від підвід,
Іде народ, повзуть вози,
Спішить паромщик-дід.

Паром скрипить, канат тріщить,
Народ стоїть бочком,
Уповноважений спішить
І жінка з сундучком.

Паром іде, минає міль,
Мов карусель в селі,
Гармошку плотницька артіль
Везе на край землі...

Гудуть над полем проводи,
Стовпи верстають путь,
Гримлять по рейках поїзди,
І води вдаль пливуть.

І шапки піни снігові
Лягають на піску,
І пахне смолкою в траві,
В березовім листку.

Доріг же сотні, як сувій,
І знай, де ставить крок.
Та їде, їде по своїй
Микита Моргунок.

Бреде в голоблях сірий кінь,
Дуга на висоті,
Супоня стягнута не в лінь
На жовтім хомуті.

Мазницю ззаду прив'язав,
Батіг поклав в візок,
Неначе в місто на базар,
Зібрався Моргунок.

Умитий в лазні в пар-вогні,
Обувка до ноги,
Неначе в гості до рідні
Спішить на пироги.

І рідний двір сховала мла,
Стовпи все без кінця.
І вже ні хати, ні кола,
Ні стріх, ні коминця.

На вітрі віється димок
З вільшини край доріг.
— Прощай,— махає Моргунок,—
Мій батьківський поріг!..

Розділ II

Із-за гори до нього йшло
Золотоглависте село.

Тут Бонапарт в бою, в диму,
В Москву шляхи мостив.
Тут тридцять вісім літ тому
Микиту піп хрестив.

Від дзвонів діл навколо гув
На двадцять сіл лишень,
Престол і ярмарок тут був
В зелений духів день.

І перший двір стояв, немов
Господар довгих літ,
І вивіска «Ілля Бугров»
Синіла з-над воріт...

Микита їхав тим селом,
І враз — серед села —
Не то базар, не то погром,—
Веселі, знать діла!

Танцюють всі, кому не лінь,
Голоблі, як в постій,
Уздівши коней, збився кінь...
Виходять люди:
— Стій!..

Спиняйся, чужий, а чи свояк,
І честь для всіх одна:
Гуляй на свайбі, позаяк —
Останньою вона...

І тягне враз
Рука важка,
Ведуть Микиту
Як дружка.

Ввели у дім і — чарку — гряк!
Не дихай — пий до дна!
— Гуляй на свайбі, позаяк
Останньою вона...

Підвісь господар, п'яний вкрай:

— Моя хата,
Мій Дунай,
Вилізай, синок, на лавку,
В день престолу
Пий, гуляй!

Звеселяйтесь, пийте, люди,
Як не є:
Що в плящині,
Що на блюді —
Все чие?

Чий товар?
І чий вімбар?
Чий на лавці
Самовар?

П'ють, немов перед бідою,
Моргунок думки снує,
Де жених тут з молодою,
Де весілля? Щось та є...

А господар, як з похмілля,
Знов налив по круговій.
— Тут і поминки, й весілля —
Все на світі, милий мій.

Моргунок в такому ділі
Ледь хильнув, аби не гріх.
Їли гості захмелілі
І співали, хто що міг...

— Що за поминки в цім тижні?
— Хто гуляє?
— Куркулі!

Поминаєм душі ближніх
В Соловках, на тій землі.

— Досить нам пити,
Дурня журити...

— Ісус Христос
Чудеса творив...

— А хто платив,
Коли я та не платив?..

А чому ти, божа пташко,
Хлібних зерен не клюєш?
А чому ти, заліташко,
Срібну пісню не ведеш?

Та й сказала тая пташка:
— Жити в клітці не мені.
Відчиніте злу темницю,
Дайте волю вдалині...

Досить нам пить,
Дурня журить!

Пора вже нам одуматись,
Додому йти, задуматись:
Що завтра пропить?

— Ісус Христос
По воді ходив...

— А хто платив,
Коли я не платив?
За кожен стіг,
Що зметав у траві,
За кожен ріг,
Що я мав у хліві,
За кожен віз,
Що з поля привіз,
За собачий хвіст,

За котячий хвіст,
За тінь від хатин,
За дим через тин,
За світло й за мряк,
І за просто, і за так...

Знаєм! Сам ти не глупак.
Хліб у воду та під міст,
Ні мені, ні псу під хвіст.
Знаєм! Розум не тупий.
Пий та їж, їж та пий!

— Сорок літ минуло, брат,
Жив та був один солдат,
Тут якраз холера йшла.
В день косила півсела.
А зі всіх солдат один
Не піддався на загин.
Пив та їв, мов богатир,
І за всіх читав псалтир,
Квасив хліб в горілці він,
Їв тетерю ту без змін.
Всі померли, а солдат
Врятувався. Он як, брат.

— Труля-труля-труля-ші!..
Пропив батько лемеші.
А синок —
Топірець,
А донечка —
Гребінець,
Мати-ненька
В тім роду
Пропила
Сковороду.
По-ча-ла ревти:
«В чому млинчики пекти?..»

— Всі кричать, а я мовчу:
Все одно — безділля.
А Іллі-то Кузьмичу

Слізки, не весілля...
— На столі не грязненько,
Став-но могорич!

— Он який приятненький,
Добромилий сич.

Ми ж, мовляв, усі дружки,
Здавна ми сусіди,
Мов, за мною в Соловки
Все село поїде...

— Господарю, не жалій
Божу пташку-бранку,
Наливай гостям напій,
Дихай наостанку!..

І гостям в розмові гірко,
Моргунок підвівсь, як міг,
Ніби п'яний — до одвірка,
Потихеньку — за поріг.

А дорога кличе в вирій,
Пилюга, воронній грай.
Лайка, танці...

— Н-но ж бо, Сірий,
Де ще небудь буде край...

Розділ III

Далеко вщухнуло село,
Остиг батіг в руці,
І синю даль заволокло
В імлістім вітерці.

І розпушило кінський хвіст
На вітерочку тім,
І глухо, як великий міст,
Здаля простукав грім.

І злива спішна, молода
Несла води потік,
Запахла літяна вода,
Земля немов торік...

І Моргунок на дощ-потік
Поклав долоні тинь,
І голову схилив убік
Журливо-строгий кінь.

Був кінь — тепер таких не взять! —
Був як людина він;
Почує свайбу днів за п'ять —
Сніг рие до колін.

Земля. сім'я, і хата, й піч,
І кожний цвях в стіні,
Онуча з ніг, сорочка з пліч,—
Тримались на коні.

Як праву руку й п'ятерню,
Як зір очей щодня,
Так від нероб, хвороб, вогню
Беріг того коня.

З конем, як їхати з двора,
Розмову вів до зір,
Що все одно не ждуть добра,
Що без коня — не двір,
Жили, як нерозлий-вода,
То й вісім бід — одна біда!

А кінь везе, копитить шлях,
Не спиниться ніде,
Біля загривка й на боках
Аж сива пара йде.

Вода в слідах від копита
У мокрій пилюзі,
Повисла райдуга крута
Краєчком на дузі...

Повечоріло. Моргунка
Веде нічліг до свояка:
Погомоніть при кулеші,
Проститься як-не-як,
Бо то ж добрячої душі
Був Моргунків свояк.

Дружили в молоді роки
І двох сестер взяли в жінки.

Дружили двадцять літ врівні,
Аж поки й сивина,
Пісні подобались одні,
Й розмова теж одна...

Сумний господар гостю рад
І на воротях жде.
— Спасибі, брат. Уважив, брат,—
На ганочок веде.

— Не станеш ти мене корить,
Бо друг же і свояк:
Весна іде, земля горить,
Рішати, а чи як?..

А Моргунок, утерши піт,
Зітхає: — Що ж, свояк,
Не весь в віконці білий світ,
Гадаю я, що так...

А той розмови тягне нить:
— Та як же нам, свояк?
Весна іде, земля горить,
Не кинеш все ніяк.

І ні один не їсть, не п'є.
Замовкли. Кожний про своє.

Притихли діти тут і там.
Хазяйка ж наперед
З бджолиним «хлібом» пополам
Несе до столу мед.

Чаркнулись, випили. Сидять,
Як рік було тому і п'ять.
Сидять в зажурі понад край,
Мов стихли від образ.
— Що ж, заспіваєм?
— Починай.
В останній, може, раз...

Дружили двадцять літ врівні,
Аж поки й сивина,
Пісні подобались одні,
Й розмова теж одна...

Облокотившись в дві руки,
Смутні, як від образ,
Сидять, співають мужики
В останній, може, раз...

Про що? Долоня на шоку,
І зір як в тумані.
Про Волгу матушку-ріку,
Що десь удалині?..

А чи про долю бідняка,
Що в рудники вела?
Чи про домівку, що гірка,
А все ж своя була?..

Про що? І сльози на шоку
Біжать в журливу мить.
Чи то про дівчину, яку
Не довелось любити?..

А може, просто як не є
У хаті цій в журбі
Співа Микита про своє
І плаче по собі.

У батька, у неньки
Родився Микита.
В церковній сторожці
Хрестився Микита,

Сімнадцяти літ
Одружився Микита.
На хутір пішов,
Відокремивсь Микита.

— В колгосп не бажаю,—
Хвалився Микита,
До синього диму
Напився Микита.

Сімейство залишити
Зваживсь сердито...
Куди ж ти поїхав,
Микито, Микито?

Розділ IV

Від діда знає Моргунок,
Що строки є всьому:
Здоров'ю — строк, удачі — строк
І розуму тому.

Бувало скаже в риму дід,
Руками розведи:
Як в двадцять літ
З безсилля — піт,
То сили і не жди.

Як в тридцять літ
Нема ума,—
Не буде, так ходи.

Як в сорок літ
Ти бідний крїт,—
Так скарбу й не гляди...

Сам Моргунок, як всі, сперва
Не вірив в дідові слова.
Оглянувсь — де там двадцять літ! —
Забрала силу праця й піт.

Можливо, ще була б вона,
Якби харчі та не війна.

А глядь — минає тридцять літ.
Ума — нема, лиш праця й піт,
А мав би розум — одному
Багатство випало б йому.

А глядь — вже скоро й сорок літ,—
Не йде зажиток до воріт,
Щоб від хлібів ломився тік,
Щоб сало з салом круглий рік.

Щоб шанував Бугров тебе,
І знав вітання-клич:
«Здоров, Микито Федорич!..» —
«Здоров, Ілля Кузьмич!..»

А для гостей — святковий кут,
Що хочеш, їж і пий!
Що поруч він сидів отут
На лавці на твоїй.

Удвох обідать, як з простим,
Примружившись, співають,
Під ручку йти, дивиться з ним
Врожаю благодать...

І віщуванню скоро строк.
А жив не гучно Моргунок.

На розум не з'являв він прав
І хитрувать не вмів,
Але що знав, те добре знав,
Чого в житті хотів...

А шлях лежить не в гравію,
Туди, де є вона,—
Із давнини Муравія,
Муравська сторона.

І десь в краю далекім тім,—
Казав йому знавець,—
Стоїть на згірочку крутім,
Як кущик, хутірець.

Земля навшир і в довжину
Навкруг своя.
Посієш бубочку одну,
І та — твоя.

Ні перед ким не збочуйся,
Себе лиш поважай,
Пішов косить — розкошуйся,
Поїхав — не зважай.

І все твоє не в п'ятачок,
І не хвилюєсь ні трішечки,
Колодязь твій, і соснячок,
І соснякові шишечки.

І влітку, взимку, зрозумій,
Зерно й полова в клуні є,
І ніякої,— боже мій,—
Колгоспі, комуні!..

Мужицький звичай в праві є,
Земля така одна.
Муравіє, Муравіє,
Хо-ро-ша сторона!...

І їде, їде, їде він,
Далека в'ється путь.
Світ білий з чотирьох сторін,
І в небі хмари йдуть.

Зелена шуба на землі,
В густій озимині,
І лист в березовім гіллі
Розвився за два дні.

І свіжозрубаний пеньок
Рожевий сік пустив,

Чим далі їде Моргунок,
Тим зеленіше з нив.

І коник гривовою трясе
В уздечці вирізній.
Поживу грак собі несе
На першій борозні.

І скиби поперек доріг
Кладе лемешик-ніж.
Земля крихка, немов пиріг,
Хоч підбирай та їж.

Весняна пара на гіллі,
В полях волочить слід.
І трактор водить по ріллі
Юрбу, як хорівід.

Біліють клунки і мішки
З підвезеним зерном,
І дідусі-посівники
Ладнаються рядком,

Мов на молитву, чи парад,
Чи в свято, будь-коли.
І, відхилившись назад,
Пішли, пішли, пішли...

І плуг за плугом вдалині,
Поглянь — з кінця в кінець.
— Тпру, стій!.. Колгоспники чи ні?
— Колгоспники, отець...

Дорога з зелені вінок
Під сонцем простеля.
Чим далі їде Моргунок,
Тим радісніш земля.

Земля!
В ній злива і трава

Долини відсвіжа.
Вона ще бродить хмельова
І диха, як діжа.

Земля!
Біжить, біжить у даль
На тисячі верстов,
Над нею жайвір, мов кришталь,
Співає про любов.

Земля!
У спеці голубій
Вона навкруг лежить.
Найбільше щастя є — на ній
До смерті вік прожить.

На схід, на захід, вхід і вплав
Ії цвітіння й гук.
І Моргунок би всю обняв,
Та нестачає рук...

Кінь притомився і змокрів,
Хоч неважкий їздок.
Уже ні сіл, ні хуторів
Не знає Моргунок...

Розділ V

По шляху, де права брівка,
Пішоход ішов на схід,
Замість пояса — бичівка,
Костуряка значить слід.

На плечі забиті пилом
Чоботята — аж руді,
І лопатки, ніби крила,
Під підрясником худі.

Із чобіт стирчать онучки,
А за спиною ларець...

— Це, мабуть, тебе до ручки
Розкуркулили, отець?..

Зговорилися. Про бога
Річ заводить Моргунок.
Відпрягли біля дороги,
Сіли в тіні під тинок.

— Ех, та по такій погоді
Дарма, батюшко, бредеш.
Брав би гривеник в приході,
Бджіл стеріг би, сіно теж...

— Де ж приход? Нема й приміту.
А від тебе й служби — прах.
Розповзлись попи по світу,
На других живуть хлібах.

В того місце секретарче,
Той верста десь інде путь,
Де знайшлася служба з харчем,—
Стихли, зникли і живуть.

Ну, а я... Іду в дорозі,
Звична з горем колія.
Є ще люди вірні в бозі.
Без попа.

А тут і я.

Молодих везе сім'я,—
Без попа.

А тут і я.

Дитинчаті дать ім'я,—
Без попа.

А тут і я.

Божа купіль, як своя,
Де ж той піп?

А ось він — я!..

Мов кравця, щоб шить обнову,
Так на мене ждуть щодня.
От би діло, чесне слово,
Десь придбать собі коня...

Гарно в затінку, принадно.
Піп із кошика кладе
Їстівне, питне — і складно
Дрібно пісеньку веде:

— Оселедонька
Була, була, була,
Що пригледонька
Дала, дала, дала...

Тут і соточка
Лежить — не побіжить...
Ех ти, сучий син,
Камаринський мужик!..

Моргунок поглянув скося,
На умі таки ж своє:
Хоч цей піп — команда боса,
Та зате ж харчі, як є...

Не святий, і не угодник,
Не подвижник, не монах,
Був він просто піп-відходник,
Яко наг і яко благ.

— Правлю службу на гармані,
За оливу — є окріп;
Миколай був цар останній,
Олексій — останній піп.

Я займаю під приходом
Все навкруг, немов едем.
Хочеш так: твоя — підвода,
Мій — струмент?
І проживем!

Моргунок утерся строго:
— Не дивись, що випив я...
В тебе, знай, своя дорога,
А мені, отець, своя...

Під дугою на коні
Їхать підходяще:
Кожен бачить в стороні —
Іде не ледащо.

Під дугою на коні
Їхать знаменито.
А зупинять: — Свій чи ні?
— Моргунов Микита.

В чужедальному краю
Їдеш чинно й сміло:
Віз і зброю взяв свою,
Значить, маєш діло.

Не сидиш собі, як пень,
Їдеш урочисто.
Ніби в гості — якщо вдень,
Ніччю — ніби в місто

Не охотник яйця я
Все збирать на бога:
В мене, бач, отець, своя
Дальняя дорога...

Розділ VI

Потихеньку та поволі.
Іде він у даль доріг,
І під возом, і на полі
Своя хата, свій нічліг.

Хмиз тріщить і жаром прище
В тиху балку, в кураї.

Сонно дивляться в кострище
Два дорожніх возії.

Невідомі різні люди
Идуть на вогник, на жарок.
Хто такий і звідки буде —
Знать не знає Моргунок.

Спить не спить, лежить Микита,
Чути хрускоти трави.
Глухо тукають копита
Майже біля голови.

Поправляє головешні
Вніч освітлена рука,
Голос тягнеться тутешній,
Ніби кроки здалека.

— Стріха давня в вікна шкряба.
Вікна в землю, двері — вбік.
Ніби в казці, дід та баба
Проживали в хаті вік.

Баба пряла, шила речі,
Дід на рибу йшов собі,
Спала кішка біля печі,
Півень, курочки рябі.

Так жили вони помалу
На відлеті від села,
А весною небувало
Прибутна вода була.

Йшла весна в сназі, в надії,
Сніг кришила, як потік.
Розлились по всій Росії
Води всіх морів і рік...

Спить не спить, лежить Микита,
А дрімота зверху йде,
Голос рівний, домовитий
Казку бережно веде.

— Всі в артіль, а дід — ні з хати,
Хоч мина тринадцять літ.
«Щоб там, — каже, — не чувати,
Я не вийду з-за воріт.
Де там жити на народі,
Що б я мати з того міг?..»

А вода вже на підході,
Хвиля б'ється об поріг,
Попливли хліви, солома,
Від городів тільки слід.
День за днем проводить вдома,
Обчищає лихо дід.
Казка вийшла в цю годину
Біля нашого села:
Підняла вода хатину,
Мов кораблик понесла.
Піднімає, мчить на ріки,
Гонить вікнами в моря.
Півник з хати кукуріка,
Йде димок із димаря.
Стала хата ніби дибки,
Дід та баба на печі.
Принесло її під липки,
Нам в садибу уночі.
Спали води помаленьку,
Глянув дід — вже інший двір.
— Ну, тому й бувають, старенька,
Жить на людях, як не мір.

Спить не спить Микита, сніє,
Увіткнувсь в кашкет лицем.
Теплим тілом землю гріє
Під прим'ятим чебрецем.

І важка роса, як брага,
Гасить зорі огняні.
І теплом зітха коняга
За кущем на стороні.

До гнізда летить лелека.
Спить дорога. Тишина.
І далеко, десь далеко
Спить Муравська сторона...

Розділ VII

Як молода, гінка трава
Росте в весняний час,
Із краю в край ішли слова
По всій землі у нас.

Та поголоска йде навкіл,
В широку даль і в глуш,
І ждуть її сто тисяч сіл,
Сто мільйонів душ...

Ніколи в праці й дні негод,
В тривозі і в бою,
Не ждав, не думав так народ
Про всю судьбу свою...

Невизначна, але жива,
Несла, як радіо, слова.

Немов луна полям, лісам
Летіла вдалині,
Що їде Сталін, їде сам
На воронім коні.

Біля річок, лісів і гін,
Де шлях, де крем'янець,
В шинелі, з люлечкою він
Все їде навпростець.

В однім краю,
В другім краю
З людьми слова знаходяться.
І пише в книжечку свою
Дрібненько, все як водиться.

І ніби тут, біля села,
Коня поїв із джерела.

А то ще в діда уночі
Просив жаринку у печі.
А той же сторож-старичок
Побачив — хто, а сам мовчок:
Ще й розпитать його бажав,
Щодо війни й до інших справ...

За гаттю — міст і далеч гін,
Димок по вітерку...
І може просто їде він
Назустріч Моргунку...

І все, що на душі беріг,
З чим в рік одеї заснуть не міг,
З чим ранком встав і на ніч ліг,
З чим їв не в строк,
І пив не в строк,—
Все знов обдумав Моргунок.

— Товариш Сталін!
Дай мені
Слова для правди скорої.
Кінець вже буде, а чи ні
Оцій всій суєторії?

Життя — ламай,
І все ламай —
Під корінь, начистую.
А що до кращого йде край,
Так я не протестую.

Скажу тобі не навмання:
Питання, в приклад, про коня.
Хороший склад, хода легка,
В монеті кінська стать.
Під Ворошиловим конька
Такого не видать.

На кінній в Єльні я купив,
З дороги перепав,

Стоїть і шию опустив,—
Ну, думаю, пропав!..

Блищить в коритечку вода,
Не п'є, і щось не так.
Не їсть. Дивлюся я, біда,
І діло, знать, табак.

Я вийшов ранком у журбі,
Сінця ніс оберем.
А він — хруп-хруп, — жує собі,
Ну, думаю, живем!..

Мені вже тридцять вісім літ,
Ще прийдуть два колись,
Не йде зажиток до воріт,
І в сорок не дивись.

І при хазяйстві повсякчас,
Та при коні
Хотілось би з двором хоч раз
Пожить мені.

Земля навшир і в довжину
Навкруг своя.
Посієш бубочку одну
І та — твоя.

Пожити б так ледь-ледь...
А там —
В колгосп прийду,
Підписку дам!

І з тим я згоджуюсь сповна,—
За все нове ми вистоїм.
Та в мене просьба є одна
Ваги б то особистої.

Ось я, Микита Моргунок,
Прошу, щоб тихо жити.
Весь хутірець мені не в строк
Поки що там... лишити.

І об'явить: мов так і так,—
Не ображайте в праві,
Лишивсь, мовляв, такий дивак
Один на всій державі...

В путі, в далекому краю,
Забув про все Микита,
Складав промову він свою
Душевно і відкрито...

Земля отецька мов ріка.
Весна! Нове життя!
І над країною — рука,
Що кличе в майбуття...

Розділ VIII

Шляхам і верствам в далечінь
Вже загубився лік.
І воду п'є покірно кінь
Із невідомих рік.

Дорога в сонечку, в імлі.
А думи щось сумні:
Багато неба і землі
Лишилось вдалині.

І весь в пилу, як хліб в золі,
Микита Моргунок;
На всій планеті, на землі
Один такий їздок.

На ньому порудів піджак —
Дороги в'ється звий.
Вдень їде, терпить як-не-як,
А вечором — сумний.

Крізь тишину і холодок
Вночі побачить дім.

І куш — він дома — і пеньок —
На місці на своїм.

А ти скитайся, все шукай,
Сам по собі, один..

І кличуть враз:
— Громадянин,
Агей, громадянин!..

Та й бачить: старець звіддала
Підходить босяком.
— Підвіз би, може,— промовля
Ображеним баском.

І хлопчик, ніби із сліпим,
Іде по праву руку з ним.

І злісно старець шепче вслід:
— Розбагатів, сусід?..
Обмер, поглянув Моргунок:
— Ілля Кузьмич? Привіт!

— В півсотні літ ще був Ілля,
Та нині став не я.
Хлопчина, бачиш, тільки мій,
А шапка не моя.

Ось, брат. Така вже, брат, пора.
Не знав тії пори...

— Тпру! Правду кажуть, що гора
Не сходить до гори...

Коня стриножив Моргунок,
Прибрав хомут і сів.
Голоблі — вгору. Язичок
Багаття запашів.

— Ех і холодна щось земля,
Сідаймо під візок.

І дістає із кошеля
Літровку Моргунок.

— Ну, що ж, Ілля Кузьмич, для вас —
Що є. Прошу простить.
Тебе колись-то в інший час
Я мріяв пригостить.

І пий, і грійся на спочин,
Бо ми сусіди все ж...
Куди ж тепер, скажи, один,
Ілля Кузьмич, бредеш?..

— Бреду я звідти...
— Що ж там? Як?
— А так. Хороший край.
В лісах, снігах стоїть барак,
Лягай та помирай...

— Так, так, Ілля Кузьмич...
А все ж —
Тут злість потрібна — й край.
Роби — що скажуть, не зіб'єш,
Робота — наш звичай...

— Ні, брат, спасибі за слова.
І не страшний би труд,
Так де ж мета?
— А ти почни!
— Снаги нема...
— А ти тягни!
— Так руки не беруть.

Микита слухав і коня
Із ока не спускав.
Хлопчак, неначе совеня,
При вогнищі дрімав.

Куди ж то він, чи луг, чи ліс,
Яким-то напрямком,

Мішок важкий на лямці ніс
З залізним казанком?..

— А що? Нам з хлопцем не звикають,—
Не страшно до зими.
Де попросить, де заспівать,—
Всього навчилися ми..

— Ех, брат,— зітхнув і ліг Бобров,—
В ці лихоліття злі
Ще б таких врубати дров,—
Переворот землі..

І на дзвіниці став би він
І звідти — в добрий час —
На всю б Росію бив у дзвін!
Нема в що бить якраз...

Спав Моргунок і знав ві сні,
Що поруч спить сусід.
Деь кінь іржав удалині,
Немов згубивши слід...

І Моргунок мерщій встає,
Поглянув — зник сусід.
На місці віз і хлопчик є,
А кінь?.. Пропав і слід...

Микита до землі припав,
Шукає задарма.
Туди-сюди. І слід пропав.
Коня таки нема.

Він між кущами навманя
Гілляки підійма.
В траві окурки. А коня —
Нема. Таки нема.

Від болю в грудях аж зайшлось,
У горлі щось дере.
Хотів покликати:

— Кось-кось...—
Та й губи не збере.

— Кось-кось...—
І тиша у гаю.
Туман повзе між віт...
Ось він лишив сім'ю своєю,
Поїхав в білий світ...

Усе як в прірву — все як є.
Літа пройшли дарма.

Роса повзе.
Туман встає.
День. А коня — й нема...

Коня й нема...
— Вставай мерщій.
Замерз, мабуть, втікач.
Поки ти спав, то батько твій
Зміняв тебе, як бач.

Коня забрав, кудись жене.
Вуздечку заволік.
Тебе образив, а мене
Провчив на цілий вік.

Його вгощав я при огні,
Гадав — в обох біда...
Та бить тебе не стану, ні,
Яка у тім нужда?

Шлях дальній... Сонце за ярок
Пішло у комиші.
Переобувся Моргунок,
І — легше на душі.

Взяв зброю витерту, руду,
Корзину та батіг,
Колеса змазав на ходу
І все уклав, як міг.

Шлях дальній. Сонечко у ліс
Уже сідає знов.
І Моргунок в голоблі вліз,
А хлопчик вслід пішов.

Розділ ІХ

Через поле і ярочки,
Без коня — яка краса! —
Мчать колеса-ободочки,
Як чотири чудеса.

Довго дивляться зіваки
На візок той чудодій,
А прив'яжуться собаки —
Три верстви кричи одбій.

Моргунок не іде — гине
В невідомій стороні:
— Чи не бачили людини
На копійчанім коні?

Моргунок волочить ноги,
Важко, знать, і, як на зло,
Розляглось біля дороги
Безконечне в даль село.

Де не глянеш — очі всюди,
На виду мужик у всіх.
До віконць липнуть люди,
Чути гавкіт, крик і сміх.

Моргунок везе похмуро
Віз, поклажу немало,
Шум та гомін, навіть кури
Кудкудакають в пилу.

Далі — річка, міст на ній,
Від очей би вже мерщій!

І пішов, немов з погрози,
Швидше, швидше, над укіс,
Пропадай, мій чортів возе,
Всі-бо четверо коліс!

За мостом підйом в натузі,
В хмарі куряви густій:
— Стій! — кричать, немов злодюзі.—
Стій! Стій!
Стій! Стій!..

Підбігають:
— Стій-но, дід!
До сільради спершу слід.

І народ навкруг посипав,
Утворилося кільце.
— Мало, скажеш, різних типів,
Як поглянеш, ще ж і це...

— В лазню старець вліз з торбами.
Ліг під віник-краснотал:
З золотими був зубами —
Вроді бувший генерал...

В люшні впершися щосили,
Ніби тягнуть по гужу.
— Тільки ти не бігай, милий...
— Та куди ж я побіжу?..

Голова йому привітно
Сам і стільчик подає,
Тільки каже:
— Покажіть-но
Документи, якщо є...

Із-за коміра моментом,
До стола зробивши крок,
Витягає документи
Микита Моргунок.

Папери з перецвілості,
Як гроші,— ледве в цілості,
Обмацані, замазані,
Хрест-навхрест перев'язані.

— Ось хата і покрівля,
Сім'я моя — сім душ,
І хлібзаготівля,
І лісозаготівля,
І страх,
І труд,
І гуж.

І двір, вважай, із скотом,
І хата в три вікні.
Єдиний —
Сім із злотим
Заплачений вповні.
Сільце там Васильково,
Сільрада та ж сама.
І кінська картка нова,
А ось коня — й нема...

— Ну що ж, це зрозуміло,
Одне неясне тут:
Без ніякого діла
Ти вибрав цей маршрут.

Все точно й достеменно,
Судити ж можна всяк.
— От був би ти письменник,
Тоді другий табак.

Ну, їдь. Влаштуйсь на ділі,
Не зичу я біди.
— А що ж, у вас — артілі?..
— Артілі, де не йди...

Знову віз мете дорогу,
Слід куриться вдалині.

— Не стрічали верхового?..

Кажуть люди:

— Ніби ні...

Тягне воза він, не стане,

Плечі жаром узялись.

— Братці! Де тут є цигани?

— Он в колгоспі, подивись...

Розділ X

Знав Микита цілий вік

Правило на подив,

Що ведмідь млинців не пік,

Вовк двора не зводив,

Здивувався Моргунок,

Бачить: де поляна,

Ходять дружно, у рядок

З косами цигани.

Косять, ніби мужики,

Ряд за рядом в ході.

Тільки всі несуть бруски

Не по формі вроді.

Пахне мед, спада роса,

Хмарка в позолоті.

І приваблює коса

Моргузка в роботі!

Похиляється трава

Хвилями густими.

Та забита голова

Думами не тими.

Так і так. Іду півдня.

Картка без обману.

— Поверніть мені коня,

Братчики цигани...

— Що ж,— сказав один,— давай,
Ти — мужик хороший,
Як признаєш,— забирай,
І вважай, без грошей.

Сіно скошене пока
На покосі в'яне,
На конюшню Моргунка
Привели цигани.

Попросили Моргунка
Ледь посторониться,—
Кінь виходить із станка,
Та гладкий, мов птиця.

Кінь аж пінить вудила,
Вуха ходять, як стріла.

Грива пишна, як з мереж,
Сам про те він знає.
— Ну, хазяїн, признаєш?
Признавай, хазяїн!

Попросили Моргунка
Стати недалечко.
На другого від станка
Надягли вуздечку.

Хвіст і груди — глянь, помреш!
Шия вирізня.
— Ну, хазяїн, признаєш?
Признавай, хазяїн!

Попросили Моргунка
Далі від порога.
І виводять із станка
Жеребця, як бога.

Корпус, ноги — все віддай,
Не роби прогаїн.
— Ну, хазяїн, признавай,
Признавай, хазяїн!

Вслід виводять із станка
Десять ще по тому...

Попросили Моргунка
Із двора додому.

Він голоблі підв'язав,
Ставши під узвозом.
— Завтра, хлопче, на базар
За конем. Із возом.

— Дядю,— кличуть. Що сказать?
Кажуть, винуваті...
— Не бажаю ночувать
Я в циганській хаті.

Перепілка в полі б'є
Вівці сплять в кошарі.
І циганське устає
Сонце в білій хмарі.

І дзвенить в п'їтми комар
Тонко і знайомо,
Як причахлий самовар
Після лазні вдома.

Загубивши думам лік,
Повернувсь на правий бік.

Та й на правім в ніч таку
Моргунку, як на току.

Десь комарик в темноті
Все дзвенить в безсонні...
«Ой, до чого ж славні ті,
Боже ти мій, коні!»

Загубивши думам лік,
Повернувсь на лівий бік.

Та й на лівім в ніч таку
Моргунку, як на току.

Ліг о пізній вже порі
Бородою до зорі.
Коні поруч. У дворі.
Ненадійно сховані.
І ворітечка старі,
Ликом завузловані.

Моргунок лежав в журбі,
Так гадаючи собі:

— Коней циган краде кожний?
— Кожний.
— Споконвіку і у всіх?
— У всіх.
— А у них тепер не можна?
У циганів?
То не гріх?
— Не гріх...

Як не спиться вже — то й ні,
Мов лежить він на стерні.
Встав і мовчки почвалав:
Йду до вітру я, мовляв...

В темноті собі бреде,
Хтось навстріч кульгає.
— Що за люди? Хто іде? —
Сторож окликає.

— Я до вітру, — як урок
Мовив, — є потреба.
І для виду Моргунок
Все зробив, що треба.

— Значить, ходиш вартовим?..
— Мушу, коні рядом...
— Ехе-хе-хе! — А за тим —
Задом,
задом,
задом...

Взувся в чоботи мерщій
Він на босу ногу.
Впрігся в воза і, як стій,
Вирушив в дорогу...

Розділ XI

По шляху три ночі і три дні
Їхав віз безкінний вдалині,

Жартував невесело мужик,
Що до кінської роботи звик.

— Підучусь, як день іще пройду,
Все, мов кінь, робити на ходу.

А вівса поїсти — не біда;
Попадала в хліб і лобода.

Стоя спать — та іноді з руки
В сні бувало сплести й личаки.

В невідоме місто за ярком
Віз ішов слідом за мужиком.

Від куща до балки, неспроста,
Від моста до іншого моста.

Від п'ятсот дев'ятого стовпа
До п'ятсот десятого стовпа.

Десь далеко рідна сторона;
Що там баба, як вона одна?..

Жде вона хазяїна й коня,
Вигляда й не знає, як щодня

Йде Микита з возом, як на сміх,
По одній із тисячі доріг...

Тракторів загони йдуть в поля,
Поїзди гуркочуть за полями,
Літаки підносяться здаля,
Поминають полюс криголами...

І, мов кінь терплячий, крок у крок,
Тягне воза, тягне Моргунок.

Ні на крок від мужика хлопча...
Хай іде — дороги вистача.

Так ідуть, і раптом чути їм
Вдалині копитний стук і грім,
Ніби в ступі хтось ячмінь товче,
Ніби баба десь-то кросна тче.

Від копит відлунок, відголось,
Вершник ось появиться, ось-ось...

Гоп-та-тах!.. Микита мов осліп.
На коні,
На сірім
Верхи — піп!..
Піп назад відкинувся, здержав,
Кінь пізнав господаря, заржав...

Моргунок за хвильку не підбіг,
Із голобель вискочить не міг.
Доки він розв'язував ремні,—
Піп — в галоп і гайда на коні...

Може, піп коня того придбав,
Може, злодій в злодія украв...

— Стій!..— біжить Микита, як на грім,
Чоботи й піджак горять на нім.

Впала шапка, піт — немов окріп,
Вгору, вниз в очах ниряє піп.

— Стій!..— летить, біжить і вже бреде.
Голосу і духу не зведе.

І стихає, замирає «сті-й!»
На дорозі в куряві густій.

І, як рану, затискає бік,
Падає за возом віддалік.

Мов колода дерева німа,
І земля під ним біжить сама.

Повернулись ріки й дерева
Вверх ногами — і кущі й трава.

За попом далеко навздогін
Дріб копит зникає в далі гін.
Тихо, тихо ожива земля,
На місця стають усі поля...

І лежить Микита так, як біг,
На одній із тисячі доріг...

Пилюга дорожня улягається,
Вечір світить зірочки малі.
І старі берези нахилиються,
Опустивши віти до землі.
Тепла тиша, ніби входить в дім.

— Дядю, встаньте,
Чуєте?
Ходім...

Розділ XII

Діловито, не сердито
Між наметів, між підвід
Пробирається Микита:
— Громадяни, дайте хід.

А народ на все любує,
У людей цікавість є:
Чи коня то він купує,
А чи воза продає?

— Почекайте, не торгуйте,
Не судіте навмання:
На базар служитель культу
Десь пригнав мого коня...

Там, де коней в'яжуть, зліз,
У тіні поставив віз.

І пішов бродить на щастя,
Де купівлі йде пора.
Що не коник, сірий з масті,—
Серце б'ється, завмира.

Кінська стать стоїть красива,
Та не тая красота.
То — в підсічку рівна грива,
Хоч монета, а не та...

Оселедці на лоточку,
Сонце жарить пиріжки.
І дідок у холодочку
Дзвонить пужалном в горшки.

— Миколайсько-царська глина,
Віддаю за просто так:
Із індуски — вся полтина.
З комунарки — четвертак!..

Площа повниться народом,
Площа ходить хороводом,
Площа буйна, молода,
Площа в танці, як вода.

— Розступайся звідусіль,—
Жеребця веде артіль.
Як на виставці проводять,
Всі живі — посторонись!
Двое виснуть на поводдях,
Трое в поміч узялись.

З мундштуків звисає мило,
Карі очі без прикрас...

- Хто купив?
— Та ми купили.
— Що дали?
— Доволі з нас...

Не вбере базар юрби,
На возах дівки й баби.
Підбирають коні сіно,
Від голобель звівся ліс,
І шумить у парі піна,
Прочахає між коліс.

В сюртуку дідок вусатий
За ріжок веде козу.
Жарко дишуть поросята,
Клітки торгають лозу.

Між возами, між юрбою
Не змовкає гомін, гам.
Пахне сіном, пахне гноєм
З «центроспиртом» пополам.

Під церковцею дорога,
Там також не тиш і гладь,
Всі сліпі — останні в бога —
І убогенькі сидять.

Пісню тне якийсь бідака,
Пісня жалібно-гірка.
Голос нібито й по знаку,
Слів не чути ж здалека.

Де стояли перехожі,
Став, загледів, скільки міг:
Старець біля загорожі,
Шапка з міддю — біля ніг.

Поводатор-горопашка
Біля нього на рядні:

- Та й сказала тая пташка:
«Жити в клітці не мені.

Відчиніте злу темницю,
Дайте волю вдалині...»

Очі в старця — як крізь сито,
Голос набожний немов.
Охнув, ледь не сів Микита:
— Сучий син! Ілля Бугров!

Самі собою дві руки
Вперед рвонулись:
— Стій!..
І розкотились п'ятаки
На брук по мостовій.

І Моргунок, блідий з лиця,
Схопив, ум'яв того сліпця.
Народ біжить зі всіх сторін:
— Розбий! — Не бий! — Та бий!
— Та як же, братці, зрячий він...
— Йй-богу, був сліпий.

Бугров плазує і хрипить:
— Пусти!.. Пусти мене.
Пусти, сусід. Скажу, Микит,
Хто коника жене...

— Скажи,— нагнувся Моргунок,—
Скажи, бо знов поб'ю.
— Пусти, Микит... Мерщій!.. Свисток!..
Обох — у гепею...

— Скажи — пушу...
— Скажу, як свят...
— Ти не ховай очей!
— Скажу. Убік відійдем, брат,
Щоб без чужих людей.

Не дома, в радісний деньок,
Рядком, плече з плечем,
Іде під ручку Моргунок
З Іллею Кузьмичем.

Веде Бугрова, йдуть удвох,
Народ стоїть в кільці.
Веде — і шапку, як залог,
Сліпецьку стис в руці.

Ідуть, мов кожен неживий,
Мов п'яний в тумані.
Грозить їм пальцем постовий:
— Дивіться ви мені!..

Зашепотів Ілля Бугров:
— Тобі я розповім,
Чудак ти, кінь твій жив-здоров
Я поклянусь на тім...—
І враз, не охнув Моргунок,
— Стій! — закричав Бугров,
І крізь юрбу убік — навтьок.
— Стій! Дурня ж я змовов!
— Стій!
— Братці! — крикнув навмання,
І склипнув, впав на тин.
І ні злодюги, ні коня,
Лише залог один.

Базар пливе, мов хвиля б'є,
Не затиха й на мить,
І вже про інше, про своє
Шумить і гомонить...

— Ну, що ж... Спасибі, сучий син:
Останній дав урок.—
І шмякнув шапкою об тин
Микита Моргунок.

Розділ XIII

Спіє жито пораненьку,
Пил спадає помаленьку,
Дню кінець.

Їхав хлопець молоденький,
Кучерявий молодець.
Кучерявий молодець,
На тім'ячці козирець.

Ще й співав він тонко,
Аж луна за ліс,
Клав сліди в сосонку
Шпорами коліс.

То ж дали на курсах трактор,
Хлопче, їдь на переліг!
Вивчив він чотири такти
І заводить, править міг.

Смішно все, та не до сміху,
Добре все, та сам не рад.
Посадили — і поїхав:
Крий до місця, чорт не сват,
Бога геть — і кришка, брат.

Не в'їзди на грядки,
Пні не вивертай,
А в селі випадком
Хат не зачіпай.

Все в порядку. Їде тямко,
Верстви, шлях, димків хвости.
Проїздить він без поламки
Двое сіл і три мости.

А кермо під груди,
Кепка аж на ніс.
Їде — що за чудо?
Глянув — що за біс!

На жароті край дороги
Віз, мужик під возом спить.
Поруч хлопчик босоногий
Вгору п'ятками лежить.

Зліва, справа — нелюдимо,
Пар колише стебла трав...
Проїжджає хлопець мимо:
— Діду, гей, коня проспав!

Підхопився Моргунок:
— Га?.. Давно проспав, синок.

І лежить собі під возом.
Спека. Жар.
Їдь, мовляв, а ми з обозом,
Не пожар.

— Пробачаюсь, якщо так.
Звідки, діду, не земляк?..

Так і так. Важка дорога.
Притомивсь, не богатир...

— Добре, діду. В чорта, в бога.
Що ж, чіпляйся на буксир.

— Згоден, тільки, друже,
Є стаття своя:
За візочок дуже
Щось боюся я...

— Відмовляйтесь ні до чого,
Укладай скарби, хліб-сіль,
Допоможемо з дороги,—
Є в нас кузня, є артіль.

Підчепив до ладу,
Їхать, не тужить,
І той віз іззаду
Здорово біжить.

Їдуть, їдуть, слідом
Грюкіт і димки,
Їде хлопець з дідом,
Править напрямки.

А кермо під груди,
Кепка аж на ніс.
Їде — що за чудо?
Чує — що за біс?..

Чує перебої,
Дим важкий, як газ.
Трактор сам собою
Тормозиться враз.

Хлопцю тут не до спочинку,
Ех ти, чорт візьми, підвів!
— Пробачаюся, зупинка,—
Зайчик вискочив, заїв...

Лоба потом вкрито
Хлопцеві. Біда!
— Та-ак,— сказав Микита,—
Добра це їзда...

Дістає ключі, клопоче,
Не з того зайшов кінця,
Підступає неохоче,
Мов до звіра-жеребця.

Лізе хлопець під машину,
Об дорогу чуха спину;
І розмови не веде,
В кепку гвинтики кладе.

Хмара боком сизоперим
Проплива на зелен лист.
Двадцять літ не був монтером
Кучерявий тракторист.

Батько й дід, ні брат, ні сват,
Ані прадід. Бог не свят!..

Ні, без бога,— при потребі,
Літ за п'ять —
І як-не-як

Стане льотчиком у небі
Кучерявий цей хлоп'як!

Кучерявий молодець,
Жовтошкірий козирець!..

Чи забудеш ти, мій друже,
Літо, весну й цвіт її,
Як лежав ти у калюжі
Й під горою в колії,
Як житами половіло,
День ясний шумів між трав,
І кректав мужик несміло,
Над душею іскри ждав?
Він не квапився в дорозі,
Широ плюнув би й пішов
І тягнув би свого воза
Десь за тисячу верстов.

Брів би ніччю й пораненьку,
Проклинав би все стократ...

— Діду, гей! Крутни швиденько,
Ну ж бо разом, бог не свят!..

— Дай-но,— стиснув губи,
Взявся Моргунок.

— Ну-бо, ну-бо, ну-бо,
Ну, ще разок!..

Відхиливсь Микита,—
Діло є тепер!
Трактор чхнув сердито,
Нехотя попер...

На мостах гуркоче,
Хлопець — не в біду,
Зупинять не хоче,
Збавити ходу...

Грім гуде неначе
В куряві густій...

— Хлопче, гей, юначе,
Зупини, постій!

— Три верстви лишилось нам.
— Ні, зійду я. Ти вже сам...

І спасибі за дорогу.
Краще раду дай мені,
Де б то коника якого
По підхожій взять ціні?

Хлопець знає в цьому ділі,
І говорить не спроста:
— Ні, й за гроші в нас в артілі
Ні конячки, ні хвоста.

Зупинив мотор на тому,
Мов водив машину вік.

— Ну, прощай. Пора додому.
Хто куди, а я — на тік...

Ти коня неначе
В Островах знайдеш.
Правда, коні — клячі,
Але коні все ж...

Крий по межах, дуже близько,
Дуй пішком шляхом одним.
Здай же воза під розписку —
Довезу. І хлопця з ним.

Ну, бувай! А на дозвілля,
Поміж інших видних дат,
Жду до себе на весілля,
Дуже прошу, бог не свят!..

Розділ XIV

Неначе дрова між трави,
Лежить село те — Острови.
Ні хати цілої в дворі,

Віконця — як з нори.
І три похилі димарі
На тридцять три двори.

І глуш, і тиша на землі,
Як значиться на світ.
Бо півень лиш один в селі —
І той старечих літ.

Співа, оглухлий, ніби пень,
З дурної голови.
Який-бо час, який-бо день —
Не знають Острови.

Який-то вік собі снує,
Тече річиця Цар!
І на дзвіниці в косу б'є
В обідню паламар.

Навкруг шумлять моря хлібів
І спіють день при дні.
Убогі стріхи Островів
За ними в глушині.

Соломи прілої сліди,
Тини гнілі у прах.
І курять день і ніч діди
В тіні на колодках.

Вирізує щось ножиком
Дідок на гармані.
Скоблить...
— Бог поміч, людоньки,
Колгоспники чи ні?..

Відповідають нехотя,
Недружно мужики;
Один:
— Ми люди темні є...
А ще:
— Ми гиндюки...

Рукою в щоку бабонька
Підперлась, мов на плач:
— Індуси прозиваємось,
Індуси, так як бач...

— Виходить, без нової ще
Артілі,— каже дід.—
Зійшлись жуки на гноїще,
А з гною тільки слід...

Косити ще постигнемо,
На все у бога дні...
— Ти що скоблиш?
— Сопілочки.
— Для музики чи ні?
— А дам сопілку кожному,
Співай і грай, гуль-гуль...
— А не куркуль ти, дідоньку?
— А як же не куркуль?

Багатством я, брат, славився,
Село — то мій поріг.
Корів — годів чотириста,
На сажнів п'ять батіг.
Я в кожній хаті гість собі,
На свайбах — не хилюсь.
Коня? Чого?.. Коня тобі?
Чудак ти, як дивлюсь!..
Це все господарі сидять,
Продай коня, сусід...

— Продать — не штука, звідки взять?
Пропав і кінський слід...

— А хоч і є — так кінь в ціні,—
Зітхнув хтось інший,— все вдвійні:

За гриву й склад, на дивину,
За воронисту масть
Піввіку плачено. Ціну
Таку ніхто не дасть.

— А я б продав, була б ціна,
Так жінка стане, як стіна.

Хто із сльозами, хто без сліз,
Гуторять, як не лінь:
— Якщо в колгосп тягнути віз,—
То вже потрібен кінь.

— Ти чув? — штовхає Моргунка
Під бік отой дідок,—
Ех, відступлю я воронка,
Уже як є, синок.
Ходім...

І рушив від усіх.
І Моргунок — у двір
Старий, обдертий, як на сміх,
Із невідомих пір.

Там кінь стояв, не їв синця,
Воно ж було коли?
Весь білий-білий до синця,
Сліпий, хоч зір коли.

Дідок його заводить в тінь,
Штовхає задарма.
— Ех, кінь! Царева масть — не кінь!
Ціни йому нема.

І сам підскакує пташком:
— А що? Не воронок?..
Ні, краще вік ходить пішком...
— Ну, сам дивись, синок,
Такий і кінь, який купець.
Не кінь? Та бож боронь!

— Та ясно, кінь. Не жеребець.
— Ну, що там! Кінь — вогонь!..

Як побіжить — земля дрижить,
Як упаде — три дні лежить.

Ні крик, ні віжки не зведуть,
Лежить, немов пеньок...

— Так ось як люди тут живуть,—
Причмокнув Моргунок.

— Синок! Скажи вже до пуття
І не кривляйся ти:
А чим погане в нас життя?
Вже краще й не знайти.

Земля навшир і в довжину
Навкруг своя.
Посієш бубочку одну,
І та — твоя.

Ні перед ким не збочуйся,
Себе лиш поважай,
Пішов косить — розкошуйся,
Поїхав — не зважай.

— Живете не багато ви,—
Зам'явся Моргунок.

— А щастя не в багатстві,
Нащо воно, синок?
Нам би хлібонька шматок,
Та водиці ковток,
Та хатина з сволочком,
Та старенька під бочком.

— Вірно.

— Правильно.

— Замашка...

Говорив прохожий теж:

— А чому ти, каже, пташко,
Хлібних зерен не клюєш?

І людина-горопашка
В злі живе, як на вогні.

І сказала ніби пташка:
— Жити в клітці не мені...

— Якби волю дати хорошу,
Хочеш — тут, а хочеш — там...
— Якби жалування — грошей
Положили мужикам.

— Душу нам одну хоча би...
— Якби жить на повні п'ять...
— Нам хоча б, якби не баби,
Баби слухать не хотять!..

— Ти про баб мовчи, пустиня,
Розмовляєш, як з дітям.
Ось ходжу з грудьми пустими
За хорошим тим життям.

У людей, людей пшеничка
Доспіває на зорі,
А у нелюдків — солома
Незаметена в дворі.

У людей, людей — хлоп'ятка
День гуляють, все в порядку,
Та в рядочок при столі,
Як голубоньки малі.

А мої живуть на світі
Поросятами з багна,
Тут не винні мої діти,—
Тільки батькова вина!

Подивлюсь на ту картину,
Все лежиш та ходиш в ліс,
Плюну, кину-запокину,
Хай тобі у пельку біс!..

Тому життю без перемін
Не заздрить Моргунок.
Що зрозумів?

Що скаже він
За довгий шлях і строк?..

Зняв шапку гість: — В важку весну
Не дінемось ніде.
Все, братці, вишир і в довжину
Хрест-навхрест все іде...

Таке життя — дивлюсь на вас,
Одна журба та біль.
Пора прийшла, рішати час —
В артіль чи не в артіль...

А сам я думаю щодня,
Якщо набравсь біди,
Оскільки я лишивсь коня —
То ні туди й сюди...

Підсік мене злодюга-тать
І силу звів на тлінь,
Був кінь — і де такого взять!
Людина, а не кінь.

Даси скориночку з руки,
Як зі стола — він жде.
Щелесне щось — йому в тямки,
Немов пита: хто йде?

Не сплю, журбу несу важку,
Спочинок — не мені.
Немов він ходить по лужку,
Ступає вдалині.

Копитний грюкіт чую вмить,
Зітхає кінь живий.
Травиця росяна скрипить,
І запах трав'яний...

Мов постарів Микита в рік,
Згорбатів у плечах.
Зім'яту шапку проволік
Неспішно по очах...

Такий розмові поворот.
Всі сказані слова.
Бере дідок дві дудки в рот,
Ледь набік голова.

Спіймали пальці ніжний лад,
І пісня є своя:
— Піду, піду в зелений сад,
Зірву горішок я.

Співає дід, як у ліску,
Ще й грає обіруч.
Висить на ветхім пояску
Мужицький мідний ключ.

В сорочці прошвень сировий,
На ній латок сліди.
А в пісні — хлопче молодий,
Мене ведеш куди!..

Ту пісню про зелений сад,
Про горішки й лісок
Чував літ двадцять п'ять підряд
Від діда Моргунок.

— Ну, що ж, пора. Сиджу я тут
Без баришів півдня.
А там і віз мій, і хомут,
І збруя на коня.

Р о з д і л XV

Зі всіх робіт, зі всіх турбот
Любив Микита обмолот.
Де й як молотять хліб степів,—
Взнавав по гупанню ціпів.

В багатіїв та у попів
Ходили в дюжину ціпів.
І всі ціпи молотять в лад,

І кожен свій веде,
І на току — як полк солдат
Під музику іде.

А сам Микита кожен рік
Ходив із жінкою на тік.

До ночі хліб свій вибивав,
Не розігнувши рук.

І, мов каліка, кривуляв
Сумний і грюк, і стук.

Ставало любо Моргунку,
Як він, відклавши ціп,
Сидів і віяв на току
Із обмолоту хліб.

На вітерці бери і вії
Крізь куряву легку,
І серпик-місяць золотий
Лягає на току.

Звівав би так за возом віз,
Стоїть суха пора,
А серпик-місяць ріс би й ріс
І ріс би, як гора...

Шумів десь трактор на току.
Прийшов, цікаво Моргунку.

Гуде, пилюку підійма,
Стук, вітер, гам і свист,
І нахиливсь біля керма
Той самий тракторист.

А пил, а диму — без кінця,
Та й бачить Моргунок:
Ні привітатись в два слівця,
Ні підійти на крок.

Важучий колос за труди,
Зерно шумить, як град,
— Знімай піджак, іди сюди,
Ставай із нами в ряд!..

— А дай мені! — І став на тік,
Рогатки в руки взяв,
Підняв солому, поволік,
Знай наших! — доказав.

— Та я ж!.. Та господи спаси,
Та я ж мужик-таки!..

Скажи — коси, скажи — носи,
Скажи — корчуй пеньки!..
Куди не кинь, де не візьми —
Та я ж не гірший між людьми...

Як візьме, візьме Моргунок,
Підійме враз рогатками —
Не оберемок, а стіжок,
Аж коле під лопатками.

Солома — валом. До воріт,
Там, де мотор гуде,
Мужчина Моргункових літ
На виручку іде.

Твердий в ході — гуде земля.
По голосу — добряк.
— А ти ось так би,— промовля,—
Ти,— каже він,— ось так!..

І ношу взяв з бурлацький віз.
— Гоп! — не хитнувся з ніг,
Підсів, не крекнув, і поніс,
І вимахнув на стіг.

І, обтрусивши остюки,
Промовив Моргунку:
— Підемо звідси до ріки,
Покурим в холодку.

— А голова ж який у вас,
Дозволить він чи ні?..
— А голова це я якраз,
Ти не жартуй мені..

Ось табачок. Бери, бери,
Це свій — городнячок.
Стомився, брат?.. Ну, говори,
Ти звідки, землячок?

— В якій родився стороні?
— Від Єльні..
— В добрий час.

Сидять два мужики в тіні,
Гуторять перший раз.
Поніс вітрець до дальніх піль
Від тютюну димок.
— Ну, що ж, поглянем на артіль,
Товариш Моргунок.

Все покажу, вернімось знов,
Садиба он яка! —
Веде Андрій Ілліч Фролов
Під ручку Моргунка.

Веде у двір, на новину,
Що пахне від смоли.
Старенькі дошки у тину
Між новими лягли.

Фролов Микиту ще повів
На ферму у загін,
І гладить, хвалить всіх корів,
Немов господар він.

Фролов захоче — й підведе
Копита жеребець.
В долоню мордочку кладе
Телятко-сосунець.

Ідуть вперед, ідуть назад,
Та й бачить Моргунок:

Збігає молоденький сад
Рядами за гайок.

Йде по садибі до воріт.
Цікавить Моргунка,
Чи на багато вбито літ
Соху оцю й кілка?

Та все не в жарт, куди не глянь,
І все на довгий строк.
Питання лиш одне з питань
Ще має Моргунок.

— От поясніть як слід мені,
Вам все ж ясніш, партійному:
Скажіть, надовго, а чи ні
Таке життя затіяно...

— Так от, мій друже, по труду
Ударять на обід,
Прикину, в звіті підведу —
І все скажу як слід.

А за одне до нас в артіль
Прошу тебе на хліб та сіль.

Розділ XVI

— Мій дід Мирон пожити вмів
І молодим велів.
Шістнадцять пережив попів
І чотирьох царів.

Ми, як підлісок, всі під ним
Росли один перед одним.

Від польових піднявшись меж,
Всі кланялись йому.
І йшли в заводи, в шахти теж,
В солдати і в тюрму.

Ішли робити задарма,
Бо статки в нас малі.

Брели — і де лиш нас нема,
Фролових, на землі!

Живуть в Москві в сім'ї одній,
В Сибіру їх стає,
Є машиніст, є льотчик свій,
Фролов професор є.

Є агроном, військовий чин,
Письменник навіть є один.

І всі — один перед одним,—
Таж видно по мені,
Росли під дідом, під своїм,
Немов дуби міцні.

Шість ран здобув на війнах я,
Шість дірок, друже мій.
Коли б не сила не моя,
Помер би при одній.

По всіх законах — інвалід,
Лиш милиць нестає,
Вже й битий був, виходив з бід,
Добро, що сила є.

Ділив луги і переліг,
Всім землю нарізав
І свято лінію беріг,
Що Ленін показав.

Мені не раз тоді, повір,
Писав тихцем Грачов:
«Землі собі на гріб відмір
І дошки заготов».

Були Фролови силачі,
Були Грачови багачі.

Грачови — крамом торгують,
Фролови — палі забивать.

Грачовим — сало й буханці,
Фроловим — гризти сухарці.

Усе змінилося, як бач,
В цей світлий день і час.
Де ти тепер, Степане Грач,
І весь твій підлий клас?

І в смертний час згадаю я,
Як в тебе серед свят
Просила матінка моя
Картоплі для малят.

Йй ноги ятрила роса,
Здавався чорним світ,
Полкан Івановичем пса
Взивала край воріт...

Та я і не про те, повір,
За землю мстив Грачов.
«Землі,— так і писав,— відмір
І дошки заготов».

Підстерегли мене в ті дні,
Як я під свято брів,
Грачови, цілий звід рідні
Із сіл і хуторів.

Далеко хата в стороні,
Бреду я поміж трав.
І лиш ціпочок при мені,—
Для сина вирізав.

І першим Грач гукнув мені:
— Стій тут. Не руш тепер!
Перед тобою не дурні —
Засох твій револьвер.

Здавай папери — і мовчок,
Давай, звітуй за все, браток!

Стою. А в них в руках кілки,
І кожен мітить в лоб...
Хоча б утьрѡх ішли вовки,
Чи п'ятеро ішло б.

Долина, ліс стоїть німий,
А далі яр і луг.
Кричать? Кричать характер мій
Не дозволяє, друг...

А тіні сходяться тісніш,
Перетинають путь.
І ті, які із них п'яніш,
Попереду стають.

Передніх трѡх збиваю я.
Не солодко й мені...
І тільки голова моя
Палає, як в огні.

Лежу обличчям у траві,
І дзвін болючий в голові.

Синів своїх штовхає Грач:
— Мерщій же! Господи, пробач!..

Прощався я, як тільки міг,
І голову схилив:
«Прости, синочку, не зберіг,
Ціпочок я, зломив.
Прощай, синочку рідний мій,
Прощай без вороття,
За владу стій, як батько твій,
І за нове життя».

Світання блиснула пора,
Згубив я всьому лік.
І від долинки до двора
Кривавий слід волік.

Додому повз я крізь овес,
І не забудь мені,

Як у дворі на мене пес
Гарчав у тумані!
Хотів гукнуть: «Валет!» А піт
Зросив лице бліде.

Питаєш ти, на скільки літ
Таке життя піде?

Так ось, даю тобі, мов звіг,
Кажу, що серцю звично:
Спочатку тільки на п'ять літ...
— А там?
— А там — на десять літ.
— А там?
— А там — на двадцять літ.
— А там?
— А там — навічно...
— Це твердо?..
— Іншого не жди.
— Навічно, значить?
— Назавжди...

Чи зрозумів ти, в чому суть,
Куди тебе чорти несуть?..

Тобою будши б, я з селом
Якби проститись міг,
Та відпусти мене райком,—
Я б цілий світ пройшов пішком,
По всій Європі напрямком
Проповз би я, проник тайком,
Без тропок і доріг.

І правду всю трудящий клас
Узяв би, як любов,
Яке тепер життя у нас,
Як я живу, Фролов.

І де б не міг сказати слів,
Став піснею б дзвеніть:
Душіть, брати мої, катів,
Доволі вам терпіть.

Ішов би я, й робив би я
Великі, брат, діла,
І щира проповідь моя
Людей би в бій вела.

А вже коли б вмирать дано
Мені між барикад,
В якій землі — то все одно,
За наш би тільки лад.

І де б я, мертвий, не лежав,
Товариш Моргунок,
Я сину все б заповідав:
Іди вперед, синок!

Нема, синочку, рідний мій,
Старому вороття.
За владу стій, як батько твій,
І за нове життя!

Р о з д і л XVII

Він рушницю носить вільно
Дулом в землю, не на сміх.
Ніччю на землі артільній
Сторож — старший від усіх.

Обережно, однотонно
Варту, знай, свою неси.
Ніч давно. Піджак суконний
Зовсім мокрий від роси.

І по зорях знає сторож,
По прикметах, як завжди,
Тінь у парі стане скоро
Все ходить туди-сюди.

Молодим — любов та щастя,
Донька саме на порі.
В літню ніч Василь і Настя
Проводжаються в дворі.

Проведе її до ганку:

— Ну, прощай,— говорить їй.

— Ні, і я тебе, коханку,

Проведу, хороший мій...

І доводить до віконця.

— Ну, прощай,— говорить влад.

— Дай тебе я, моє сонце,

Проведу іще назад.

Так дотягнуть до світанку.

Ніч свіжіє — не в біді!

— Дай же я тебе, коханку...

— Дай же я тебе тоді...

Річка миє рінь широку

Серед зелені лісів,

І на ганочку ізбоку

Відпочить старий присів.

Звісив голову, як птиця,

А рушничку на пеньок.

— Щось-то, брате, ніч не спиться.—

Вийшов з хати Моргунок.

— Ну, сідай. Мені байдуже.

Звик давненько так я жить.

Тим люблю й посаду дуже,

Можна думать, не спішить:

І про землю, і про бога,

Про людей в усім краю,

Про твою, хоча б, дорогу,

Про Муравію твою.

Люди, люди, глянеш збоку,

Скільки з вами суєти,

Проживав і в нас, нівроку,

Дід один, такий, як ти.

Взяв ціпок собі дубовий,

Сто карбованців зашив.

В Лавру в Київ спорядився:
«Поклонюсь, поки ще жив».

Жінка в сльози: був при ділі,
Пропадеш десь задарма.
Попрощався у артілі
Богомолець зі всіма.

Вже й грозили без надії...
«Все стерплю, Ісус терпів.
Може, я один в Росії
Вірю в бога і в попів».

«Що ж, іди собі в поході,—
Відповів йому Фролов,—
А повернеш жив-здоров,
То розкажеш при народі
Про попівську ту любов».

І пішов прочанин в Лавру.
Не спинається ніде.
Ми гуторим тут з тобою,
Ну, а він собі іде.

Пролягло доріг багато
І в пилюці, і в росі.
Ходять люди й люденята —
Неоднакові усі.

По весні було в газеті,
Кажуть всі, що по шляху
Йде до нашого кордону
Чоловік у ніч глуху.

Він іде, немає праці,
Без шматка його сім'я,
Він скалічений війною
І контужений, як я.

Він лісами йде, по тропях,
По долинах древніх рік.

Через всю іде Європу,
Мов з полону чоловік.

Він іде. Пустельне поле.
Дим заводів де-не-де.
Ми гуторимо з тобою,
Ну, а він собі іде...

Всьому вірить не пристало.
Хоч покору й мав багач,
Кажуть люди, що з каналу
Десь вже плентається Грач.

Він іде предовгу днину,
Хоч людських не має прав.
Він би нашу Батьківщину
За один свій двір віддав.

Йде він, сповнений злобою,
Не спиняючись ніде,
Ми гуторимо з тобою,
Ну, а він собі іде...

А поглянь-но, перехожий!..
— Бачу,— кинувсь Моргунок.
На зорю небесну схожий
Вогник плив поміж зірок.

З рівним клетотом над ними
У підхмарній далині,
Над дорогами земними,
Над туманами нічними
Десь літак світив огні.

В вишині розправив крила,
Плив, як вогник від свічі.
— Це також, мій брате, сила,
Сторож наш також вночі.

Він встає. Ясне і строге
В нього стомлене лице.

Десь у хаті, над порогом,
Тихо дзвякнуло кільце.

І співають десь дівчата.
Як струна, бринять слова:
«В саду м'ята
Та неприм'ята,
Та непідкошена
Трава...»

Розділ XVIII

Стоять столи кленовії,
Хазяйко, все зважай!
Йдуть весілля з обновою
Під новий урожай.

Йдуть весілля й музиченьки
Під пироги з пшениченьки,
Під м'ясо, під баранину,
Під пиво на меду,
Під золоту і раннюю
Антонівку в саду.

Над ганочком у дівчини,
На музику й танець,
Тріпочеться завітчано
Веселий прапорець.

Мов випивши до денечка,
Заголосила ненечка.

Заголосила згадкою
Про ту любов над кладкою,
І заміжжя з обручкою,
З нуждою, із колючкою.

— Лети, лети, ластонько,
Лети за моря.
Прости-прощай, Настенько,
Донечко моя.

Лети сиротиною,
Як літала я.
Донечко єдина,
Кровинко моя!..

Хустка хай не зноситься,
Квіти голубі...
А що ж не голоситься,
Не гірко тобі?

Поплач, поплач, Настенько,
Донечко моя.
Лети, лети, ластонько,
Лети за моря.

Б'є бубон в темпі скорому.
— Тпру, коні! Стій, парад.
Іде жених із соромом
Через дівочий ряд.

— Ех, Настя нас не значила,
Кого взяла — не бачила,
Лінивого, недбалого,
Кривого, куцопалого.

А що ж тебе примусило
Піти за сивоусого,
Щербатого, відсталого,
Худого, полинялого?

Купив він для починачку
Безхвосту кобильчиночку.
Та як поїхав по горі,
Її заїли комарі.

Заходять гості вдвох, утрюх,
Початок — не кінець.
І в сінях сиплють, як горох,
Частівки і танець.

І за столи кленові
Ідуть, ідуть Фролови.

Ідуть, ідуть — брат в брата,
В плечах ставні, круті,
І восьмий, і дев'ятий,
А там іще в гурті!..

За стіл — не голуби,
Богатирі.
Дуби!

Ну, що ж, — не в славі з вулички, —
Ідуть, як на парад,
Ударниці-красулечки —
Очиці без пощад.

Слідом, — налий-бо їй вина, —
Аксюта Тимофіївна:
— Де стану, не досадою, —
Там хлопці всі бригадою.

І тричі премійований,
Іде Фролов один, —
Той конюх патентований,
Десь випив на почин.

Іде врочистий, без обмов,
В обнові йде як слід,
Сто вісімнадцять літ зборов,
Мирон Васильович Фролов —
Білоголовий дід.

І віддають низький уклін
Всі правнуки йому.
Сам в перший раз женився він —
Сто літ було тому.

І вже встає Фролов Андрій:
— Діди, не гудьте виступ мій.

Діди! В яким дозвіллі,
Хоч на своїй землі,
У кого на весіллі
Гуляли ми в селі?

Не в розкошах, бо голі ми,
Зростаючи тоді,
Йшли заміж по неволі ми,
Женилися в нужді.

Діди! Тут наша влада
В громаді дорогій,
Гуляєм в щасті радо
На свайбі на своїй...

За молодих у парочці
Ми наллємо по чарочці,
За щастя їх — п'ємо.
За те, що по-хорошому
В артілі живемо!..

І в оплесках шумливих
Гукає сторож-дід:

— За молодих і сивих
Нам теж хильнути слід!
І за мою за Настю,
Бо донечка одна,
За молодого щастя,
За їх життя — до дна!

По чарці випить слідує
За всіх дідів би знов.
І хай вином завідує
Андрій Ілліч Фролов.

Нехай проводить лінію
На чесно, пополам:
Партійним лле чарчиночку,
Велику ж чарку — нам.

І видно, в міру міряна
Та лінія була, —
Загомоніли звірено
І щиро про діла.

— Не раз, Василю Федорич,
Ішли косить з руки,—
Ми вдвох, Василю Федорич,
Як в парі личаки.
Одне, Василю Федорич,
Давай-но вип'єм знов.
А я ж, Василю Федорич,
Завжди з тобою йшов.

— Чистов Прокопій Павлович,
Бурлацький здавна син.
Не жук тобі на паличці,—
Як є громадянин!

— А я стою на варті
Добра від злодіяк.
Хто скаже, хоч у жарті,
Що сторож я так-сяк?

А син же мій героєм
Десь на границі тій.
Годинника і зброю
Дали йому за бій.

Пишаюсь я синами,
Й тобою теж, зятьок...
Стривай, а випив з нами
Товариш Моргунок?..

Підвівсь Микита над столом
І бороду погладжує,
Віддав чолом
І ще чолом,—
На добру ласку зважує.

— Як треба, не втаю:
П'ю. З добрим серцем п'ю!

І чарка ще налита:
— Бери, не мруж очей.

— Та я ж,— кричить Микита,—
Не гірше всіх людей!

— Гуляй, душа відкрита,
Як свій між усіма.

— А кінь,— кричить Микита,—
Таких тепер нема!

— Забудь у дні щасливі,
Коня є час купить...

— Гірко в хлібі! Гірко в пиві!
Ані їсти, ані пити!!

— Гірко з медом! — гук і грай.
— Гірко все,— діди навколо.

— Гармоніст, веселу грай!
— Жару дай
— Перцю дай!
— Ширше коло!
Ширше коло!

Ей, дай на свободі
Розійтись згаряча!..—
Гармоніст гармонь розводить
Од плеча і до плеча.
А юнак чечітку точить
Задом, передом іде.
То присяде,
То підскачить,
То рукою, як захоче,
По підметці
Попаде.
І руку в бік сюди, туди:
— Ходи, ходи!
Ходи, ходи!
Хто бажає хороводить,
Хай притупує нога...

Гармоніст веде-виводить,
Головою помага.

Виходить дівчина смерічкою,
Роздайся вся і все!
Плаття біленьке із стрічкою
В двох пальчиках несе.

— Залицялись в день врожаю,
Та не вмовили свати,
Із артілі не бажаю
Навіть заміж я іти.

А ти хто такий, молодчик? —
Заверну молодчика.
Ти молодчик, а не льотчик,
Мені ж треба льотчика.

До криниці йду напиться,
Там водиця по трубі.
В нас пшениця колоситься,
Жить не гірше, як тобі.

— Розступись, молоде:
Тимофіївна іде.
— Кому скучно із дівками,
Той стареньку поведе.

— Ні слівця про вас лихого,
Дівчина не думала.
Одбить хлопця молодого
Дівчина задумала.

Ех, думала,
Подумала,
Веселі то діла.
Дунула,
Плюнула,
Другого завела.

В жінки вік —
Сорок літ.

В шістдесят
Вона — як цвіт.
Якщо смерті не бувати,
Проживу іще сто літ.

Ех, кума,
 кума,
 кума,
Я сама собі — сама.

Я одержу після жнивку
Всю новеньку справила.
Я за двадцять літ корівку
В двір собі поставила.

Дід хирявим став,
Тільки ловить гав.
Він нікуди не годиться:
Цілуватись перестав.

Піддурю я лиходія,
Сивого, кудлатого:
Всім хлопців молодіе,
Дам йому дев'ятого.

— Розступись, молоде:
Моргунок в танок іде.
Він сам іти не хоче,
Бабка, бідного, веде...

Бабка задом відступає
І запрошує в танок,
Батько сина викликає,
Виступає перший крок.

Вийшли биться —
Видно всім.
Батьку — тридцять,
Сину — сім.

Батько свистом,
Батько дробом,

Батько вивертом гайда,
Син за батьком іспідлоба,
Як дорослий, підгляда.

Батько колом,
Син вовчком,
Та ще й пристукне каблучком.

А батько — рядом,
Син ніяк
Тут не дається в переляк.
В присядку батько,
А синок
І не відходить ні на крок.

І вдвох танцюють від душі,
І вдвох немов товариші.

Всерйоз обое й жартома,—
Дорожче їх до сліз нема.

І, ніби друзі, розійшлись...
Хотів би краще — не берись!

В словах бере суворий тон
Спокійно, так як сів,
Встає на свайбі дід Мирон
Над гуком голосів.

— Спасибі, дітки. Жив би сам.
Та хай вже молоді.
Помру, кого побачу там,
Все розповім тоді...

І враз — підлога ще гуде
Під дріботінням ніг,—
Жебрак іде, чи гість іде
Тихенько на поріг.

Попівська ряска до колін
Висить старим мішком.

Хазяйку кличе в сіни він,
Шепочеться спішком.

Чи швець, кравець, — кому не лінь
На свайбу поміж справ?..

Край загорожі сірий кінь
На прив'язі стояв.

Хазяйка каже при гостях,
Не зводячи очей:
— Проїздом батюшка в сінцях,
Звінчає для людей.—

І до старого з-за плеча:
— Не лайся лиш мені.
На яйця, каже, обвінча,
А то й на трудодні.
І враз без шапки за поріг
Микита мчить без ніг.

На двір мерщій, а з двору вниз,
Немов знайшлась рідня...
Повіддя обірвав, повис
На шиї у коня...

Розділ XIX

Ледь світ — стоїть в голоблях кінь,
Дуга на висоті,
Супоня стягнута не в лінь
На жовтім хомуті.

І все давно готово в путь,—
Кинь віжками злегка,
Хоч би вже вийшов хто там будь,
Покликав Моргунка.

Світає. Роси край доріг.
Усе мовчить мовчком.

І хлопчик спить без задніх ніг,
Розкинувшись ничком.

Він спить та й спить. Нащо йому
Муравська сторона...

І знову їхать одному,
І далина сумна...

Взяв батога, бочком присів,
І рушив до доріг,
І слід зелений по росі
За поворотом ліг...

Від сторони, де зелен гай,
За тридев'ять земель,
Навіє згадку про свій край
Криничний журавель.

Листовою, яблуками сад
Повіє на зорі,
Півні почнуть співати влад,
Як дома у дворі.

І світ такий, і дим, і тік,
І пахощі одні,
Лиш сонце йде на інший бік,
По іншій стороні...

І їде, їде, їде він,
Далека в'ється путь.
Світ білий з чотирьох сторін,
І в небі хмари йдуть.

Дроти співають, рунь зроста,
І десь — на край землі —
Встають підводяться міста,
Як в морі кораблі.

Дроти співають, рунь зроста,
А кінь тупу й тупу.
І череда їде густа,
Димить завод в степу.

— Зробили гака, коню мій,
А рушили ж коли?..
По тій, а може й не по тій
Дорозі ми взяли?..

Топтати куряву руду,
Куди рушать, дивак?
Не знаю, коню, не знайду,
Гадаю так — і всяк...

Чи тут, чи там, чи інша путь,
Де хочеш, вибирай:
Де люди веселіш живуть,
Там ніби ліпший край...

Мов на долоні на своїй,
Кладе життя та біль.
— Не знаю, коню, друже мій:
А може, й нам в артіль?..

За днем у вибалки круті
І другий опада.
І вже на третій у путі,—
В долині, де вода,—

Поглянув, бачить в стороні,
Де в зелені моріг:
Сидить дідок на білім пні,
З мішечком біля ніг.

Стомився, бачить Моргунок,
Пристарені літа.
Кільцем обкований ціпок,
Як ручка долота.

Дідок стомився, не смішки...
Цікаво Моргунку:
— На Лавру, певне, навпрошки
Ідеш по холодку?

І дід поволі відповів,
Не звичний до розмов:

— Якраз до Лаври шлях мій вів,
Та я вже не дійшов..

— Тпру, сирій! Як же це тобі
Пішком брести назад?..—
А піший кінному в журбі:
— Й не те буває, брат...

Пройшов міста, топтав полин,
Тримав на села шлях,
Із богомольців я — один,
Останній в цих місцях.

І думка сумніву німа
Ударила, як дзвін:

— Що ж бог, чи є він, чи нема,
Та не при владі він...

— А не чував ти, старина,
Порадь же ти мені,
Скажи — Муравська сторона
В якій-то стороні?..

— А ти в яким родивсь селі,
Що жартувать мастак?
Нема Муравської землі.
— Як так?
— А просто так.

Була Муравська сторона,
Забули всі живі,
Пропала, заросла вона
В траві, у мураві.

Кому й нащо тепер вона,
Ота Муравська сторона,
Коли життя нового слід,
Коли зручніш мені,—
Ціпком у землю грюкнув дід,—
В оцій-бо стороні?

В усі кінці життя, як хліль,
Встеляє кожен крок...

— То краще, діду, ув артіль? —
Промовив Моргунок.

— А то вірніш.
Тобі ж — видніш:
Як хліб дають, то сам і їж.

— Ні, що вже думать,— промовля
Микита,— я й не міг;
Підбитий кінь. Людська земля,
Не пустять на поріг.

Верстов об'їхав тисяч п'ять
І на готове йде...
— Для інтересу можуть взять,—
Дідок своє веде.

— А що ж ти думаєш, нехай!
Вже буде так, як є.
Ну, посміються, все. І край.
А сміх — він міць дає.

Зате і світ мов повиднів,
Все бачив день за днем...
Одне лиш — скільки трудоднів
Проїздив я з конем.

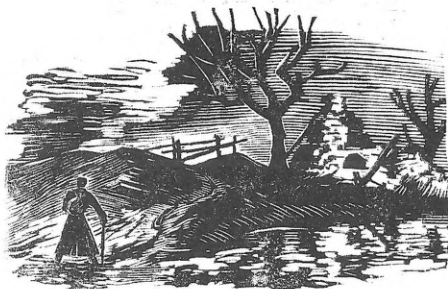
— Прощай поки що! — звівся дід,—
Спішу і я, синок...

І довго дивиться услід
Микита Моргунок.

Дім при горозі

(Поєма)

Розділ I

Почав я пісню в лютий рік,
В дні хуги-сніговиці,
Коли котивсь війни потік
До самої столиці.

Але разом ходили ми,
Солдате мій, з тобою,
З зими і знову до зими,
В суворі жнива бою.

Судьбу бійця я оспівав,
Співав її й донині,
А пісню цю давно відклав,
Вважай, на половині.

Як повернутись ти не міг
Вже до жони своєї,
Так я не міг, в пилу доріг,
Вернутися до неї.

Але як знав ти на війні
Про все, що серцю миле,
Так пісня ця жила в мені,
Кипіла, билась, нила.

Для інших ніс її років,
Беріг важкими днями
Весь біль і радість цих рядків
Між іншими рядками.

Її у гніві, не в журбі,
Я ніс від стін столиці,
Слідом тобі, слідом тобі,—
Приніс до заграниці.

І десь з села, і до села,
Чи в полі, чи у місті,
Душа надією жила,
Нової ждала вісті.

Де б я не був і не ступав,
Не став би на порозі,
Та я ніде не забував
Той дім, що при дорозі.

Той дім, засмучений, в жалі,
Що ти лишив уліті,
Сьогодні на чужій землі
Я вздрів його у світі.

Той дім,— ні даху, ні кола,—
Обжитий по-людському,
Твоя хазяйка зберегла
В оцім краю чужому.

Його тягла на битий шлях,
Ще шлях курів від бою,—
Синок найменший на руках,
Сім'я брела юрбою.

Ріка в кипінні крижанім,
Струмки збивали піну,
Була весна, і йшов твій дім
З полону — в батьківщину.

Десь до Смоленщини полів,
Де інших рік причали,

І кожен погляд наш теплів,
Як ми його стрічали.

І як було там не махнуть
Рукою: «Будьте живі!»
І не поглянуть, не зітхнуть,
Братки мої служиві.

Зітхнуть про те, що нам не всім,
Хто жінку мав й діти,
В житті судилось рідний дім
На цім шосе зустріти.

У кенігсберзькій стороні,
В надії і тривозі
Той дім не вздрів ти на війні,—
На іншій був дорозі.

А дім твій цілий, все у лад,
Внести лиш стіл і лаву,
Приставить ганок, східців ряд,
І встане дім на славу.

До діла взятись, не тужить,
І сад загляне дому
В привітні вікна. Жити й жити,
Ах, жити й жити живому!

А в мене пісенька проста
Про те бриніла б знову,
Як пахне стружка золота,
Хова смолу соснову.

Як, чуючи війні кінець
І довголіття миру,
Шпачок з'явився біженець
На цю нову квартиру.

Як густо в ріст іде трава
Зелена на могилі.

Трава свої бере права,
Та я ж про те скажу слова,
Чого забуть не в силі.

Так пам'ять горя, мов ріка,
Пливе, все болем в'яже,
І не стиха, і не змовка,
Аж доки все не скаже.

І в ясний південь торжества,
На свято, в тихім гулі
Вона приходить, як вдова
Бійця, що впав од кулі.

Як мати, що одна сама
Чека даремно сина,
Його забути — сил нема,
А не тужить щоднини
Не владна.
Вже простіть мені,
Що я у неспокої
Вернуся, друзі, по війні
До пам'яті гіркої.

Що в пісні вилетіть, вважай,
Згадає знов Вітчизна.
То пісня-плач про рідний край,
То доля наша грізна.

Р о з д і л ІІ

В годину ту, в неділю ту,
В проміннях сонця косих,
Ти у саду траву густу
Косив на білих росах.

Трава ж була — шумний прибій,
Як вимита в криниці,
Лежав метлицею пірій
І листя полуниці.

І ти косив, сопів, зітхав,
Дивився в небо вмите,
Себе підслухував між трав,
Спинившись відпочити:

Коси, коса, поки роса,
Зіб'єм росу — клади косу.

І сад ловив тонку луну,
А з п'ятки й до носочка,
Підмивши збитош трав'яну,
Текли роси струмочки.

Покіс високий, мов постіль,
Лягав і цвітом дихав,
І непросохлий, сонний джміль
Бринів у ньому стиха.

З широким змахом рук твоїх
Кісся важке скрипіло,
І вітер біг, і день, як сміх,
Дзвенів на добре діло:

Коси, коса, поки роса,
Зіб'єм росу — клади косу.

І сонях в шлемі огнянім,
І сад, і тиха грядка,
Усе разом — було твій дім,
В ладу, в тиші, в порядку.

Не той порядок, де з біди
Людині у дорозі
Якщо й дадуть ковток води,
То тільки на порозі.

А той порядок, де живуть
І всякому з любов'ю
Неначе чарку подають,—
Та пийте на здоров'я!

Блищить підлога, де не стій,
Помита, перемита,
Що просто радісно по ній
Босоніж походити.

І добре сісти при столі,
В гурті своїм тісному,
І їсти хліб, і дні незлі
Хвалить, забувши втому.

З тих днів, дивись, доба одна
Знайшлася без турботи,—
Смачніш їда, миліш жона,
І веселіш робота.

Коси, коса, поки роса,
Зіб'єм росу — клади косу.

В ту ніч не спалося жоні,
Коли страшна, немила
Війна по рідній стороні
Старим плачем завила.

Стояв ти босий Шлях курів
На вітрі стоголосо,
Подумав ти, і зрозумів,
І не дійшов покосу.

Вернувсь по скошенім сліду,
Зібрався до походу.
А той же звук в твоїм саду
Дзвенів, бринів, як зроду:

Коси, коса, поки роса,
Зіб'єм росу — клади косу.

Вже, може, був ти в бліндажі
Огнем війни накритий,
На невідомім рубежі
В другій землі заритий,

Але крізь стогін завірюх
Той звук коси відомий
В труді, вві сні тривожив слух
Жоні-солдатці вдома.

Палив їй серце, удові,
Коли в саду з росою
Вона косила ту ж траву
Небитою косою.

Звисала їй з очей сльоза,
Журилась молодиця,
Не та коса, не та роса
Не та, здалось, травиця...

Можливо, горе у війні
Мине, жона забуде,
І заміж вийде в добрі дні,
І житиме, як люди.

Та по собі і по тобі,
По давнім дні в розлуці,
При іншій долі, у журбі
Зітхне, почувши в луці:

Коси, коса, поки роса,
Зіб'єм росу — клади косу.

Р о з д і л III

Іще з-за дальньої імли
Світанками й ночами
Недоені корови йшли,
Біженці йшли ключами.

Та вже над тишиною хат
Біда гула в окрузі,
Взялись до тачок, до лопат
Жіночі руки в тузі.

Ті руки з дня до темноти,
Напористі, жіночі,
Щоб війську чим допомогти,
Копали дні і ночі.

Щоб хоч в смоленській стороні
Подати допомогу,
Хоч на хвилину тій війні
Перекопать дорогу.

І падала земля крута,
І сотні рук в ту днину
Живі, наливисті жита
Прикопували в глину.

Живі хліба, живу траву
Копали все полями.
А вже він бомби на Москву
Возив над головами.

Горнули вал, копали рів,
Немов у жнивну спеку.
А він уже землею брів,
Гримів неподалеку.

І фронт, і тил збивав, крутив,
Од моря і до моря.
Криваві заграви світлив,
Вночі зімкнувши зорі.

І в лютій силі буревій,
В ті тижні косовиці,
В диму, в пилюці грозівій,
Гримів щитами криці.

А скільки плинуло на схід
Тривожними ночами
Дітей, бабусь, машин, підвід,
Мішечків за плечами...

О земле рідна! В тій біді,
При тій кривавій даті,
Були ще бідні ми тоді
І вже які багаті!

По довгій вулиці села,
Де пил здійняв порошу,
Широкий край війна вела,
Поквапно взявши ношу.

І гам, і крик, і димний сад,
Плачі дітей гарячі,

І патефон десь, невпопад,
Співа, немов на дачі.

Змішалось все, ішло з бід
Під ночі запинало.

Уже до полудня води
В криницях нестачало.

Відро повзло в криничну млу,
Гриміло в стінки зруба,
Водиці пригорщу малу
Тягло, до краплі у пилу
Вже припадали губи.

А скільки там було самих
Голів дитячих — білих,
Кудрявих, стрижених, лляних,
Чорнявих, русих, золотих,
З жари посоловілих.

Ні, не дивися на дітей
Що йдуть до водопою.
Своїх притисни до грудей,
Поки вони з тобою.

Поки твої
В своїй сім'ї —
Уже ж не в голім полі.

Хоч би й в нужді,
В своїм гнізді —
Іще на заздрість долі.

І доведеться в дальній путь
З подвір'я йти родині,
Дітей і взути, і вдягнуть —
Це горе вполовині!

Сховавши муку на лиці,
Йти, як подорожна.
З найменшим, сонним, на руці,
З двома при боці — можна!

У ніч суху
Десь на шляху
Малі заснуть, — не диво.
І хто в цей час
Щасливіш вас?
Поглянь, а є, можливо.

Де світло б'є хоч краєм дня,
Де туча — мов залізна,
І щастя щастю не рівня,
І горе горю — різнее.

А віз, як дім, повзе ярком,
І діти в нім, як птахи,
Накриті хитрісно листком
Фарбованої бляхи.

Покрівля та в дворі своїм
Була над головою,
Тепер вона в дорозі — дім
Добою фронтовою.

В краю другім
Підводу-дім,
Той затишок циганський,
Не як там будь.
Збирав у путь
Простий народ селянський.

На возі діти спать вляглись,
Привал, шляху не видно.
У небо зоряне звелись
Голоблі, як зенітки.

Зорить хазяїн в далину
При ватрі. Ніч на світі.
Він за дітей, коня й жону,
За все тепер в одвіті.

І їй, хоч літо, хоч зима,
Все ж легша путь немила.
А ти вирішуй все сама,
Бо розум є і сила.
Дітей пригрій,
Чи сніг, чи звій,
Жди доброї прикмети.

Далекий мій,
Та рідний мій,
Живий чи мертвий — де ти?..

Ні мати рідна, ні жона
О тій важкій годині
Не знали, як піде війна
Йї того, що буде нині.

Те, що було в старовину,
Все інше в нашу пору:
Пішов хазяїн на війну,
А вже війна до двору:

І двір мовчить, як перед злом,
І сад тривогу віє,
А фронт, — вже ось він, — за горбом
Зігхає в безнадії.

І відступ військ в своїм краю.
Важкий той відступ з бою,
Де-де колони, як в строю,
А інші йдуть юрбою.

Усі на схід удень, вночі,
Все ближче бій ланами,
Баби звисають у плачі
Грудьми понад тинами.

Прийшов, настав останній час,
І вже нема відстрочки.
— А на кого ж ви тільки нас
Лишаєте, синочки?..

Можливо, то й не докір їм,
А біль за них, осмута,
Що все життя вузлом тяжким
Війна зв'язала люта.

Жіноче серце в ночі й дні
Гризе чуття вороже,
Бо чоловіка десь в огні
Лиш уявити може.

В огні, в бою, в чаднім диму
Він б'ється рукопашно,
І як то, мабуть, там йому,
Живому, смерті страшно.

Якби не горя гіркота,
Що бабським виєм вила,
Не знала б, може, всі літа,
Що аж по смерті любила.

Любила,— інші в стороні,
Не глянь — одна любила,
Любила так, що від рідні,
Від матері відбила.

Нехай не дівчина легка,—
В любові що за сила!
В словах метка,
В ділах швидка,
Як змійка, вся ходила.

При хаті клопоти свої:
Малята, піч, корито,
А він не бачив ще її
Нечесану, невмиту.

І весь вона тримала дім
В охайності тривожно,
Гадала, може, що на тім
Повік любити можна.

Любов була така міцна,
Така цвіла в ній сила,
Що розлучити лиш війна
Могла.
І розлучила.

Розділ IV

Несла бійцю б ти пил і піт,
Війна, в грізьбі знайомій.
Та не куріла б до воріт
При батьківському домі.

Глушила б тих із батарей,
Що в списку йдуть з тобою,
Та не лякала б в сні дітей
Гарматною пальбою.

Чи скаженіла б ти сп'яна
В своїй межі уміло,—
Ще б ти й тоді була, війна,
Святе, як кажуть, діло.

А ти дівчаток і хлоп'ят
Загнала в погребушки,
Жбурляла з неба невпопад
Свої чавунні чушки.

Тіснився люд, ходив, гнучись,
При фронті, в себе вдома,

Провини й смерті боячись
Якої — невідомо.

А ти все ближче до двора,
І діти в лютім горі,
Вже не гуляють,— де там гра? —
Мовчать в кутку, суворі.

Не докосив ти зранку трав
І вибрався в дорогу,—
Оберігай дітей, мовляв,
Дивись за домом строго,

Дивись за дітьми в темну ніч,—
За все в одвіті жінка,
Та не сказав: топити піч
Світанням є годинка?

Та не сказав: іти у путь
Чи тут на нього ждати?
Чи все лишить? А де нас ждуть,
Де просять? Світ — не хата.

Тут хата й двір — усе своє.
Корова на оборі.
А німці, може, інші є
І не такі суворі!

Минує німець. А як ні?
Не та у нього слава.
В сільраду підеш в чорні дні
Добра шукать і права?

Почнеш грозить судом своїм,
Як стане на порозі,
Як ввійде в дім? Коли б же дім
Стояв не на дорозі...

...Зайшла четвірка ще солдат,
І хвіртку відчинили,
Залізом кованих лопат

В утомі грюкнувши не в лад,
Присіли, закурили,

Всміхнувшись, сказав нараз
Той, старший на поході:
— Гарматку хочемо у вас
Поставити в городі.

Сказав, неначе з воза зліз,
Просився ночувати,
Щоб тільки нічку кінь і віз
Стояли біля хати.

Його й вітають при огні.
— Сідайте. І на лихо
Не залишайте нас...
— Та ні,—
Перезирнулись тихо.

— З города, що садила ти,
Ми не підем, мамаша,
Щоб люди встигли відійти,—
Така вже служба наша.

— Збирайся й ти,— сказав боєць,—
Оскільки цю гармату,
А вже разом і твій дворець
На мушку можуть взяти.

А то, між іншим, зачекай.—
Поглянув на заграву:
— Ти бач, збива передній край,
Кладе на переправу.

Земля — мов хвиля б'є грізна,
І день оглух від грому.
— Так це, виходить, ти одна,
Пішов хазяїн з дому.

А в неї вже для всіх розмов
Одне печальне слово:

— Сивцов — на прізвище. Сивцов.
Не чули випадково?

— Сивцов? Чекай. Пішов у бій?
Сивцов? Якого року?
Сивцов Микола, кажеш, твій?
Так він живий, нівроку.

Не твій? А твій — Андрій? Ага.
Андрій. Скажи ж, буває...—
А їй хоч звістка дорога,
Що прізвище хтось має
Таке, як в мужа.

— Ну, вставать! —
Дзвенить в руках лопата,
І починає ґрунт копати
Солдат в саду солдата.

Та не для того, щоб зросло
Гілля вишень чи бука,
І ненавмисне, і не в зло,
А як велить наука.

Траншею вів, аж лоб змокрів,
Накати ляжуть хутко.
Ах, скільки в тім копанню злім
І роздуму, і смутку!

До діла взявся, землю рив,
Пітні і в інших лиця,
Можливо, навіть говорив,
Зітхав: «Земля, землиця...»

По груди вже вони в землі,
Солдатка зве до хати:
— Сідайте, каже, при столі,
Пора й відпочивати.

Покушайте, що є.
— Це в час

Гаряча юшка, мамо.
— Признатись, ґрунт м'який у вас,
А то ж буває — камінь...—

І старший ложку взяв сповіль,
Слідом за ним солдати.
— А що, багата в вас артіль?
— Багата не багата,
Усе ж з достатками. Хліба
Сильніші за Угрою...
Дивись, затихла щось пальба.
— А діток троє?
— Троє...

Зітхнули всі:
— З дітьми — біда.—
Мовчать. Густа й гаряча,
Невчас навариста їда,
На поминках неначе.

— Спасибі наше за обід,
За всю гостинність вашу.
А щодо всього... Ждать не слід,
Тікайте в тил, мамашо.

В вікно поглянув друг-солдат,
В тривозі мовив строго:
— Дивись, народ пішов назад,
Куриться вся дорога

Забита юрбами вона,
Ідуть, бредуть нечуло,
Зі сходу к заходу війна
Голоблі повернула.

— Це він вперед проклав сліди.
— Куди ж тепер нам, люди?
— Мовчи, казаячко, й сиди.
Покаже день, що буде.

А нам город твій стерегти,
Виходить, кепська справа,
Підем шукать через fronti
Ходів і зліва, й справа.

І по лихій нужді своїй
Оці солдати в хаті
Такі слабкі, здалося їй,
Вини ж не мають, зрозумій,
А наче й винуваті.

— Прощай і жди в дворі своїм,—
Чи в спеку, чи в морозі,
Ми знайдем твій, хазяйко, дім,
При стовповій дорозі.

Підем, знайдем і все як слід,
А втім, за що ручаться?
Та ще спасибі за обід.
— І вам спасибі, братця.

Прощайте.— Провела як стій
У двір.— Живіть щасливо.
— Сивцов,— згадала їм,— Андрій,
Зустрінете, можливо...

А серце мліє та болить,
В сльозах тремтять повіки,
Мов з чоловіком лиш в цю мить
Простилася навіки.

Немов пішов от-от від рук,
Не глянув при розлуці,
І задзвенів знайомий звук
На літній, тихій луці:

Коси, коса, поки роса,
Зіб'єм росу — клади косу.

Вам бути не прийшлося при тім,
Коли чужий солдат
Заходив в ваш отецький дім
І брязкав автомат?

Не бив, не мучив, з бою біг,
Далеко до біди.
Ступив він тільки на поріг
І попросив води.

І, нахилившись, пив з ковша,
В пилюці, в млі курній,
Попив, утерся й поспіша
Солдат чужий, не свій.

Не бив, не мучив, з бою біг,
Всьому свій день і ряд.
Та вже ввійшов, вже він міг
Ввійти,— чужий солдат.

Чужий солдат ввійшов в ваш дім,
Все з ним гірке й чуже.
Вам бути не прийшлося при тім?
Хай бог побереже!

Ви не відчули, як зі злом
Хмільний, хмурний, мов кат,
За вашим рідним п'є столом
Отой чужий солдат.

Усівсь на покуть,— де свої
Не сядуть, і не жди,—
Там чоловік, отець сім'ї,
Сидів було завжди.

Не приведи вам в долі злій
Уздріть, як п'є чума,
І не горбатій, не сліпій,
Від горя й сорома

І до криниці по селу,
Де є чужий солдат,
Немов по товченому склу,
Ходить вперед — назад.

Та якщо вас це не мине
В ганьбі й часі лихим,
То хай вас обмине одне,
Про що я оповім.

Не приведи крізь ворожий сміх,
Чи мати, чи жона,
В полоні бачити своїх,
Як їх жене війна...

...Синів з пожару й мли
Ганебним, збірним строем
Із рідних місць вели
На захід під конвоем.

Чи впав хто, чи присів,—
Бреди в ганебних ротах.
Одні без поясів,
А інші без пілотов.

А інший в тім строю,
Гірку сховавши муку,
Несе важку свою
В бинтах, розбиту руку.

Той гнеться, нездоров,
Ступа, немов незрячий,
А інший губить кров,
Чвалає,— ще ходячий.

Он злиться, йде солдат,
Не впав, як всі хоробрі,
А інший щастю рад,
Одвоювався — й добре!

Той ще не склав ціни,
Життю не знає міри.

Ідуть вони з війни
В колоні по чотири.

Ще за війну чобіт
Не збили їм події,
В полоні йдуть у світ,
А цей полон в Росії.

Пітніють від жару
І ледве тягнуть ноги,
Знайомі все двори
Стоять біля дороги.

Криниця й сад в диму,
Зиркнуть немає сили.
Чи день, чи рік тому
Вони отут ходили?

Чи рік, чи менший час
Минув їм без відстрочки?
«А на кого ж ви нас
Лишаєте, синочки!..»

Глянь в очі їм сумні,
Хоч ворухни губами,
Мов, не лишаєм, ні,
Дивіться, ось ми з вами.

Порадуй матір ти,
Поглянь, впізнай дружину,
Не поспішай пройти,
Не гнись, не горби спину.

Ідуть в ряду невлад,
Голів не підіймають,
Баби усім підряд
В обличчя заглядають.

Не муж, не син, не брат
Проходять перед ними,
А тільки ж свій солдат,
Рідня поміж своїми.

І скільки в даль полів
Пройшло їх, надивилась,
Пострижених голів,
Що низько похилились.

І раптом,— сон чи яв,
Почулось незабуто,—
В юрбі один сказав
Солдат:
— Прощай, Анюто...

Метнулась в той кінець,
В тісну юрбу гарячу,
Аж то не так. Боець
Когось там наудачу,
Покликав. Жартівник!
А жарти ріжуть люто.
Якщо ж між них поник
І йдеш, поклич: Анюто.

Ти не соромсь, дарма,
Що вниз сповзли обмотки,
Що пояса нема,
Що, може, без пілотки.

І я не дорікну
Тобі, що під конвоем
Ідеш, і за війну,
Живий, не став героєм.

Гукни, я обізвусь,
Я тут, жона єдина.
До тебе я проб'юсь,
Востанне обнімусь
Навік. Моя хвилина!

Та як питать в цей час,
Промовити хоч слово:
А чи немає в вас
В полоні тут Сивцова
Андрія?

Сором гне.
Спитай, а він, як знаєш,
І мертвий спом'яне,
Що тут його шукаєш.

Якщо ж крізь пил і гук
Іде твій муж беззбройний,
Заплющив зір...

— Цурюк.

Цурюк! — кричить конвойний.

Ідуть, як течія,
Кричить конвойний правий,
І голос в німчя
Воронячий, гаркавий.
— Цурюк!

Немолодий,
Од сонця спечно, жарко,
Як чорт, хмурний і злий,
Себе — і то не жалко...

Ідуть в ряду неклад,
Голів не підіймають,
Баби усім підряд
В обличчя заглядають.

У всі ряди в кінці
Вдивляються безмові,
Чи з вузликом в руці,
Чи просто сухарці
В жінок напоготові.

Не муж, не син, не брат.
Візьми, що є, солдат,
Сухар чи хліб по скибі,
Гостинець, мов до свят
Скажи за те спасибі.

Дала із добрих рук
Під той конвойний гук.

В солдата що питати?
Спасибі... Скільки мук,
Росіє, наша мати!

А ти, солдате, йди,
Біда скінчиться, знаю,
Є край тії біди.
Невже вона без краю?

Хай пахне попіл, дим
І хліб горілий в'яне,
Над краєм голубим
Чужинське небо тьмяне.

Плачі гіркі хлоп'ят
Щоночі не втихають.
Баби усім підряд
В обличчя заглядають.

Ні, сестро і жона,
Ні, не хилися, мати,
Той біль ще не сповна,
Несе огонь розплати.

За цей лиш день один,
За хату, взяту з бою,
Не відплатив Берлін
Всесвітньою ганьбою.

Несуть ту помсту люди,
Мов камінь, звідусіль.

Хай камінь камнем буде,
Хай буде болем біль!

Розділ VI

Зима брела ще невспішки
В осінню тиху днину,
Ще з картоплі кожушки
Зчищались об корзину.

Холодна в полі ніч сліпа,
Осілля постіль вітрова
І мокра польова копа,—
Ночівля непривітлива.

І сон — не сон, де впав, де сів,
А сам як грудка сніжника.
Гонила осінь із лісів
Гірких тих днів нічліжника.

Манила житлом в дні круті,
Теплом іди гарячої,
Кого в батьки, кого в зяті,
Куди хто вдався вдачею.

Немов казала,— із мокви,
З негоди трудно вивести,
Щоб з Єльні просто до Москви
Йти по дорозі звивистій.

У клуні, побіля стіни,
Годиною нічною
Солдат, відставши од війни,
Сидів один з жоною.

І що ввижалося тому
Солдату, як чужому?
Сьорбав, що винесла йому
Таємно жінка з дому.

Сьорбав із горем горьовим,
А горщик — між коліна,
Сиділа жінка перед ним
На тім ожмутку сина,

Що він скопив, приніс в руках
І склав його до діла.
В неділю тут, коли в полях
Війна заклекотіла.

Чи він, чи ні? Ні, не в полон
Попав, прийшов сьогодні.

Недарма жінці довгий сон
Приснивсь напередодні.

Худий, зарослий, спішно їсть,
Хоч ледве встиг присісти,
Неначе хоче горя вість
І сором свій заїсти.

— Близну дай і дай ляні
Нестоптані онучі,
Бо ж до зорі їти мені,
Як видно, неминуче.

— Я все зібрала, все, що є,
А ти на час дороги
Здоров'я бережи своє
І щонайперше — ноги.

— А ще? Жінки, чудні всі ви,
Дрібниці — не до діла.
Почнемо краще з голови,
Коли б вона вціліла.

І тінь в солдата на лиці,
Усмішка незнайома.

— Ах, як згадать: години ж ці
Ти тільки вдома.

— Вдома!
Я б теж радий спочить не день,—
Зітхнув.— Прийми посуду.
Спасибі. Дай попить лишень.
З війни прийду,— побуду.

Він п'є, великий, рідний, свій,
Солодко п'ється нині.
По бороді його чужій
Краплина по краплині
Спадає в сіно.

— Вдома рад

Воді сирій, як кажуть,
Вона смачна,— сказав солдат,—
Не сушить і не важить,—
І вуса краєм рукава
Обтер, затих терпляче.
— А чутка йде, що вже й Москва
На черзі в них, неначе...

Піти не штука, проти них.—
І змовчав на хвилинку,
І так невесело притих,
У губи взяв сінинку.

Почула жінка ті слова,
Підсіла в тій хвилині,
Мовляв, не всьому вір, бува,
Багато брешуть нині.
А німець, може, він і звір,
К зимі рішить спиниться.

А він своє:
— Ну що ж, ти вір
Тому, що нам годиться.
Один хороший капітан,—
Бродили з ним спочатку,—
А німець в млу, у ніч, в туман
Вже насада на п'ятку.
Не спали ми, не їли ми.
Ну, смерть. Так він бувало
Казав: — Повзти нам до зими,
Хоч би і до Уралу.—
Був духом злий, на смерть готов.
В ідеї не відстане.

— І що ж?
— Ішов і не дійшов.
— Відстав?
— Помер від рани.
Ішли болотом. Дош з імли.

І холод ріже люто.
— І допомогти вже не змогли?
— І не змогли, Анюто...

Лицем припала до плеча,
На руки невеселі,
Трималась, мов мале дівча,
За рукава шинелі.

Оберегти взялась вона,
Понад любов, над силу
Того, з ким розлучить війна
Могла і розлучила.
І мужа в неї відняла
В червневий день, в неділю,
І знов у клуні їх звела,
Неначе по дозвіллю.
Присіли в затишний загін,
Він другу жде розлуку.
Чи ж не лихий на неї він,
За сором цей і муку?

Чи він чекає, щоб сама
Жона йому сказала:
— Зійти з ума — їти. Зима.
А скільки ж до Уралу!
І повторяла б:
— Зрозумій,
Яка вина в солдата,
Що жінка тут, і діток рій,
І тут же рідна хата.

Сусід прийшов, — не ми одні, —
І не злізає з печі...
А він сказав би жінці:
— Ні,
Не ті ти мовиш речі...

Як хліба скибицю круту
Сухим одрібком солі,

Він хтів приправить гіркоту
Геройством десь у полі.

Чи вже над силу, без розмов
Шляхи верстав безкраї,
Іще до рідних місць дійшов,
А далі — сил немає.

І тільки совість не в ладу,
Бо думка хоче звіту.
Я вдома. Далі не піду
Шукать війни по світу.

А що вірніш? Йому лице,
Як тіль, вкрива осмута.
— Скажи, Андрію, хоч слівце.
— Та що сказать, Анюто?

Хоч говори не говори,
Чи легша ця турбота —
До світанкової пори
Рушать на Вязьму потай?

Ніким не писаний маршрут,—
По зорях, їх багато.
Дійти до фронту — лютий труд.
Дійдеш, а там — не свято.
Там день один важкий, мов вік
Що день — лиш мить гаряча...

Чи не дійшов він, чоловік?
Ні, все іде неначе.
У ранах, болі на душі,
І дощ, і сніг мов каша.

А він:
— Вперед, товариші.
Дійдемо. Прийде наше!

Дійдем, другому не бувають,
Своїх сягнемо ліній.

А воювать — не минувать.
Відпочивать?
В Берліні!

Щокроку пада в тумані,
Повзе, де б'ють гармати,
Іде. А як же то мені,—
Здоровому, відстати?

Через десятки сіл, дібров
Повзали з шляху трудного.
Хоч він ішов і не дійшов,
Так я дійду за нього.

Дійду. Хоч я і рядовий,
Відстать не можу з бою.
Добро, коли б він був живий,
А то ж він — павший воїн.

Не можна. Он які діла,—
Погладив жінці руку.

І жінку думка пройняла:
Біда — ще не біда була,
Розлука — не розлука.

Що все їдно, чи біль, чи ляк,
Чи хоч віддай дихання...
Раніш прощалась, та не так,
А ось коли прощання!

Тихенько руку одвела
І мужові коліна
З плачем покірним обняла
На теплім жмутку сіна...

І ніч пливла між теплих рук,
І сон не сон до зірки,
І сіном пахнув давній звук,
Тривожив душу гірко.

Коси, коса, поки роса,
Зіб'єм росу — клади косу.

Прощай... А жаль перенесу!..

Розділ VII

Збирайся в путь,— якій жоні
Солодка та хвилинка?
І без війни тривог вповні
Несе життєва днина.

Є річ одна: себе збирай,
То не нужда-турбота.
І дім на дім, і край на край
Міняй, як є охота.

Є інша річ — з бідюю йти
Одній в години клятї,
В дороги дальні, у світі,
Замкнувши двері в хаті.

Дітей забрати із тепла,
З гнізда свого, із двору,
Де б, може, трапилось, могла
Діждаться звістки в пору.

В журбі, з мішком топтати слід
Увосени — не вліті.
Брести...

Та якщо йдеш на схід,—
Хоч путь важка, стогнать не слід,
Буває гірш на світі.

Хоч на далекій, а своїй
Землі, хоч би в утомі,
Деь під кущем, а все ж на ній,
Немов у ріднім домі.

А ось, коли судом чужим
Обмін іде звірячо,

Не край на край, не дім на дім,—
А бран,— та ще й додача.

Яка додача,— почекай:
Рахункам цим іще не край.

Іще він твій, останній час,
Як німець повелів,
Перекладуть тобі наказ
З чужих ворожих слів.

І вже той час стає не твій,
Лежить на захід путь,
Ім'я узяти не посмій,
Адреси теж. Забудь.

І забувай себе, живий,
Почеплять номерок,
І лиш ганебний,— номер свій
Завчи, немов урок.

І тільки можеш ти мовчати,
Наказ вже є — ходім,
І комендантова печать,
І підпис є на нім.

І в нім хліб-сіль, і твій поріг,
Колгоспівські лани,
Хоч боса йди сама на сніг,
Дітей лиш одягни.

Штанці й сорочечки бери,
Бо що там буде, як?
Нехитрим словом обдури
Дитячий переляк.

В'яжи торбину до плеча,
З дітьми у дальній край,
А старшеньке твоє дівча
Все знає,— не ховай.

Зберись, вкладись з малими в путь
І в час такий біди
Ти ще хазяйкою побудь,
Як ти була завжди.

Поклажу, мати, перевір,
Як із вогню, й не плач.
І вже, як вийти ген за двір,
Не сядь, не глянь, шляху не мір,
І дім —
прости й пробач!

Прости, прощай, мій рідний дім,
Сплюндрований, розбитий,
І клуня з сіном запашним,
І саду мій, безцвітий.

Прости, прощай, мій рідний дім,
Все рідне і єдине,
І двір, що спогадом незлим,
Турбою, сном, трудом своїм
Живе в житті людини.

Де чоловік поміж турбот
Усім хазяйством правив,
Між ясних днів і непогод
Він підпис: тища дев'ятсот
Такий-то рік поставив.

Серед великої землі
Свій дім стоїть кутками,
Дівчатка в нім росли малі,
З ляльками і котками.

Де дні ішли без горя й зла,
Куди хазяйка строго,
Неначе дівчинка, ввійшла
До хлопця молодого.

Де свій шпачок летів у сад,
Бо вже весна почата,

Де батько, й мати, й добрий лад,
І діти — шпаченята.

Ввійшла у рідну сторону
Чужа, недобра сила,
Із хати мужа і жону,
Лиха, роз'єднала.

І де боєць той мне траву,
В якій іде дорозі?
Той, що частину військову
Шукав було в тривозі.

Тепер під небом, де земля
Вогнем навкруг заллята,
Вона для нього є сім'я,
Його рідня і хата.

Хлібцем десь на передовій,
Шинелею зігріє,
Тож він звіряє тільки їй
І мрію, і надію.

За тридцять земель і доріг,
На Волзі чи за Доном,
Свою мету солдат беріг —
Зустріть свій дім з поклоном.

Шляхом прямим, а чи кружним
Дійдем, поміж клопоту
Додому!

Дім, — а що там з ним?
Не все ти знав достоту.

В той найгіркіший день із днів,
Як вибрався із хати,
Дітей глядіти повелів,
Порядку доглядати,

Сидить в кутку в годину злу,
Чи там пожар, чи тиша.

А сам жону в чужім тилу,
В глухім тилу залишив.

Ну, що ж, солдат, прийдеш з-за гір,
Нагримай на солдатку,
За те, що в неї хата й двір
Тепер не в тім порядку.

Що глянуть не змогла назад,
Де дім в огні-полоні,
Як гнав її чужий солдат
На станцію в колоні.

Не зберегла в пожар і в ніч
Всі яблуни-трилітки,
Що залишила дім і піч,
А як то мерзли дітки!

Що йшла в полоні, у юрбі,
На захід під конвоєм,
Не надіслала, бач, тобі
Листа з дороги, воїн.

За все шукай її вини,
По всіх статтях устава.
Спитай суворо у жони,—
Твое хазяйське право.

А для суда — у бій іди,
І для рахунку свого
Прийти б з побідою туди
І звірить, що й до чого.

Віддать уклін краям своїм,
З гвинтівкою завзято
Крізь смерть прийти туди живим,—
Не мало, не багато.

Крізь смерть іди, не помирай,
Обличчя в спеку не втирай.
Не мерзни на морозі,

Там твій, солдате, отчий край,
Твій дім, що при дорозі!

Крокуй, солдат, свої права
Ти взяв з усього світа.
Крокуй, воюй і рік, і два,
І три, й чотири літа...

Пройшла війна, як плин ріки,
Та кличе біль-розплата:
Давайте, люди, на віки
Цього не забувати.

Хай березуть цю пам'ять днів,
Ці наші болі й муки
І діти наших матерів,
І внуків наших внуки.

Нехай завжди годину ту
Нам пам'ять нагадає,
І сніг, і жито у цвіту,
Коли на вітрі має.

І кожен дім, і кожен сад,
І квітів тихі чари,
І сонця схід, і сонця спад
Багрянний понад хмари!

У всьому, чим життя сповна
Клекоче в серці чуло,
Хай буде пам'ятка дана
Про те, що поминуло.

Щоб не забудь його вікам,
Печалі, рани, скрути,
І щоб у щасті жити нам,
А щастя — не забути!

Розділ VIII

Родився хлопчик в ції дні,
Але не в отчїм домі,
Над морем, в дальній стороні,
В бараці на соломі.

Він ще не вмів ні трійки слів,
Ще не сміявсь од жарту,
Він тільки закричать посмів,—
І вже взяли під варту.

Поміж других йому вину
Знайшли, несли з сюрчками,
Загородили за стіну
Дротами-колючками.

І вартових стояв намет
В густій імлі туманній,
І зчетверений кулемет
На вищї дерев'яній.

Родився хлопчик для життя
В морозища тріскучі.
Поклали матері дитя
В дарованій онучі.

Син до грудей її приріс,
Біда з бідною — голі,
І з молоком солоних сліз
Напився він доволі.

Почав життя, поки живець,
В тюрмі прожив ще мало.
А море билось навпростець,
Каміння вивертало.

Скажений вітер крізь кущі
В щілини рвавсь зблизьку,
Гриміли в дах рясні дощі,
Неначе об колицку.

І мати сліз важкий горох,
Тепло, що в серці тліло,
Вже не на трьох — на чотирьох
Пташат своїх ділила.

В лахмітті вся лежить сім'я,
Всіх мати нишком гріє,
Найменшому дала ім'я
Андрія, — в честь Андрія,
Свогого мужа.

Над малим
Схилялась, в сповиточку,
Гадала-думала над ним:
— Синочку мій, синочку.

Чому ти, горьовий такий,
Сльоза моя, росиночко,
На світ знайшовся в час лихий,
Красо моя, кровиночко?
Як гілочку мороз поб'є,
То вже немає вихідку,
Не плач, нещастя ти моє,
Моя кохана крихітко!

Нащо ворушиш при мені
Пальчатами, як сніжками,
Не чуєш горя в довгі дні,
Ще підкидаєш ніжками.

Живим родивсь. А зло в огні,
В крові йде, не мілинкою,
Живим — біда, а мертвим — ні,
Їх смерть закрила стінкою.

Цілує синів кулачок,
Руками гріє тіло.

— При чому ж я, скажи, синок,
Яке мое там діло?

Скажи,— не знаю, не збагну,
Що ти в біді в цім краю.
Ні про біду, ні про війну,
Ні про отецьку сторону,
Ні про німецьку чужину,
Я, мамо, знать не знаю.

Навіщо знати, що земля
Горить несамовито?
Мені не діло, я — маля,
Я спершу хочу жити.

І жити, й пити, і їсти вчас,
Тепла б — до ручок ближче.
І що мені, що тут у вас
Не літо, а зимище.

І що мені, як в берег б'є,
Шумить чужинське море,
Що в світі білім тільки є
Велике люте горе.

Мале я, кволе. Дня розмай
В твоім диханні чую.
Дмухнуть на мене вітру дай,—
І ручки розв'яжу я.

Ти ж не даси йому, ні, ні,
Дмухнуть, бо звісно, мати,
Поки сидиш тут, при мені,
Поки сама жива ти.

Нехай не літо, а зима,
Трясе мороз, не диво.
Зі мною виживеш сама,
Де й вижить неможливо.

Нехай повзе туман лихий,
Вітри метуть невчасно,
Я буду жити, хоч малий,
Я жеврію, не гасну.

Малий, слабкий, німий, мов кріт,
Беззахисний, без дому,
Та все ж люблю цей милий світ,
Бо я жилаць у ньому.

Я сплю гачком, малий пташок.
Як бранець поміж вами,
І не лежав без пелюшок
Я на колінах в мами.

Я за стільцем не крокував,
По довжині долівки,
Я із кульбаби не здував
Пухнястої голівки.

Через поріг не виповзав
Слабенькими ногами
І навіть «мамо» не сказав,
Щоб ти почула, мамо.

І хто те скаже, хто те зна,
Що дітям, в добрім літі,
Чи славна, чи непоказна,
Лягає путь на світі.

Я б, може, щастям був, пожди,
Хоч я — гіркий придаток.
Сини великі всі завжди
Виходили з маляток.

І може б, міряв світ врівні
Нас мірою одною,
А якщо ні, ну що ж, то й ні,
Не я ж тому виною.

Що жити хочу, що отця
Обняти б хтів на волі,
На нього схожий я з лиця,—
Любов твоя та болі.

Прикмети мати спом'яне
На всім тільці малому.

Побережи, не дай мене.
— Не дам, не дам нікому.

Не дам, зумію вберегти,
Закрию, мов стіною,
Аж доки знатиму, що ти
Отут, синок, зі мною...

І хлопчик жив, де всю тюрму
Німецькими руками
Загородили, як чуму,
Дротами, колючками.

І вартових стояв намет,
В густій імлі туманній,
І зчетверений кулемет
На вищій дерев'яній.

А доля в хлопчика одна:
Рівня в біді з народом,
І тільки в тім його вина,
Що він не німець родом.

І мати слухала тепер,
Як входив Однорукий
Перевірять: хто жив, хто вмер,
За даними науки.

Бреде бараком в два кінці,
З німецьким табелем в руці,
Хто вмер — поставить галочку,
Хто жив — тому лиш паличку.

Наказує хвилину-дві,
Не гляне ні на кого,
Щоб мертвих винесли живі.
Порядок — вище всього!

А хлопчик жив, зростав здоров,
Недарма по природі
Від жінки руської пішов,
Що виросла в свободі.

Напевне, він поміж старих,
Поміж малих, в чужині,
Дужак зростав від сил своїх
Година по годині,

Він жив та й жив. І всім навкруг
Він був ночами злими
Рівня в біді, тюремний друг,
Страждалець між своїми.

І вніч невидима рука
У постіль клала мамі
Із потайного коминка
В золі нагрітий камінь.

Старалася чиясь рука
Водицю нагрівати,
Щоб хлопчикові молока
В груді збирала мати.

Дідок лежав, не пив, не їв,
І власну тілогрійку
Він, помиравши, заповів,
Маленькому Андрійку.

З новоприбулих інший там
Ділив з сім'єю пополам
Останній хліб-скоринку,
Якусь там картоплинку.

Не похилила голови
Сім'я, на смерть узята,
Все ж дотягнули до трави
І мати, і малята.

Упав над морем перший грім,
Трава пішла в колінця.
І вже були двором своїм
На хуторі, у німця.

Ні злий, ні добрий німець був,
Живна пора наспіла,
А робітницю, бач, здобув,
За двох везе, двожила.

Харчі поважив до стола,
Німецьку видав норму.
Сім'я ж дитяча немала,
Так їй немає корму.

А рідну матір не учить,
Як на шматки шматок ділить,
Який шматочок вбогий,
Який то поділ строгий!

Щодня копається в землі,
Кому учить солдатку
Копати з потом на чолі,
Одну по одній грядку?

Воно земля і тут земля,
Та якось по-чужому
Тополь пахтить чуже гілля
І злежана солома.

І хоч весна і тут весна,
А раптом страшно стане:
Це ж в Східній Пруссії вона
З дітьми, Сивцова Ганна.

Дзюрчить струмочок весняний
В чужих полях нелюбих,
Вода солона, як не пий,
В чужих бетонних трубах.

І на просторому дворі,
Над черепичним краєм,
Здавалось, півень на зорі
Співа своїм звичаєм.

В чужині, горю вперекір,
У теплі дні розквітні,

Малятко виповзло у двір
Із клуні, з підворітні.

І сестрина легка рука,—
Щоб він не плакав, слухав,—
В Німеччині для малюка
Знайшла кульбабку з пухом.

І те хлоп'я, малий малець,
Подмухав на голівку,
За ящик взявсь, мов за стілець,
А ніжки — на долівку.

І, задивившись у дворі,
Упав би був у яму.
І все прийшло в своїй порі,
Уперше мовив:
— Мама.

Від сліз примружилась вона,
Від щастя та від болю,
Що з уст малого, як луна,
Це слово у неволі...

І косовиць настали дні,
Вже десь поза чужиною,
Суниці впали огняні,
Запахло конюшиною.

Це все у пам'яті, як вість
Весни, цвітіння маю,
Прийшло, як добрий, давній гість
Із батьківського краю.

Цвітіння й трави із імли
Крізь днів весняних вроду
На теплім вітрі попливли
Іздалеку, зі сходу.

І мрія в матері свята,
Як диво, хтозна-звідки:

— Ось батько скоро завіта,
Він забере нас, дітки.

Вві сні бентежилась душа,
В надії і тривозі,
Що він додому поспіша,
Але спізнивсь в дорозі.

Вже близько, де сім'я живе,
Границю боєм збито,
Війна в четверте, в огневе,
В своє вступала літо.

І на дорогах фронтових,
На дощечках, з привітом,
Самі собі, — хто ще в живих,—
Писали заповітом:

Х а й г и н е к а т,
В м и р а в б о ю.
В е р н и, с о л д а т,
С і м'ю
С в о ю!

Р о з д і л IX

Почав я пісню в лютий рік,
В дні хуги-сніговиці,
Коли котивсь війни потік
До самої столиці.

І в інший рік скінчив її,
Як впав Берлін, потому
Солдат скінчив усі бої,
Прийшов собі додому.

Чого й кого він не стрічав,
Зумів усе пізнати.
Та ось прийшов, на взгірку став,—
Аж ні двора, ні хати.

І там, де впали у вогні
Стовпці, і крокви, й лати,
Зросло густе по цілині
Кропивище лапате.

Та ржаві купи цеглові
На місці тім лежать в траві,
Обмиті в дощ водицею,
Прошивані травицею.

Глухмяна мирна тишина
Хазяїна стрічає,
Каліка-яблуня сумна
Гіллям пустим хитає.

Поглянув він: — Ну, хай ще дім,
А діти ж де, а мати?

Багато краще в світі цім
Про добре лиш співати.

Гірким засмученим сльозам
Ще не пройшла година,
Не всім судилось матерям
Обняти свого сина.

Не кожній жінці, чи жоні,
Чи судженій, чи брату
Про тих, що згинули в війні,
Діждаться звістки в хату.

Не всім і відповідь бува,
Не жди, теплом зігріту.
Не всім привіту йдуть слова,
Хоч серце жде привіту.

Та якщо той незмірний жаль
Ховає мати сива,
То вже навряд легкіш печаль
Солдатська, особлива.

Печаль подвижника-бійця,
Що рік за роком зряду
Війну доводив до кінця,
Вернувся додому радо...

На камінці присів солдат
З колишнього порога
І хвору, з палицею в ряд,
Свою поставив ногу.

Кури, солдате, свій табак,
Закручуй самокрутку.
Зійшлися люди просто так,—
Як щирі свідки смутку.

В руках сапки для полоття,
Граблі, лопати сизі.
Один зітхнув, сказав:
— Життя...

Другий сказав:
— Як в книзі...
А третій, щоб розвіять смуть,
Тихенько, мимоволі,
Сказав:

— Не всі прийшли, а йдуть,
Із каторги, з неволі.

І в землю дивлячись, не в лад
Гуторили надворі.
Щоб не дивитись, як солдат
В сльозах ковтає горе.

Плачем трудним, що в серці б'є,
Душі не відсвіжити,
А жити треба, як не є.
Почав хазяїн жити.

Деньків зо два погостював,
— Ну, що ж, на тім спасибі.—
І на подвір'я покульгав,
Де значилась садиба.

Перекурив, шинелю — з пліч,
Узяв до рук лопату,
Чекать сім'ю — не проста річ,
Будуй, солдате, хату.

А де солдат за роки злі
Не будувався! Буває
І там, де лісу на землі,
А то й землі немає.

Нема землі, одні піски.
Камінних брил важкі разки,
А то й болото. Мука!
А на землі — не штука!

І вже колгосп ліском поміг,
Щоб стінок звести зруби,
А далі сам тесав поріг,
Рубав, мостив, аж любо.

Роботу спішно гнав своєю,
Немов під цю обнову
Скоріше міг зустріть сім'ю
Свою живу-здорову.

До косовиці — звівся дім,
До літньої години,
А він один ще жив у нім,
З гіркої тої днини.

Підлогу вистругав тонку,
Від неї прохолода
Така, що спочивать в кутку —
Так просто насолода.

Та що! У смерті на краю,
В степу, під дахом неба
І то він келію свою
Умів обжить, як треба.

Не знаєш, рік чи день там жить,
А все ж в тісній землянці

Охоту маєш цвях забить,
Світити гніт в бляшанці.

Води й дровець роздобувай,
Соломи з гречки, з жита.
А там — наказ. Вночі вставай,
І житло те — навик прощай!
А як інакше жити?

І змайстрував стола солдат,
Поставив він лежанку,
Чекає в хату, в добрий лад,
Сім'ю всю — полонянку.

Гадав, розставив що й к чому,
Ладнав, немов на святі...
І так зажурливо йому
Зробилось в новій хаті.

Хвилинне марево сумне
Лягло на душу люто.
— Чому тут ждеш не ти мене,
А я тебе, Анюто?

Своїй світлиці він не рад,
Бо спогад тисне груди.
В луги пішов з людьми солдат,
Забуть своє на люди.

Щоб смуток в діло переріс,
Вставав він спередсвіта,
І ширше, ширше гнав покіс,
За всі чотири літа.

Косив солдат, забувши дім,
В поту гнув спину сіру
І довгий час, ладом своїм,
На власну міряв міру.

Вставало сонце над ліси.
А він вдихав, як м'яту,

Квіткові пахощі роси,
Трави живої з-під коси
Достиглість гіркувату.

Гарячий липень плечі пік,
Неначе в літа давні,
Як він з жоною, чоловік,
В луги ішов і плавні.

В луги, далеко від села,
Скосити сіна решту.
І, певно, сила, як була,
Не та, не та, а все ж то!

І, косу витерши в м'якій
Травиці із росою,
Він певно слухав голос свій,
Коли дзвенів кошою.

І голос той гукав у даль,
Жагучий понадміру,
І ніс з собою біль-печаль
І в щастя світлу віру:

Коси, коса, поки роса,
Зіб'єм росу — клади косу.

1942—1946

За далью даль

Розділи
з поеми

ДВІ КУЗНІ

На хуторськiм глухiм подвiр'ї,
У тихiм затiнку берiз,
Стояла кузня у Загiр'ї,
І я при нiй з дитинства рiс.

І жару вiдблиски iз горна,
Залiза дзвiн пiд молотком,
І земляна долiвка чорна,
І дьогтю пахощi з димком.
Я й те зумiв запам'ятати,
Як на руках бiля ворiт
Мене дитям тримала мати,
Коли було їй двадцять лiт...

Ковадло в кузні пам'ятаю,
Його важкий сирiтський дзвiн,
Сумний, притомлений до краю
У надвечiр'ї, наче вiн
Вiщав навколо кожнiй хатi
Про бiднi виручкою днi
В тiй малолюднiй, небагатiй,
У тихiй нашiй сторонi,
Де чагарник шумiв болоту,

Губився шлях у темний ліс,
Де все залізо без клопоту
Мужик би в двох руках поніс;

Де і замовник-гість з бідною
Заходив раз на десять літ,
Немов до лікаря з нуждою,
Коли уже немилий світ.

Ковадла відблиски гарячі,
Скрипіння міха при вогні,
Немов далекі дні дитячі,
Усе вчуваються мені.
І те життя, гірке та бідне,
Виносить спогадів потік,
Хоча й згубилося, безслідне,
Із батьком, що пішов навек.
Хоч що було,— того не буде,
Та розпочав я з нього путь
І все ж добром, як кажуть люди,
Його повинен спом'януть
З моїм вразливим малоліттям,
Що в літній вік в собі приніс,
За кузню батьківську, під віттям
Димком закурених беріз.

Була у ній своя прикмета,
І поважав її селюк,
Вона — і клуб, вона — й газета,
І академія наук.

І з топірцем тесляр-бувалець,
Старий вояка — весь в хрестах,
І мисливець, отой страждалець,
Завжди з рушничкою в руках,
І землемір, дякон мідний,
І коновал, що в бляшках сїв,
І скупник лиха Іцько бідний,
І хто там тільки не бував!

Там сперечались в ночі й ранки
Про те, що діялось давно,
Про дивні панські забаганки,
Про їхні страви і вино;
Про заґрянцю і Росію,
Про хліб казковий з-за морів,
Про бога, чорта й чародія,
Про полководців і царів;
Про справи миру волосного,
Про плями сонячні тьмяні,
Про віру графа Льва Толстого
І непорядки у казні...

І там простій людській природі
Відрада інколи була,
Побуть хоч трохи на народі,
Забути злигодні села.
І щоб велась розмова вміла,
Лиш тютюном чужим дими,
Крекчи, зітхай — не ради діла,
А за компанію з людьми.

І кожен тут — як пан до пана,
Забув про хату й спочин свій,
А в мене є своя пошана.
Тим дням за ранній навик мій,
За те, що там хлоп'ям ізмалу
Пізнав, коли гарячу сталь, —
Той жар важкий вогню й металу
Єднає волею коваль.

Я бачив навіч справжнє диво,
Як він тут молотом своїм
Робив усе, чим орють ниву,
Корчують ліс і ставлять дім.
Пишавсь трудом я безконечним,
Бо той коваль, між інших див,
Важучим молотом кузнечним
Такого ж молота зробив.

І між людьми я чув щоднини,
Що в коваля на все рука,

Що без крючечка із дротини
Сплести не можна личака.

Міхів ковальських дужа сила
Вже стала звичкою мені,
І сталь кипуча, розпашіла,
І вибух пари у вогні.
Кувалди древньої робота
Вітрам журливим навздогін
Будила глушину болота,
Як заводської слави дзвін.

За півжиття пройшов я далі,
І довелось в судьбі своїй
Кувалду грізну на Уралі
В роботі бачить бойовій.
Тоді у хвилю реву й гуду
Мене відкинув печі жар,
Здалось, землі розколе груди
Тисячотонний той удар.
І за важким ударом кожним,
Як море, збурене до дна,
З похмурих стогоном тривожним
Землі хиталась далина.

І хоч той гуркіт у розвої
Мене глушив зі всіх сторін,
Я в ньому кузеньки сільської
Відчув далекий рідний дзвін.

І ця окалина знайома,
Той гук, і той металу шал,—
Було усе, як в кузні вдома,
Хоч, знав я, це гримів Урал.

Урал! Завіти передвісні.
Урал! Майбутніх днів розгін.
І в наші душі, ніби з пісні,
Могутнім басом входить він,—

Урал! Опорний край держави,
Сталевих діл коваль-митець,
Ровесник вікової слави
І слави нашої боець.

Коли на захід, в димні ранки,
У край окопів і вогню
Везли стволи, й могутні танки,
І незачохлену броню,
Тоді тобі приносив дяку
Фронтів широкий грізний вал,
Вторив, підводячись в атаку,
Два слова:

— Батенько Урал...

Урал! І нині люд вагонний,
Поміж розмови і забав,
Коли важкий, багатотонний
Зустрічним вітром рве состав,—

Враз обірве свою розмову
І, пригадавши дні навал,
Мов шапку зніме, й шепче знову
Два слова:

— Батенько Урал.

Урал! Я їду в цю хвилину,
І смутно дихати мені,
Тебе, мов батьківську хатину,
Я залишаю вдалині.
Де б я не був у ріднім краю,
Де буде знов мені причал,
Завжди з любов'ю повторяю
Два слова:

— Батенько Урал...

Урал! Із тихою печаллю
Мій спогад світить, мов кришталь,
А за Уралом —
Зауралля,
А там своя, вже інша даль.

Можливо б, спірка та дорожня
 Часом таки пустопорожня,
 Але гаряча — з протиріч,
 Лилася б довго в темну ніч,
 Коли б майор, як в спірці можна,
 Не встряв і не повів би річ.
 А може б, скінчена по слову
 Лягла б та спірка, наче пил,
 Щоб потім вибухнути знову
 На давню тему: фронт і тил...

Давно війни минула хмара,
 В новому жнивї сторона
 По даних виходу з гектара
 В пудах і центнерах зерна,
 По даних сталі вище стала,
 Свої всі збитки наверстала
 Душа населення сповна.

Та вже, як мовить не лукаво,
 Душа, минувши смуток літ,
 Тих днів гірких лишити право
 Іще не може й, хоч без бід,
 В той саме заступає слід.
 І та незміряна, як море,
 Печаль тяжка, і муки, й горе,
 І слава,— злита з наших сил,—
 Усе у спірку йде сувору
 На давню тему: фронт і тил.
 Вона іде і рано, й пізно,
 Не впорядкована в слова,
 Не однобоко йде, а різно,
 То вдень, то ночами бува.

В путі, в полях, на косовиці,
 На переправі в бездорож,
 В районі, в області, в столиці,
 В розмові з жінкою також.

В бараці, в клубі, чи в окрузі,
В тайзі, в степу, на ціліні,
«На картоплях», «на кукурудзі», —
Як кажуть в нашій стороні!

Найкращий час для суперечки,
Коли в Москві вона — струмок,
А гирло десь там, задалечко,
Де мріє лиш Владивосток...

В вагоні дням яка вже мірка,
Отож, порвавши сон і тиш,
Про фронт і тил постала спірка:
Не що важніш,
А де трудніш.

Велася в будь-якій годині,
Почата вранці чи вночі,
Про те, де легші є людині
Морози, спека і харчі.

Запальність з боку офіцера,
В минулому — фронтовика,
В купе летіла аж за двері
І клекотіла з піджака.

І спірка, ніби наступ звичний,
Мов річка, рвалася з заков,
Оратор знав ціну промов!
Куди там наш трибун столичний,
Любимець публіки Сурков!

Здавалось, в спірці взявши гору,
Що він у ту воєнну пору
Отцеві б навіть не забув,
Коли б той з цехом в ніч сувору,
Як нестійкий, у тил відбув.

Не був на фронті він з початку,
Не відступав з Дніпра за Дін...

І небо — з макове зернятко
Одного разу бачив він.
І ніс те видиво з собою
В житті, немов судьбу свою,
На тих лютуючи злобою,
Хто не стояв у тім бою...

Зате його противник вперу
Охолодив запальний гнів
І про свою тих пір контору
Розмову натяком повів.

У спірку пафосно-критичну
Він докидав цитатний жар
І слав усмішку іронічну,
Як з міністерства секретар,
Який усім дає поради,
Перед начальством гне поклін,
І сам же більше має влади,
Ніж той, при кому служить він...

Як той, що знає всі секрети,
Він говорив не жартома.
Що в вік — вік атома й ракети —
Таких понять, як фронт, нема.
Й поняття тилу застаріло,
Та з точки зору в тій війні,
Якщо збагнути, — ясне діло:
В тилу у нас — трудніші дні.

Він так сказав: — В атаки грізні
Ходить, вмирать в суворий час
Є той обов'язок Вітчизні,
Що кожен виконав би з нас.

Згадав до місця, мов по списку,
Вояків знаних славний шлях,
Нема героїв від колиски, —
Вони рождаються в боях.

Здавалось, нічим заперечить,
Як він всміхнувся:

— Та воно

В тилу, мов, справу забезпечить,
То вже не всякому дано.

І, погляд кинувши безмовний,
Що ніби він правий стократ:
Тил фронту брат єдинокровний,
Та він сказав би: старший брат.

Та ще додав слівцем крилатим,
Доливши в спірку свіжих сил:
— А якщо тил був старшим братом,
То через те — обрав він тил.

Йому веліли в час розплати
В тилу кріпити хід подій,
З ним не хотіли розмовляти,
Як він на фронт просився в бій...

Мовляв, навіщо всі промовці
Заводять спірку повсякчас,
Вона в сучасній обстановці
Ряди розхитує між нас.

І тут майор зітхнув якраз.

Майор-мовчун, важкий на тіло,
Що все курив, та спав, та їв,
Всміхнувся тут зняковіло:
— Скажу я з приводу рядів.

До чого цей Ряди рядами
І від розмов нема біди.
Оскільки тут усі ми з вами
І є оті ж самі ряди...

А вже про меншого я брата
Скажу, хоча не в тому суть,
Бо від солдата до комбата
Я сам пройшов на фронті путь.

Ми з ополчення йшли в солдати
В бою, в дорожньому пилу,
І маю право так сказати:
На фронті легше, ніж в тилу.

І ще,— сказав він в дружнім тоні,—
Я думку висловлю свою
Не ради спірки у вагоні,
А ради правди, як в бою.

Як то казав не без причини
В полку один із рядових,
Знавець і мирної години,
І днів гарячих фронтових:
— З тобою все,— лиш будь в живих.
Усе по формі й нормі всюди —
Воюй і службу розумій.
Якщо ж бійцю харчів не буде,
Так це подія із подій.

В твою тісну траншейну хижу,
Де сам від смерті лиш за крок,
Тобі несуть гарячу їжу
І навіть в термосі чайок.

Твій хліб, з надбавкою як треба,
З пайком додатки немалі,
Тобі повинні кинуть з неба,
Якщо не можна по землі.

Житлом бійці також багаті:
Твій дім — увесь передній край,
І не прописуй тещі в хаті,
І через суд не ущільняй.

Все без грошей доставлять вчасно,
За все розплатиться казна.
Уб'ють чи раять — фронт, це ясно.
І не твоя у тім вина.
Чи довго-мало жити вміють,
І хай добро чи не добро,—

Тебе і спиртом розігріють
І зведенням Інформбюро.

В близькому ідучи обозі,
А чи в бою — тобі хвалу
Складають в пісні, пишуть в прозі
Твої співці. А що в тилу!

А вже в тилу не та картина,
Хоч в суті справи все те є.
Якщо, по-перше, ти мужчина,
То вже якимось і не тее...

Там кухонь польових немає,
В тилу владає інший світ.
Згубив картки свої в трамваї,—
Сиди і підтягай живіт.

Загроза інша там знайома,
Якщо прошепетився,— то знай,
Уже дзвінок від военкома,
А звідти — на передній край.

В бою нема того в заводі,
Щоб в тил знаходити шляхи.
У роті схибив, так у взводі
Свої спокутуеш гріхи.

А вкоїш ти підсудну штуку,
Не пожаліє й генерал,
Не повезуть тебе в науку,
Скажім, кудись там на Урал.

Із фронту в тил нема маршруту,
Недійсний, кажуть, атестат.
Ні, де провинна — там спокута,—
Завжди під боком є штрафбат.
І все зачислиться у роті
За ту провинну немалу,
Не за прогули у роботі,
Як те заведено в тилу.

Уважно слухали майора,
Всміхався тиловик-сусід.
А спірка, довга і сувора,
Уже новий шукала слід.

І спірки жар не випадковий
Ловили слухом в тишині
І наш професор, і військовий,
Моряк, і лікар при вікні.
І кучерявий з сивизною
Дідок, тряснувши ордени
Із славою непоказною,
Сказав:— Тил краще від війни.
В тилу боятися не треба,
В майора вірна думка є,
Одне вже те, що бомба з неба
Впаде,— а шахту не проб'є.

Буває різна бомба-дурка,
З якого, бач, судить кінця.
Дідусь зітхнув:

— Ох доля ця,
Як у землі без перекурки,
А нагорі — без тютюнца.

— Не в тютюні одному діло,—
Включився мовчазний сусід.—
Тут нарівні душа і тіло,—
Найкраще ж — воювать не слід...—
Ту думку з кротною печаллю
Кивком поштивим голови
Схвалив наш попик із медаллю
Восьмисотлітньої Москви.

То значив наперед свідомо
Його кивок-напівпоклін,
Що вищій силі все знаймо
І зверх того, що всім відомо,
І ще про дещо знає він...

Мовчун же знову безтривожно,
Як річ бійця переповів,
Пахикнув димом, скільки можна,
Хотів лягти для дальших снів...
Той гумор грубий, повен згадок,
Немов додав гарячих сил.
Біля Чити пішла на спадок
Та довга спірка: фронт і тил.

Сховалось місто в далі млисті,
Гриміли Шилки береги,
Тунелі, гори кам'янисті,
А понад вікна — шум тайги.

Ішли навколо гори й схили,
Укоси в зелені беріз,
І ті, що душу полонили,
Слова горіли жаром сліз.
І не шукав я інших нині,
Бо не нові вони мені.
Так, фронт і тил — брати єдині,
Такої світ не знав рідні.
Богатирі в бою великім,
І в славі рівні в них роки.
Хто менший там, хто старший віком,
Байдуже: браття-близнюки.
Чи старший, менший,— що за справи!
Хто перший в службі серед нас,
Це вирішати має право
Наш трудовий гарячий час...

Ця тема довго не зів'яне
Між побратимів бойових,
Хто бачив небо полум'яне
І днів, і ночей фронткових;
Між тих, кому в завидній далі
В краю глибокім тиловім,
Біля станка, під клекіт сталі,
Був без відриву стіл і дім.
Не згинуть болі невимовні,

Звитяга, й честь, і збита путь,
А перейдуть в серця синовні
І внукам згадку понесуть.
Про двох братів, що в битві грізні
Несли гартовані серця,
Великій віддані Вітчизні
Тоді. Тепер. І до кінця!

1959

ЗМІСТ

	Стор.
Вірші	
«Радуюсь, іду по ріднім краю» . . .	7
Зустріч	8
«Хто ж тебе знав, друже добрий ти мій...»	10
Подруги	12
Пісня	14
Син	16
Нареченій	18
«Не старіє у тебе краса...» . . .	20
Суперники	22
Як Данило помирав	25
Про Данила	28
На весіллі	32
Ще про Данила	36
Дід Данило в лазні	48
Мірошник	50
Івушка	52
За тисячу верст...	55
Друзям	59
Дід Данило в ліс іде	62
Поїздка в Загір'я	65
На хуторі Загір'я	71

«День пригріє — біля дому...»	75
Ленін і пічник	76
Лист	82
Сірничок	85
Тобі, Україно	87
Лист батькам	89
Коли ти летиш	92
«Батьків і прадідів приміта...»	95
Пісенька	97
Балада про товариша	99
Нагорода	107
Два рядки	108
Батько й син	109
Я поліг біля Ржева	111
Пам'яті Леніна	117
Світло — всьому світу	125
«Чи день мине, чи ніч майне...»	129
«Судьба мене не обділила...»	131
Сторона Муравія (<i>Поема</i>)	135
Дім при дорозі (<i>Поема</i>)	217
За даллю даль (<i>Розділи з поеми</i>)	269

Редактор О. І. Жолдак
Художник К. С. Козловський
Художній редактор К. К. Калугін
Технічний редактор Є. А. Зіскіндер
Коректор Г. М. Клименко

АЛЕКСАНДР ТРИФОНОВИЧ ТВАРДОВСКИЙ

Стихотворения, поэмы

(На украинском языке)

*

БФ 22 600. Здано на виробництво 23. X. 1959 р.

Підписано до друку 14. XII. 1959 р.

Формат паперу 84×108¹/₃₂. Папер. арк. 4,5.

Друк. арк. 14,76 + 1 вкл. Обліково-видавн. арк. 11,772.

Ціна 7 крб. 85 коп. Замовл. 1078. Тираж 8000.

*

**Держлітвидав України,
Київ, Володимирська, 42.**

*

**4-а поліграффабрика Головоліграфвидаву
Міністерства культури УРСР,
Київ, пл. Калініна, 2.**

ДЕРЖАВНИЙ

ДЕРЖАВНИЙ ВИДАВНИЦТВО

